

रूपसिद्धियं नामकण्डो । अथ नामिकविभत्यवतारो वुच्चते ।

अत्थाभिमुखं नमनतो अत्तनि चत्थस्स नामनतो नामं; दब्बाभिधानं । तं पन दुविधं अन्वत्थरूब्लिहवसेन, तिविधं पुमित्थीनपुंसकलिङ्गवसेन; यथा - रुक्खो, माला, धनं ।

चतुब्लिधं सामञ्जगुणकिरियायदिच्छावसेन; यथा - रुक्खो, नीलो, पाचको सिरिवड्ढोति आदि ।

अट्ठविधं अवण्णिवण्णुवण्णोकारनिण्णहितन्तपकतिभेदेन । तत्थ पठमं अकारन्तम्हा पुल्लिङ्गा जातिनिमित्ता पुरिससदा स्यादिविभत्तियो परा योजियन्ते ।

(६०) जिनवचनयुतं हि ।

अधिकारोयं; तत्थ पञ्चमारे जित्वाति जिनो; बुद्धो । जिनस्स वचनं जिनवचनं । तस्स जिनवचनस्स युतं जिनवचनयुतं; तेपिटकस्स बुद्धवचनस्स मागधिकाय सभावनिरुत्तिया युतं अनुरूपमेवाति इदं अधिकारतं वेदितब्बं ।

सा मागधी मूलभासा; नरा यायादिकपिका,
ब्रह्मानो, चस्सुतालापा, सम्बुद्धा चापि भासरे ।

अधिकारो पन तिविधो सीहगतिकमण्डूकगतिक यथानुपुब्लिकवसेन । अयम्पन सीहगतिको पुब्बापरलोकनतो, यथानुपुब्लिकोयेव वा । सक्षतविसदिसं कत्वा जिनवचनानुरूपतो पकतिदृष्टपनत्थं परिभासमाह ।

(६१) लिङ्गञ्च निपच्चते ।^१

लिङ्गं पाटिपदिकं; यथा यथा जिनवचनयुतं हि लिङ्गं, तथा तथा इध लिङ्गञ्च निपच्चते ठपीयति । चसद्देन धातवो चाति, जिनवचनानुरूपतो पुरिस इति लिङ्गे^२ ठपिते; ततो तस्स धातुप्पच्यविभत्तिवज्जितस्स अत्थवतो सद्दस्स परसमञ्जा पयोगेति परिभासतो लिङ्गसञ्जायं ।

इतो परं विभत्तिप्पच्यादिविधाने सब्बत्थ लिङ्गगणहणमनुवत्तते ।

(६२) ततो च विभत्तियो ।

ततो जिनवचनयुतेहि लिङ्गेहि परा विभत्तियो होन्ति । चसद्गहणेन तवेतूनादिपच्यन्तनिपाततोपि । कम्मादिवसेन च एकत्तादिवसेन च लिङ्गत्थं विभजन्तीति विभत्तियो । का च पन ता विभत्तियो ?। विभत्तियोति अधिकारो ।

१. निपज्जते-म २. पोराणपोत्थके पुरिसइत्थीलिङ्गे इति दिस्सति ।

(६३) सियो अंयो नाहि सनं स्माहि सनं स्मिंसु ।

स्यादयो द्विसत्त विभत्तियो नाम होन्ति तत्थः सि यो इति पठमा, अंयो इति दुतिया, ना हि इति ततिया, स नं इति चतुर्थी, स्मा हि इति पञ्चमी, स नं इति छट्टी, स्मिं सु इति सत्तमी ।

इदम्पन सञ्ज्ञाधिकारपरिभासाविधिसुत्तेसु सञ्ज्ञासुत्तन्ति दट्ठब्बं. वुत्तं हि वुत्तियं विभत्ति इच्चनेन कत्थो ? अम्हस्स ममं सविभत्तिस्स सेति । इतरथा पुरिमसुत्तेन एकयोगो कातब्बोति; एत्थं च पठमादिवोहारो एकवचनादिवोहारं च अन्वत्थवसेन परसमञ्जावसेन वा सिद्धोति वेदितब्बो ।

एकस्स वचनं एकवचनं, बहुत्रं वचनं बहुवचनं, द्वित्रं पूरणी दुतियाति आदि । इतरथा पुरिमसुत्ते चसदेन सञ्ज्ञाकरणे अप्पकतनिरत्थकविधिप्पसङ्गो सिया । जिनवचनयुत्तं हि, लिङ्गगच्छ निपच्चतेति च वत्तते । इधं पन पदनिष्पादनम्भि जिनवचनस्साविरोधेनाति जापेतुंपरिभासन्तरमाह ।

(६४) तदनुपरोधेन ।

२ यथा यथा तेसं जिन वचनानं उपरोधो न होति, तथा तथा इधं लिङ्गं चसदेनाख्यातञ्च निपच्चते निष्पादियतीति अत्थो । तेनेव इधं च आख्याते च द्विवचनाग्णहणं सकृतविसदिसतो विभत्तिप्पच्यादिविधानञ्च कतन्ति दट्ठब्बं ।

तत्थ अविसेसेन सब्बस्यादिविभत्तिप्पसङ्गे सति वत्तिच्छानुपुब्बिका सद्वप्पवत्तीति वत्तिच्छावसा ।

(६५) लिङ्गत्थे पठमा ।

लिङ्गत्थाभिधानमते पठमाविभत्ति होतीति पठमा । तत्थापि अनियमेनेकवचनबहुवचनप्पसङ्गे एकम्हि वत्तब्बे एकवचनन्ति परिभासतो लिङ्गत्थस्सेकत्तवचननिच्छायं पठमेकवचनं - सि । अतो नेनाति इतो अतोति वत्तते, लिङ्गाग्णहणञ्च ।

(६६) सो ।

सि ओ इति द्विपदमिदं । लिङ्गस्स अकारतो परस्स सिवचनस्स ओकारो होति ।

सुत्तेसु हि पठमानिदिट्ठस्स कारियिनो छट्ठिविपरिणामेन विवरणं आदेसापेक्खन्ति दट्ठब्बं ।

एत्थं चः सीति विभत्ति गःहते विभत्तिविधिप्पकरणतो, ततो च विभत्तियोति इतो विभत्तिग्णहणानुवत्तनतो वा; एवं सब्बत्थं स्यादीनं कारियविधाने विभत्तिनमेवातिं दट्ठब्बं ।

‘वा परो असरूपा’ति परलोपे सम्पत्ते तदपवादेन पुब्बलोपमाह ।

(६७) सरलोपो अमादेसप्पच्यादिम्हि सरलोपे तु पक्ति ।

पुब्बसरस्स लोपो होति अंवचने आदेसप्पच्यादिभूते च सरे परे, सरलोपे कते तु परसरस्स पक्तिभावो होति । एत्थं चः सरलोपेति पनग्णहणं इमिनाव कतसरलोपनिमित्तेयेव परसरविकारे सम्पत्ते पक्तिभावत्यं । परसरस्स पक्तिभावविधानसामत्थियतो अमादेसप्पच्यादिभूते सरे परेति सिद्धं ।

त्यादिविभत्तियो चेत्थ	पच्यत्तेन गःहरे
आदिग्णहणमाख्यात	कितादीस्वागमत्थिदं
पच्यसाहचरिया	चादेसो पक्तीपरो
पदन्तसरलोपो न	तेनब्बाहादिके परे ।

तुग्हणं भिक्खुनिआदीसु सरलोपनिवत्तनत्थं । ‘नये परं युते’ति परं नेतब्बं । पुरिसो तिङ्गति ।
पुरिसो च पुरिसो चाति पुरिसा । पुरिस पुरिसाति वत्तब्बे-

(६८) सरूपानमेकसेस्वसकिं ।

सरूपानं समानरूपानं पदब्यञ्जनानं मज्जे एकोवसिस्ते, अञ्जे लोपमापज्जन्ते । असकिन्ति एकसेसो । एथ चः
पुनासकिगहणं एकविभत्तिविसयानमेवासकिम्पयोगे एवायन्ति दस्सनत्थं । न च विच्छापयोगेतिप्पसङ्गो । ‘वग्गा
पञ्चपञ्चसो मन्ता’ति एथ पञ्चपञ्चसोति निदेसेनेव विच्छापयोगे सिद्धिया जापितत्ता, अथवा
सहवचनिच्छायमयमेकसेसो ।

योगविभागतो चेत्थ	एकसेस्वसकिं इति
विरूपेकसेसो होति	वा पितूनन्ति आदिसु ।

तथेवं लिङ्गत्थस्स बहुत्वचनिच्छायं बहुम्हि वत्तब्बे बहुवचनन्ति पठमाबहुवचनं - यो । पुरिस - यो इतीध । अतो
चाति पवत्तते ।

(६९) सब्बयोनीनमाए ।

अकारन्ततो लिङ्गम्हा परेसं सब्बेसं पठमायोनीनं दुतियायोनिनश्च यथाक्रमं आकारेकारादेसा होन्ति वाति आकारो ।
सब्बगहणं सब्बादेसत्थं । सरलोपादि पुरिमसदिसमेव । पुरिसा तिङ्गन्ति ।

वा इच्चेव । रूपा रूपानि, अग्यो मुनयो । वासद्वयं ववत्थितविभासत्थोः तेन चेत्थ	
निच्चमेव च पुलिङ्गो,	अनिच्चश्च नपुंसके
असन्तज्जेकतत्ते तु	विधिं दीपेति वासुति ।

तथेवालपनवचनिच्छायं लिङ्गत्थे पठमाति पवत्तते ।

(७०) आलपने च ।

अभिमुखं कत्वा लपनं आलपनं; सम्बोधनं, तस्मिं आलपनत्थाधिके लिङ्गत्थाभिधानमत्ते च पठमाविभत्ति होति ।
पुरे विय एकवचनादि । पुरिस - सि इच्चत्र -

(७१) आलपने सि गसञ्चो ।

आलपनत्थे विहितो सि गसञ्चो होतीति गसञ्चायां । भो गे तूति इतो गेति वत्तते ।

(७२) अकारपिताद्यन्तानमा ।

लिङ्गस्स सम्बन्धी अकारो च पितुसत्थु इच्चेवमादीनमन्तो च आकारत्तमापज्जते गे परे ।
गे रस्समीति पवत्तते ।

(७३) आकारो वा ।

लिङ्गस्स सम्बन्धी आकारो रस्समापज्जते गे परे विकपेन । अदूरुस्सालपनेवायं ।

(७४) सेसतो लोपं गसिपि ।

सो सिं स्या चं, सखतो गस्से वा, घते चाति एवमादीहि निदिङ्गेहि अञ्जो सेसो नाम; ततो सेसतो लिङ्गम्हा गसि

इच्चेते लोपमापज्जन्ते । अपिग्रहणं दुतियत्थसम्पिण्डनत्थं । एत्थ चः सतिपि सिग्रहणे ग इति वचनमेव आपकमञ्जस्थापि सिग्रहणे आलपनाग्रहणस्स । केचि आलपनाभिव्यक्तिया भवन्तसदं वा हेसदं वा पयुज्जन्ते । भो पुरिस तिष्ठ, भो पुरिसा वा । बहुवचने न विसेसोः भवन्तो पुरिसा तिष्ठथ । तथेव कम्मत्थवचनिच्छायं वाति वत्तते ।

(७५) यं करोति तं कम्मं ।

यं वा करोति, यं वा विकरोति, यं वा पापुणाति; तं कारकं किरियानिमित्तं कम्मसञ्जं होति ।

(७६) कम्मत्थे दुतिया ।

कम्मत्थे दुतियाविभक्ति होति । पुरे विय दुतियेकवचनं - अं । सरलोपोति आदिना सरे लुते दीघन्ति दीघे सम्पत्ते पकतिभावो च । पुरिसं पस्स । बहुवचने सब्बयोनीनमाएति योवचनस्सेकारो । पुरिसे पस्स । तथेव कतुवचनिच्छायं-

(७७) यो करोति स कत्ता ।

यो अत्तप्पधानो किरियं करोति, सो कतुसञ्जो होति । ततियाति वत्तते ।

(७८) कत्तरि च ।

कत्तरि च ततियाविभक्ति होतीति । ततियेकवचनं - ना ।

(७९) अतो नेन ।

एनाति अविभक्तिकनिदेसो, अकारन्ततो लिङ्गम्हा परस्स नावचनस्स एनादेसो होति । सरलोपादि । पुरिसेन कतं । बहुवचनम्हि-

(८०) सुहिस्वाकारो ए ।

सु हि इच्चेतेसु विभक्तिरूपेसु परेसु लिङ्गस्स सम्बन्धी अकारो एत्तमापज्जते ।

(८१) स्माहिस्मिन्नं म्हाभिम्हि वा ।

सब्बतो लिङ्गम्हा स्माहिस्मिं इच्चेतेसं यथाक्रमं म्हाभिम्हि इच्चेते आदेसा होन्ति वा । पुरिसेभि, पुरिसेहि कतं । तथेव करणवचनिच्छायं-

(८२) येन वा करियते तं करणं ।

ये वा करियते, येन वा पस्सति, येन वा सुणाति; तं कारकं करणसञ्जं होति ।

(८३) करणे ततिया ।

करणकारके ततियाविभक्ति होति । सेसं कतुसमं । आविष्टेन पुरिसेन सो पुञ्जं करोति । पुरिसेभि पुरिसेहि ।

तथेव सम्पदानवचनिच्छायं-

(८४) यस्स दातुकामो रोचते धारयते वा तं सम्पदानं ।

यस्स वा दातुकामो, यस्स वा रोचते, यस्स वा धारयते; तं कारकं सम्पदानञ्जं होति ।

(८५) सम्पदाने चतुर्थी ।

(८६) सागमो से ।

सब्बतो लिङ्गम्हा सकारागमो होति से विभत्तिम्हि परे । पुरिसस्स धनं ददाति । बहुवचनम्हि - दीघन्ति वत्तते ।

(८७) सुनंहिसु च ।

सु नं हि इच्चेतेसु परेसु लिङ्गस्स अन्तभूता सब्बे रस्ससरा दीघमापज्जन्ते, चग्गहणमिकारुकारानं क्रचि निवत्ततनत्थं । पुरिसानं । तथेवापादानवचनिच्छायं -

(८८) यस्मादपेति भयमादत्ते वा तदपादानं ।

यस्मा वा अवधिभूता अपेति, यस्मा वा भयं, यस्मा वा आदत्ते; तं कारकं अपादानसञ्जं होति ।

(८९) अपादाने पञ्चमी ।

अपादानकारके पञ्चमीविभत्ति होति । पञ्चमिया एकवचनं - स्मा । अतो सब्बेसं आएति पवत्तते ।

(९०) स्मास्मिनं वा ।

अकारन्ततो लिङ्गम्हा सब्बेसं समास्मिं इच्चेतेसं यथाक्रमं आकारेकारादेसा होन्ति वा, अञ्जत्थ म्हादेसो । पुरिसा अपेति, पुरिसम्हा पुरिसस्मा । बहुवचने सब्बत्थ ततियासमं, हिस्स भिआदेसो होति । पुरिसेभि पुरिसेहि अपेति । तथेव सामिवचनिच्छायं -

(९१) यस्स वा परिणहो तं सामि ।

यस्स वा परिणहो तं सामिसञ्जं होति ।

(९२) सामिस्मिं छट्ठी ।

सामिस्मिं छट्ठीविभत्ति होति । उपेत्वा आयादेसं सब्बत्थ चतुर्थीछट्ठीनं समानं रूपं । पुरिसस्स एतं धनं, पुरिसानं तथेव ओकासवचनिच्छायं -

(९३) योधारो तमोकासं ।

यो कत्तुकम्मानं किरियाय आधारो, तं कारकं ओकाससञ्जं होति ।

(९४) ओकासे सत्तमी ।

ओकासकारके सत्तमीविभत्ति होति । सत्तमिया एकवचनं - स्मि । तस्स स्मास्मिनं वाति एकारो, म्हिकारादेसो च । पुरिसे पतिष्ठितं, पुरिसम्हि पुरिसस्मिं । बहुवचने सुहिस्वाकारो एति एकारो । पुरिसेसु ।

पुरिसो, पुरिसा; भो पुरिस भो पुरिसा वा, भवन्तो पुरिसा; पुरिसं, पुरिसे; पुरिसेन, पुरिसेभि पुरिसेहि; पुरिसस्स, पुरिसानं; पुरिसा पुरिसम्हा पुरिसस्मा, पुरिसेभि पुरिसेहि; पुरिसस्स, पुरिसानं, पुरिसे पुरिसम्हि पुरिसस्मिं, पुरिसेसु ।

तथा सुगतो, सुगता; भो सुगत भो सुगता वा, भवन्तो सुगता; सगुतं, सुगते; सुगतेन, सुगतेभि सुगतेहि; सुगतस्स, सुगतानं; सुगता सुगतम्हा सुगतस्मा, सुगतेभि सुगतेहि; सुगतस्स सुगतानं; सुगते सुगतम्हि सुगतस्मिं, सुगतेसु ।

एवं - सुरासुरनरोरगनागयक्खा,

गन्धब्बकिन्नरमनुस्सपिसाचपेता,

आलोक लोक निलयानिल चागयोगा,
 वायामगामनिगमागमधम्मकामा,
 संघोघघोसपटिघासवकोधलोभा,
 सारम्भथम्भमदमानपमादमकखा,
 पुन्नागपूगपनसासनचम्पकम्बा,
 हिन्तालतालबकुलज्जुनकिंसुका च,
 मन्दारकुन्दपुचिमन्दकरञ्जरुकखा,
 जेय्या मयूरसकुणण्डजाकिञ्चहंसा
 इच्चादयोषि । 'मनोगणादिस्स तु ना स स्मा स्मिंसु विसेसो । अञ्जत्थं पुरिससमं ।
 मनो, मना; हे मन हे मना वा, भवन्तो मना; मनं, मने । वाति वत्तते ।

(१५) मनोगणादितो स्मिंनानमिआ ।

मनोप्पभुतिगणो मनोगणोः मनोगणादितो स्मिंना इच्चेतेसं यथाक्रमं इकाराकारादेसा होन्ति वा । आदिगहणेन बिलपदादितोषि । मनागणादितोति वत्तते ।

(१६) स सरे वागमो ।

एतेहेव मनोगणादीहि सरे परे सागमो होति वा । मनसा मनेन । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । तेन मनो मना मनं मने मनआयतनन्ति आदीसु न होति । मानसिकं चेतसिकन्ति आदीसु निच्चं । मनेभि मनेहि । वाति॑ वत्तते ।

(१७) सस्म चो ।

मनोगणादितो परस्स सस्स विभत्तिस्स ओकारो होति वा, सागमो । मनसो मनस्स, मनानं; मना मनम्हा मनस्मा, मनेभि मनेहि, मनसो मनस्स, मनानं, मनसि मने मनम्हि मनस्मिं, मनेसु ।

एवं वचो वयो तेजो,	तपो चेतो तमो यसो,
अयो पयो सिरो छन्दो,	सरो उरो रहो अहोइच्चादि मनोगणो ।

गुणवन्तुसद्वस्स भेदो गुणवन्तु - सि इतीध । सविभत्तिस्स न्तुसन्तो, सब्बस्सेव न्तुस्साति च अधिकारो ।

(१८) आ सिम्हि ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स आआदेसो होति सिम्हि विभत्तिम्हि । गुणवा ।

योम्हि पठमे सीहगतिया वाति पवत्तते ।

(१९) न्तुस्सन्तो ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स न्तोआदेसो होति वा योम्हि पठमे । गुणवन्तो तिङ्गन्ति ।

सूनंहिसृति अत्तन्ति पवत्तते ।

(१००) न्तुस्सन्तो योसु च ।

न्तुपच्यस्स अन्तो उकारो अत्तमापज्जते सुनंहियो इच्चेतेसु । चगाहणेन अज्जेसु अं ना स्मा स्मिंसु च गुणवन्ता, छड्डिया सिद्धेपि अन्तादेसे पुन अन्तगहणकरणतो योनं इकारो च क्वचि गुणवन्ति । अमीति वत्तते ।

(१०१) अवण्णा च गे ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स अं अ आ आदेसा होन्ति गे परे । भो गुणवं भो गुणव भो गुणवा, भवन्तो गुणवन्तो गुणवन्ता, गुणवन्तं, गुणवन्ते । वाति वत्तते ।

(१०२) तोतिता सस्मिंनासु ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स तोतिता आदेसा होन्ति वा सस्मिंना इच्चेतेसु यथासङ्ख्यं । गुणवता गुणवन्ते: गुणवन्तेभि गुणवन्तेहि ।

(१०३) न्तुस्स से वा ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स न्तस्स इच्यमादेसो होति वा से विभत्तिम्हि । गुणवन्तस्स गुणवतो ।

(१०४) नंम्हि तं वा ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स सविभत्तिस्स तंआदेसो होति वा नंम्हि विभत्तिम्हि । गुणवतं गुणवन्तानं ।

अम्हतुम्हन्तु इच्चादिना स्मावचनस्स नाब्यपदेसो । गुणवता गुणवन्ता गुणवन्तम्हा गुणवन्तस्मा, गुणवन्तेभि गुणवन्तेहि; गुणवन्तस्स गुणवतो, गुणवतं गुणवन्तानं; गुणवति गुणवन्ते गुणवन्तम्हि गुणवन्तस्मिं, गुणवन्तेसु । एवं गणवा, कुलवा, फलवा, यसवा, धनवा, सुतवा, चागवा, हिमवा, बलवा, सीलवा, पञ्चवा इच्चादयो ।

हिमवन्तुसद्दतो सिम्हि करे - अतं न्तुस्सन्तोति पवत्तते ।

(१०५) सिम्हि वा ।

न्तुपच्यस्स अन्तो अतं होति वा सिम्हि विभत्तिम्हि-इति अतं । हिमवन्तो, हिमवा । सेसं गुणवन्तुसमं ।

पुन वागहणकरणं हिमवन्तुसद्दतो अञ्जत्र अत्तनिसेधनत्थं, ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो, तेन गुणवन्तादीसु नातिष्पसङ्गो । एवं सतिमा, धितिमा, गतिमा, मतिमा, मुतिमा, जुतिमा, सिरिमा, हिरिमा, थुतिमा, रतिमा, यतिमा, सुचिमा, कलिमा, बलिमा, कसिमा, रुचिमा, बुद्धिमा, चकखुमा, बन्धुमा, हेतुमा, सेतुमा, केतुमा, राहुमा, भाणुमा, खाणुमा, विज्ञुमा इच्चादयो । तथ्य सतिमन्तुबन्धुमन्तुसद्वानं अंसेसु रूपभेदो । अतं न्तुस्साति पवत्तते ।

(१०६) सब्बस्स वा अंसेसु ।

सब्बस्सेव न्तुपच्यस्स अतं होति वा अंस इच्चेतेसु । इधापि वासद्वस्स ववत्थितविभासत्ता नातिष्पसङ्गो । सतिमं सतिमन्तं, बन्धुमं बन्धुमन्तं, सतिमस्स सतिमतो सतिमन्तस्स, बन्धुमस्स बन्धुमतो बन्धुमन्तस्स । सेसं समं ।

गच्छन्तसद्वस्स भेदो; गच्छन्त-सि । वाति वत्तते ।

(१०७) सिम्हि गच्छन्तादीनं न्तसद्वो अं ।

गच्छन्त इच्चेवमादीनं अन्तपच्यन्तानं न्तसद्वो अं रूपं आपज्जते वा सिम्हि विभत्तिम्हि । सरलोपसिलोपो । सो गच्छं गच्छन्तो वा गणहाति । गच्छन्तादीनं न्तसद्वोति पवत्तमाने-

ते गच्छन्तो गच्छन्ता; भो गच्छं भो गच्छ भो गच्छा, भवन्तो गच्छन्तो गच्छन्ता; (गच्छं) गच्छन्तं, गच्छन्ते;
गच्छता गच्छन्तेन, गच्छन्तेभि गच्छन्तेहि; गच्छतो गच्छन्तस्स, गच्छतं गच्छन्तानं; गच्छता गच्छन्तम्हा गच्छन्तस्म
गच्छन्तेभि गच्छन्तेहि; गच्छतो गच्छन्तस्स, गच्छतं गच्छन्तानं; गच्छति गच्छन्ते गच्छन्तम्हि गच्छन्तस्मिं, गच्छन्तेस्

एवं महं चरं तिङ्गं,	ददं भुञ्जं सुणं पचं,
जयं जीरं वचं मीयं,	सरं कुब्बं जपं वजं-इच्चादयो ।

भवन्तसद्दस्स ग यो ना स वचनेसु विसेसो । सो भवं । भवतोति वत्तते --

(१०९) ओभावो क्वचि योसु वकारस्स ।

भवन्त इच्चेतस्स वकारस्स ओभावो होति क्वचि यो इच्चेतेसु । ते भोन्तो भवन्तो भवन्ता ।
भवतोति पवत्तते ।

(११०) भो गे तु ।

सब्बस्सेव भवन्तसद्दस्स भोआदेसो होति गे परे । तुसद्गग्हणेन भन्ते भोन्तादि च । गलोपो । भो भन्ते भोन्त भोन्ता
भोन्तो भवन्तो भवन्ता; भवन्तं, भोन्ते भवन्ते । नासेसु ओभावी क्वचीति योगविभागेन ओभावो । भोता भवता भवन्तेन
भोतो भवतो भवन्तस्स इच्चादि ।

(१११) भदन्तस्स भदन्त भन्ते ।

सब्बस्सेव भदन्तसद्दस्स भदन्त भन्ते इच्चेते आदेसा होन्ति क्वचि गे परे योसु च । भो भदन्त भन्ते भदन्त भदन्ता वा
इच्चादि पुरिसद्दस्समं ।

(११२) सन्तसद्दस्स सो भे बो चन्ते ।

सब्बस्सेव सन्तसद्दस्स ससद्गादेसो होति भकारे परे अन्ते च बकारागमो होति ।
चसद्गग्हणेन अभकारेपि समासे क्वचि सादेसो । सब्बि । भेति किं ? सन्तेहि । सेसं गच्छन्तसद्दस्समं ।
अत्थि राजब्रह्मअत्तसखसद्गादीनं भेदो । तथेव स्यादुप्पत्ति, राज-सि इति ठिते-
ब्रह्मतसखराजादितोति अधिकारो ।

(११३) स्या च ।

ब्रह्म अत्त सख राजइच्चेवमादितो सिवचनस्स आकारो होति । आदिसद्गेन आतुमादिसद्गता च । सरलोपादि । राजा
तिङ्गति ।

(११४) योनमानो ।

ब्रह्मतसखराजादितो योनं आनोआदेसो होति । राजानो तिङ्गन्ति; भो राज भो राजा, भवन्तो राजानो । वाति वत्तते ।

(११५) ब्रह्मतसखराजादितो अमानं ।

ब्रह्मादीहि परस्स अंवचनस्स आनं होति वा । राजानं पस्स राजं वा, राजानो ।

सविभत्तिस्स राजस्साति पवत्तते ।

(११७) राजस्स राजू सुनंहिसु च ।

सब्बस्स राजसद्दस्स राजूआदेसो होति सुनंहि इच्चेतेसु वचनेसु । चसद्दो विकप्पनत्थो । सुनंहिसु चाति दीघो । राजूराजूहि राजेभि राजेहि वा । सविभत्तिस्साति अधिकारो ।

(११८) राजस्स रञ्जोराजिनो से ।

सब्बस्सेव राजसद्दस्स सविभत्तिस्स रञ्जोराजिनो इच्चेते आदेसा होन्ति से विभत्तिम्हि । रञ्जो राजिनो देहि । राजस्साति पवत्तते ।

(११९) रञ्जं नंम्हि वा ।

मब्बस्सेव राजसद्दस्स सविभत्तिस्स रञ्जंआदेसो होति वा नंम्हि विभत्तिम्हि । रञ्जं राजूनं राजानं ।

पञ्चमियं-

(१२०) अम्हतुम्हन्तुराजब्रह्मत्तसखसत्थु-

-पितादीहि स्मा नाव ।

अम्हतुम्हन्तुराजब्रह्मत्तसखसत्थुपितु इच्चेवमादीहि स्मावचनं ना इव दट्टब्बन्ति स्मावचनस्स नाव्यपदेसो । अतिदेसो पन छब्बिधो ।^१

वुत्तश्च-

ब्यपदेसो निमित्तञ्च	तं रूपं तंसभावता
सुत्तञ्चेव तथा कारि -	यातिदेसोति छब्बिधोति ।

तत्रायं ब्रह्मत्तसखादीसु पाठसामत्थियतो रूपातिदेसो । सेसं ततियासमं । रञ्जा अपेति, राजूभि राजूहि राजेभि राजेहि; रञ्जो राजिनो सन्तकं, रञ्जं राजूनं राजानं । राजस्साति वत्तते ।

(१२१) स्मिंम्हि रञ्जे राजिनि ।

सब्बस्सेव राजसद्दस्स सविभत्तिस्स रञ्जे राजिनि इच्चेते आदेसा होन्ति स्मिंम्हि विभत्तिम्हि । रञ्जे राजिनि पतिड्डितं, राजूसु, राजेसु । ब्रह्मसद्दस्स च ग ना स स्मिंसु विसेसो । ब्रह्मा, ब्रह्मानो । आलपने च - एति वत्तते ।

(१२२) ब्रह्मतो गस्स च ।

ब्रह्मसद्दतो गस्स च एकारो होति । चसद्दग्गणं एगहणानुकद्धनत्थं । भो ब्रह्मे भवन्तो ब्रह्मानो; ब्रह्मानं ब्रह्मं ब्रह्मानो । विपरिणामेन ब्रह्मस्स अन्तोति पवत्तते ।

(१२३) उज्जं सनासु ।

ब्रह्मसद्दस्स अन्तो उत्तमापञ्जते सना इच्चेतेसु वचनेसु । उत्तमीति भावनिदेसो कत्थचि अभावदस्सनत्थो । बहुना ब्रह्मेभि ब्रह्मेहि । सस्मिं उत्ते कते, इवणुवण्णा झलाति झलसञ्जायं-

(१२४) झलतो सस्स नो वा ।

उत्तमीति योगविभागेन अञ्जतथापि उत्तं ।

पञ्चमियं नाभावातिदेसो । ब्रह्मुना, ब्रह्मेभि ब्रह्मेहि; ब्रह्मुनो ब्रह्मस्स, ब्रह्मानं ब्रह्मूनं वा ।

(१२५) ब्रह्मतो तु स्मिं नि ।

ब्रह्मसद्वतो स्मिंवचनस्स नि होति । तुसदेन कम्मचम्ममुद्धादितो च कचि । ब्रह्मनि, ब्रह्मेसु । अत्तसद्वस्स ततियादीस्वेव विसेसो । अत्ता, अत्तानो, भो अत्त भो अत्ता, भवन्तो अत्तानो; अत्तानं अत्तं, अत्तानो । नाम्हि अ कम्मन्तस्स चाति एथ्थ चसदेन अत्तन्तस्स अत्तं वा । अत्तना अत्तेन वा ।

(१२६) अत्तन्तो हिस्मिंमनत्तं ।

अत्तसद्वस्स अन्तो अनत्तमापज्जते हिस्मिं परे । अत्तनेभि अत्तनेहि । ततो अत्ततोति पवत्तते ।

(१२७) सस्स नो ।

ततो अत्तसद्वतो सस्स विभत्तिस्स नो होति । अत्तनो, अत्तानं ।

(१२८) स्मा ना ।

ततो अत्तसद्वतो स्मावचनस्स ना होति । अत्तना अपेति । नाभावातिदेसेनेव सिद्धेपि उत्तरसुत्तेन एकयोगमकत्वा भिन्नयोगकरणं अत्थन्तरविज्ञापनतथं । तेन अत्तन्ततकारस्स रकारो जकारे कचि । अत्रजो अत्तजो वा । अत्तनेभि अत्तनेहि; अत्तनो, अत्तानं । अत्ततोति वत्तते ।

(१२९) ततो स्मिं नि ।

ततो अत्तसद्वतो स्मिंवचनस्स नि होति । अत्तनि, अत्तनेसु । सखसद्वस्स भेदो । सखा सखानो । योनमीति वत्तते ।

(१३०) सखतो चायोनो ।

सखसद्वतो योनं आयोनोआदेसा च होन्ति । सखायो ।

(१३१) सखन्तस्सि नोनानंसेसु ।

सखसद्वन्तस्स इकारादेसो होति नोनानंस इच्छेतेसु परेसु । सखिनो तिङ्गन्ति । आलपने गसञ्जायं-

(१३२) सखतो गस्से वा ।

सखतो गस्स अकारआकार इकारईकारएकारादेसा होन्ति । वासदेन पन अञ्जस्मापि कचि एकारो । यथा - भद्रन्ते इसेति आदि । अ च आ च इ च ई च ए चातिपि ए, पुब्बसरानं कमेन लोपो । भो सख भो सखा भो सखी भो सखे, भवन्तो सखानो सखायो सखिनो ।

सखन्तस्स आरो चाति पवत्तते ।

(१३३) सुनर्मसु वा ।

सखन्तस्स आरो होति वा सुनंअं इच्छेतेसु परेसु । सखारं सखानं सखं, सखानो सखायो सखिनो; सखिना ।

सखन्तस्साति वत्तते ।

(१३४) आरो हिम्हि वा ।

वाति नो । सखिनो सखिस्स, सखारानं सखीनं । स्मावचनस्स नाभावो । सखिना, सखारेभि सखारेहि सखेभि सखेहि, सखिनो सखिस्स, सखारानं सखीनं । सखतोति वत्तते ।

(१३५) स्मिमे ।

सखतो स्मिंचनस्स एकारो होति । निच्चत्थोयमारम्भो । सखे, सखारेसु सखेसु । आतुमसदस्स पठमादुतियासु अत्तसद्सेव रूपनयो । आतुमा, आतुमानो, भो आतुम भो आतुमा, भवन्तो आतुमानो, आतुमानं आतुमं, आतुमानो; आतुमेन इच्चादि पुरिसस्मं । पुमसदस्स भेदो । पुम-सि- सविभत्तिस्साति अधिकारो ।

(१३६) पुमन्तस्सा सिम्हि ।

पुमसद्न्तस्स सविभत्तिस्स आकारादेसो होति सिम्हि विभत्तिम्हि । अन्तग्रहणेन मघवयुवादीनमन्तस्स च । पुमा । पुमन्तस्साति च अधिकारो ।

(१३७) योस्वानो ।

पुमन्तस्स सविभत्तिस्स आ नो आदेसो होति योसु विभत्तीसु । पुमानो ।

(१३८) अमालपनेकवचने ।

पुमन्तस्स सविभत्तिस्स अं होति आलपनेकवचने परे । हे पुमं, हे पुमानो; पुमं, पुमानो । आति वत्तते ।

(१३९) उ नाम्हि च ।

पुमन्तस्स च आ उ आदेसा होन्ति वा नाम्हि विभत्तिम्हि । चसदेन पुमकम्मथामन्तस्स चुकारो वा सस्मासु । पुमाना पुमुना पुमेन वा । आनेति वत्तते ।

(१४०) हिविभत्तिम्हि च ।

पुमन्तस्स हिविभत्तिम्हि च आनेआदेसो होति । विभत्तिग्रहणं सविभत्तिग्रहणनिवत्तनत्थं । पुमानेभि पुमानेहि ।

चसदेन युवमधवादीनमन्तस्स च आनादेसो होति सब्बासु विभत्तीसु । उ नाम्हि चाति एत्थ चसदेन पुमन्तस्सुकारो वा सस्मासु विभत्तीसु । झलतो सस्स नो वाति नो । पुमुनो पुमस्स, पुमानं । स्मा नाति वत्तते ।

(१४१) झलतो च ।

झल इच्छेतेहि स्मावचनस्स ना होति । चग्रहणं क्वचि निवत्तनत्थं । पुमाना पुमुना पुमा पुमम्हा पुमस्मा, पुमानेभि पुमानेहि पुमेभि पुमेहि; पुमुनो पुमस्स पुमानं ।

(१४२) आने स्मिंम्हि वा ।

४२४५
Th. १३१२

पुमन्तस्स सविभत्तिस्स आनेआदेसो होति वा स्मिंम्हि विभत्तिम्हि । पुमाने पुमे पुमम्हि पुमस्मि ।

(१४३) सुस्मिमा वा ।

पुमन्तस्स सु इच्छेतस्मिं विभत्तिम्हि परे आआदेसो होति वा । पुमासु पुमेसु । युवादीसु, युव-सि इतीध । पुमन्तस्सा सिम्हीति एत्थ अन्तग्रहणेन आकारो । हिविभत्तिम्हि चाति सुते चसदेन आनादेसो च । युवा, युवानो युवाना युवा; हे युव हे युवा हे युवान हे युवाना, भवन्तो युवाना; युवानं युवं, युवाने युवे । अ कम्मन्तस्स चाति एत्थ चसदेन

युवानानं युवानं; युवाने युवानम्हि युवानस्मिं युवे युवम्हि युवस्मिं युवानेसु युवासु युवेसु । एवं मघवा, मघवानो मघवाना इच्चादि युवसद्वासम् ।

अकारन्तं ।

आकारन्तो पुलिङ्गो सा सद्वो । सा-सि, सिलोपो, सासुनखो । बहुवचने-

(१४४) अघो रस्समेकवचनयोस्वपि च ।

धसञ्जकआकारवज्जितो लिङ्गस्सन्तो सरो रस्समापज्जते एकवचनेसु योसु च परेसूति रस्सतं । अपिग्नहणं सिम्हि निवत्तनत्थं । सेसं नेयं । सा तिड्डन्ति; हे स हे सा, हे सा; सं, से; सेन, साभि साहि; सस्स साय, सानं; सा सम्हा सस्मा, साभि साहि; सस्स, सानं, से सम्हि सस्मिं, सासु । एवं पञ्चक्खधम्मा गण्डीवधन्वापमुतयो ।

आकारन्तं ।

इकारन्तो पुलिङ्गो अग्निसद्वो । स्यादुप्पत्ति । अग्नि - सि अन्तो सिम्हि वाति पवत्तते ।

(१४५) अग्निस्सिनि ।

अग्निस्स अन्तो इनि होति वा सिम्हि विभत्तिम्हि । सेसतो लोपं गसिपीति सिलोपो । अग्निनि अग्नि ।

बहुवचने - इवण्णुवण्णा झलाति झलसञ्जायां । झलतो वाति पवत्तते ।

(१४६) घपतो च योनं लोपो ।

घपसञ्जेहि इत्थीवाचकाकारिवण्णुवण्णेहि झलसञ्जेहि च परेसं योवचनानं लोपो होति वा । ववत्थितविभासाय वासद्वौ ।

(१४७) योसु कतनिकारलोपेसु दीघं ।

लिङ्गस्सन्तभूता सब्बे रस्ससरा योसु कतनिकारलोपेसु दीघमापज्जन्ते । कता निकारलोपा येसं ते कतनिकारलोपा । अग्नि । पञ्चादीनमत्तन्ति इतो अत्तमीति वत्तते ।

(१४८) योस्वकतरस्सो झो ।

योसु परेसु अकतरस्सो झो अत्तमापज्जते । अग्नयो । झोति किं ? रत्तियो । आलपने चेव । हे अग्नि, हे अग्नी हे अग्नयो । दुतियेकवचने पुब्बसरलोपे सम्पत्ते-

(१४९) अम्मो निग्नहितं झलपेहि ।

झ ल प इच्चेतेहि परस्स अंवचनस्स च मकारस्स च निग्नहितादेसो होति । अग्नि ।

अग्नी अग्नयो; अग्निना, अग्नीभि अग्नीहि । सु नं हि सु चाति एथं चग्नहेन कत्थवि दीघाभावो । अग्निभि अग्निहि । झलतो सस्स नो वाति सस्स नो झल इच्चेतेहि परस्स । अग्निनो अग्निस्स, अग्नीनं ।

स्मा नाति वत्तमाने । झलतो चाति विकप्पने ना । अग्निना अग्निम्हा अग्निस्मा । अग्नीभि अग्नीहि अग्निभि अग्निहि; अग्निनो अग्निस्स अग्नीनं; अग्निम्हि अग्निस्मिं, अग्नीसु अग्निसु ।

एवमञ्जेपि-

जोति पाणि गण्डि मुडि

कुच्छि वत्थि सालि वीहि

इसि मुनि मणि धनि	गिरि रवि कवि कपि
असि मसि निधि विधि	अहि किमि पति हरि
अरि तिमि किलि बलि	जलधि च गहपति
उरुधिति वरमति	निरुपधि अधिपति
अञ्जलि सारथि अतिथि	समाधि उद्घिष्पभुतयो । इकारन्तं ।

ईकारन्तो पुलिङ्गो दण्डीसद्वो । दण्डी - सि इतीधि । अघो रस्समेकवचनयोस्वपि चाति रस्सते सम्पत्ते एत्थ चापिगहणेन सिस्मिं तदभावे सिद्धे नियमत्थमाह ।

रस्सन्ति वत्तमाने -

(१५०) न सिस्मिमनपुंसकानि ।

सिस्मिं नपुंसकवज्जितानेव लिङ्गानि न रस्समापज्जन्तेति रस्सत्ताभावो । सिलोपो । दण्डी तिङ्गति । अन पुंसकानीति किं ? मुखकारि दानं । एत्थ च-

विसदाविसदाकार -	वोहारोभयमुत्तका
पुमादिजानने हेतु -	भावतो लिङ्गमीरिता ।

योलोपे - दण्डी तिङ्गन्ति । इतरत्र अघो रस्समिच्चादिना रस्सते कते - झतो कतरस्साति वत्तते ।

(१५१) योनन्नो ।

सब्बेसं योनं सालपनानं झतो कतरस्सा परेसं नो इच्चादेसो होति । दण्डिनो तिङ्गन्ति । कतरस्साति किं ? अग्यो ।

अधिकारं विना योनं -	नोति योगविभागतो
क्वचि अकतरस्सापि	नो सारमतिनो यथा ।

आलपने गेति पवत्तते ।

(१५२) झलपा रस्सं ।

झ ल प इच्चेते रस्समापज्जन्ते गे परे । भो दण्डि । 'अघो रस्स'न्ति आदिनाव सिद्धेषि रस्सते पुनारम्भो नियमत्थो । तेन भोतीति आदीसु न भवति । दण्डि दण्डिनो ।

दुतियायं रस्सन्ते कते, अमीति वत्तते । घपतो स्मिं यं वाति इतो मण्डूकगतिया वाति पवत्तते ।

(१५३) नजङ्गतो कतरस्सा ।

झतो कतरस्सा परस्स अंवचनस्स नं होति वा । दण्डिनं दण्डिं, दण्डी दण्डिनोः दण्डिना, दण्डीभि दण्डीही; दण्डिनो दण्डिस्स दण्डीनं । झलतो चाति स्मास्स ना । दण्डिना दण्डिम्हा दण्डिस्मा, दण्डीभि दण्डीही; दण्डिनो दण्डिस्स, दण्डीनं । झतो कतरस्साति पवत्तते, पुरे विय वाति च ।

(१५४) स्मिन्नि ।

झतो कतरस्सा परस्स स्मिंवचनस्स निइच्चादेसो होति वा । दण्डिनि दण्डिम्हि दण्डिस्मिं, दण्डीसु ।

एवमञ्जानिपि-

धजी गणी ससी कुड्डी	जटी यानी सुखी सिखी
दन्ती मन्ती करी चाणी	कुसली मुसली चली
पापकारी सत्तुधाटी	माल्यकारी दीघजीवी
धम्मवादी सीहनादी	भूमिसायी सीघयायी --

इच्चादीनिईकारन्तनामानि । गामणीसदस्स तु सत्तमियं भेदो । गामणी, गामणी गामणिनो; भो गामणि; भोन्तो गामणी भोन्तो गामणिनो; गामणिनं गामणि, गामणी गामणिनो । सेसं दण्डीसदस्समं । निआदेसाभावोव विसेसो । एवं सेनानी सुधिष्पभुतयो ।

ईकारन्तं ।

उकारन्तो पुलिइगो भिक्खुसद्दो । तथेव भिक्खुसद्दतो-सि, सिलोपो । सो भिक्खु । बहुवचने घपतो च योनं लोपोति योलोपो । योसु कत इच्चादिना दीघो । ते भिक्खू ।

योलोपाभावे-वा योनन्ति च वत्तते ।

(१५५) लतो वोकारो च ।

लसञ्जतो परेसं योवचनानं वोकारादेसो होति वा । कारण्यहणेन योनं नो च होति । चसद्यगहणं कथ्यचि निवत्तनत्थं । अथवा चग्गहणं नोग्गहणानुकङ्गनत्थं । तेन जन्तुसब्बञ्ज्ञादितो योनं नो च होति । वासद्दो ववत्थितविभासत्थो ।

तेन-

भिक्खुप्पभूतितो निच्चं	वो योनं, हेतुआदितो
विभासा, न च वो नो च	अमुप्पभूतितो भवे ।

अतं अकतरस्साति पवत्तते ।

१५६) वेवोसु लो च ।

वेवो इच्चेतेसु च परेसु अकतरस्सो लो अत्तमापञ्जते । भिक्खवो । भो भिक्खु, भवन्तो भिक्खू ।

लोपाभावे-

(१५७) अकतरस्सा लतो घ्वालपनस्स वेवो ।

अकतरस्सा लतो परस्स आलपने विहितस्स यो इच्चेतस्स वेवोआदेसा होन्ति । अतं । भवन्तो भिक्खवे भिक्खवो । अम्मो निग्गहितं झलपेहीति निग्गहितं ।

भिक्खुं, भिक्खू भिक्खवो; भिक्खुना, भिक्खूभि भिक्खूहि, भिक्खुनो भिक्खुस्स, भिक्खूनं भिक्खुनं; भिक्खुना भिक्खुम्हा भिक्खुस्मा, भिक्खूभि भिक्खूहि भिक्खुभि भिक्खुहि; भिक्खुनो भिक्खुस्स, भिक्खूनं भिक्खुनं; भिक्खुम्हि भिक्खुस्मिं, भिक्खूस भिक्खुसु । एवं

सेतु केतु राहु भाणु	सङ्कु डच्छु वेलु मच्चु
सिन्धु बन्धु नेरु मेरु	सत्तु कारु हेतु जन्तु

जन्तुयोः भो जन्तु, जन्तू जन्तवे जन्तवोः जन्तुं, जन्तू जन्तवो जन्तुनो जन्तुयो इच्चादि । सत्थुसद्वस्स भेदो । सत्थु - सि इतीध । अन्तोति वक्तते ।

(१५८) सत्थुपितादीनमा सिस्मिं सिलोपो च ।

सत्थु पितु मातु भातु धीतु कतु इच्चेवमादीनमन्तो आरत्तमापज्जते सिस्मिं सिलोपो च होति । सत्था ।
सत्थुपितादीनन्ति अधिकारो ।

(१५९) अञ्जेस्वारत्तं ।

सत्थुपिता दीनमन्तो सिवचनतो अञ्जेसु वचनेसु आरत्तमापज्जते । आरत्तमीति भावनिद्वेसेन कत्थचि अनियमं दस्सेति । आरण्हणमनुवक्तते ।

(१६०) ततो योनमो तु ।

ततो आरादेसतो सब्बेसं योनं ओकारादेसो होति । तुग्रहणेन अञ्जेहिपि चतुर्भनदीगवादीहि योनमोकारो होति । सरलोपादि । सत्थारो । आलपने अकारपितादयन्तानमाति आत्तं । गे रस्सन्ति च अधिकिच्च आकारो वाति विकप्पेन रस्सतं । गलोपो । भो सत्थ भो सत्था, भवन्तो सत्थारो; सत्थारं, सत्थारे सत्थारो । ततोति पवक्तते ।

(१६१) ना आ ।

ततो आरादेसतो नावचनस्स आकारादेसो होति । सत्थारा, सत्थुना । आरत्तमीति भावनिद्वेसेन सिद्धं । सत्थारेभि सत्थारेहि । वा नंमीति इतो वाति पवक्तते ।

(१६२) उ सस्मिं सलोपो च ।

सत्थु पितु इच्चेवमादीनमन्तस्स उतं होति वा सस्मिं सलोपो च होति; आरादेसापवादोयं । सत्थु । अञ्जत्थ भावनिद्वेसेनाराभावो । सत्थुनो सत्थुस्स । आरत्तन्ति पवक्तते ।

(१६३) वा नंम्हि ।

सत्थुपितुआदीनमन्तो आरत्तमापज्जते वा नंम्हि विभत्तिम्हि । सत्थारानं ।

आराभावे - वा नंमीति पवक्तते ।

(१६४) सत्थुनात्तञ्च ।

सत्थुसद्वन्तस्स पितादीनमन्तस्स च आत्तं होति वा नंम्हि विभत्तिम्हि । पुन सत्थुग्रहणं सत्थुनो निच्चविधानत्थं । सत्थानं । अम्हतुम्हन्तुराजब्रह्मसत्तसखसत्थुपितादीहि 'स्मा ना वा'ति स्मावचनस्स नाभावो । सत्थारा, सत्थारेभि सत्थारेहि; सत्थु सत्थुनो सत्थुस्स, सत्थानं सत्थारानं । आरतोति वक्तते ।

(१६५) ततो स्मिमि ।

ततो आरादेसतो स्मिंवचनस्स इकारादेसो होति । पुन ततोग्रहणेन अञ्जस्मापि स्मिंवचनस्स इकारो । यथा - भुवि, दिवि ।

(१६६) आरो रस्समिकारे ।

आरादेसो रस्समापज्जते इकारे परे । सत्थरि. सत्थारेस ।

सस्मिं सलोपो चा'ति उत्तं सलोपो च । कतु कतुनो कतुस्स, कत्तारानं कत्तानं कतूनं; कत्तारा, कत्तारेभि कत्तारहि, कतु कतुनो कतुस्स, कत्तारानं कत्तानं कतूनं कतुनं; कत्तरि, कत्तारेसु । आराभावे । कत्तूसु कतुसु ।

एवं

भतु वतु नेतु सोतु	आतु जेतु छेतु भेतु
दातु धातु नतु बोधेतु	विज्ञापेतु आदयोषि ।

‘उ सस्मिं सलोपो चा’ति वत्तते ।

(१६७) सकमन्थातादीनञ्च ।

सकमन्थातु इच्चेवमादीनमन्तो च उत्तमापज्जते सस्मिं सलोपो च निच्चं पुनब्बिधाना । सकमन्थातु इव अस्स राजिनो विभवो । सेसं समं । एवं महामन्थातुप्पभुतयो ।

पितुसद्स्स भेदो । सिम्हि आतं, सिलोपो - पिता । योम्हि - आरो रस्सन्ति च वत्तते ।

(१६८) पितादीनमासिम्हि ।

पितादीनमारादेसो रस्समापज्जते असिम्हि विभत्तिम्हि । सिस्मिं आरादेसाभावेषि असिम्हीति अधिकवचनमत्थन्तरविज्ञापनतथं । तेन तो आदिम्हि पितादीनमिकारो च । यथा - पितितो, मातितो, भातितो, धीतितो, पितिपक्खो, मातिपक्खो । पितरो । सेसं कतुसमं । भो पित भो पिता, भवन्तो पितरो; पितरं, पितरे पितरो; पितरा पितुना, पितरेभि पितरेहि ।

भावनिदेसेन आरादेसाभावे- पितूभि पितूहि पितुभि पितुहि; पितु पितुनो पितुस्स, पितरानं पितानं पितूनं.
दीघाभावे- पितुनं वा; पितरा, पितरेभि पितरेहि पितूभि पितूहि; पितु पितुनो पितुस्स, पितरानं पितानं पितूनं पितुनं;
पितरि, पितरेसु पितूसु, पितुसु । एवं भाता भातरो इच्चादि ।

उकारन्तं ।

ऊकारन्तो पुलिङ्गो अभिभूसद्दो । तथेव स्यादुप्पत्ति । सिलोपो । सो अभिभू । यो लोपे-ते अभिभू । ‘अघो रस्स’न्ति आदिना रस्सतं । वोकारो । कतरस्सत्ता अत्ताभावो । अभिभुवो; भो अभिभू, भवन्तो अभिभू अभिभुवो । कतरस्सत्ता वेआदेसो न होति । सेसं भिक्खुसद्स्समं । रस्सत्तमेव विसेसो । अभिभुं, अभिभू अभिभुवो; अभिभुना, अभिभूभि अभिभूहि; अभिभुनो अभिभुस्स, अभिभूनं इच्चादि । एवं सयम्भू, वेस्सभू, पराभिभूआदयो । सहभूसद्स्स योनं नोआदेसोव विसेसो । सहभू, सहभू सहभुवो सहभुनो इच्चादि । तथा सब्बज्जूसद्स्स योस्वेव विसेसो सो सब्बज्जू, ते सब्बज्जू । योलोपाभावे रस्सतं, लतो वोकारो चाति एत्थ चकारगहणेन योनन्नोआदेसो । वाधिकारस्स ववत्थितविभासत्ता न च वोकारो । सब्बज्जुनो; भो सब्बज्जू, सब्बज्जू सब्बज्जूनो; सब्बज्जुं, सब्बज्जू सब्बज्जुनो इच्चादि । एवं मग्ज्जू, धम्मज्जू, अत्थज्जू, कालज्जू, रत्तज्जू, मत्तज्जू, कतज्जू, कथज्जू, विज्जू, विदू वेदगू, पारगू इच्चादयो ।

ऊकारन्तं । एकारन्तो अप्पसिद्धो । ओकारन्तो पुलिङ्गो गोसद्दो । ततो स्यादुप्पत्ति । सिलोपो । गो गच्छति । गाव सेति इतो गोति अधिकारो । आव इति पवत्तते ।

(१६९) योसु च ।

(१७०) अवंम्हि च ।

गो इच्छेतस्स ओकारस्स आवअवादेसा होन्ति अंम्हि विभत्तिम्हि । चसदेन यो - ना - स - स्मा - स्मिंसु इच्छेतेसु च अवादेसो होति । गवो गच्छन्ति; हे गो, हे गावो हे गवो । दुतियायं अंम्हीति वत्तते ।

(१७१) आवस्सु वा ।

आव इच्छेतस्स गावादेसस्स अन्तसरस्स उकारादेसो होति वा अंम्हि विभत्तिम्हि ।^१ अम्मोति आदिना निगहितं । गावुं गावं गवं, गावो गवो । 'गोण नंम्हि वा' ति वत्तते ।

(१७२) सुहिनासु च ।

सुहिनाइच्छेतेसु सब्बस्स गोसद्वस्स गोणादेसो होति वा । चसदेन सेसेसु च । गोणो, गोणा; हे गोण, हे गोणा; गोणं, गोणे; गोणेन, गोणेभि गोणेहि; गोणस्स ।

(१७३) गोण नंम्हि वा ।

सब्बस्स गोसद्वस्स गोणादेसो होति वा नंम्हि विभत्तिम्हि गोणानं; गोणा गोणम्हा गोणस्मा, गोणेभि गोणेहि; गोणस्स, गोणानं; गोणे गोणम्हि गोणस्मिं, गोणेसु । गोणादेसाभावे - गावेन गवेन, गोभि गोहि ।

(१७४) गाव से ।

गो आव से इति तिपदमिदं । गोस्स ओ गो । गोसदोकारस्स आवादेसो होति से विभत्तिम्हि । गावस्स गवस्स । नंम्हि-गो अवाति पवत्तते ।

(१७५) ततो नमंपतिम्हतलुते च समासे ।

ततो गोसद्वतो परस्स नंवचनस्स अंआदेसो होति गो इच्छेतस्स ओकारस्स आवादेसो च पतिम्हि परे अलुते च समासे । चसदेन असमासेपि अंअवादेसो । गवम्पतिस्स थेरस्स । गवं । 'सुहिनासु चा' ति एत्थ चसदेन नंम्हि गुआदेसो च । 'नो च द्वादितो नंम्ही' ति सुते चसदेन नकारागमो च । गुन्नं गोनं वा । गावा गावम्हा गावस्मा गवा गवम्हा गवस्मा, गोभि गोहि; गावस्स गवस्स, गवं गुन्नं गोनं; गावे गवम्हि गावस्मिं गवे गवम्हि गवस्मिं, गावेसु गवेसु गोसु ।

ओकारन्तं ।

पुरिसो गुणवा राजा
सत्थाभिभू सब्बञ्जूच

सागि दण्डी च भिक्खु च
गोति पुलिङ्गसङ्गहो ।

पुलिङ्गं निढितं ।

अथ इत्थीलिङ्गानि वुच्वन्ते ।

अकारान्तो इत्थीलिङ्गसद्वो अप्पसिद्वो । आकारान्तो इत्थीलिङ्गो कञ्चासद्वो । कञ्च इति ठिते-

(१७६) इत्थियमतो आपच्ययो ।

इत्थियं वत्तमाना अकारान्ततो लिङ्गम्हा परो आपच्ययो होति ।

पकत्यत्थजोतका इत्थी- पच्यया स्यादयो विय

सरलोपोति आदिना पुब्बसरे लुते परनयने च कते, धातुपच्यविभत्तिवज्जितमत्थवं लिङ्गन्ति वुत्तत्ताव
पच्यन्तस्सलिङ्गात्ता विभत्तुप्पत्तियमसम्पत्तायं । तद्दितसमासकितका नामं वा तवे तूनादीसु चाति एत्थ चग्गहणेन
इत्थियप्पच्यन्तस्सापि नामब्यपदेसो । पुरे विय स्यादुप्पत्ति । ‘सेसतो लोपं गसिपी’ति सिलोपो । सा कञ्जा । बहुवचने-
आलपने सि गसञ्जोति इतो गसञ्जा, ‘ते इत्थरुया पो’ति इतो इत्थरुयाति पवत्तते ।

(१७७) आ घो ।

लिङ्गस्सन्तो आकारो यदा इत्थरुयो, तदा घसञ्जो होतीति घसञ्जायं । घपतो च योनं लोपोति विकप्पेन योनं
लोपो । ता कञ्जा ता कञ्जायो । आलपने - ‘सखतो गस्से वा’ति इतो गस्साति वत्तते ।

(१७८) घते च ।

‘घतो’ परस्स गस्स एकारो होति । सरलोपादि । भोति कञ्जे, भोतियो कञ्जा कञ्जायो ।

अंम्हि सरलोपपकतिभावा कञ्जं, कञ्जा कञ्जायो ।

ततियादीसु- ‘आय चतुर्थेकवचनस्स तूति’ इतो आयो एकवचनानन्ति पवत्तते ।

(१७९) घतो नादीनं ।

‘घसञ्जतो’ लिङ्गस्साकारा परेसं ‘नादीनं’ स्मिंपरियन्तानं एकवचनानं विभत्तिगणानं आयादेसो होति ।
सरलोपपरनयनानि । कञ्जाय, कञ्जाभि कञ्जाहि; कञ्जाय, कञ्जानं, कञ्जाय, कञ्जाभि कञ्जाहि; कञ्जाय,
कञ्जायं । स्मिंम्हि-

(१८०) घपतो स्मिं यं वा ।

‘घपतो’ परस्स स्मिंवचनस्स यं होति वा । अञ्जतथापि आयादेसो । कञ्जायं कञ्जाय, कञ्जासु ।

एवमञ्जेपि-

सद्ग्रा मेधा पञ्जा विज्ञा	चिन्ता मन्ता तण्हा वीणा
इच्छा मुच्छा एजा माया	मेत्ता मत्ता सिक्खा भिक्खा
जड्घा गीवा जिव्हा वाचा	छाया आसा गङ्गा नावा
गाथा सेना लेखा साला	माला वेला पूजा खिड्डा
पिपासा वेदना सञ्जा	चेतना तसिणा पजा
देवता वट्टका गोधा	बलाका परिसा सभा
ऊका सेवालिका’ लङ्का	सलाका वालिका सिखा
विसाखा विसिखा साखा	वाचा वज्ञा जटा घटा
जेडा सोण्डा वितण्डा च	करुणा वनिता लता
कथा निदा सुधा राधा	वासना सिंसपा पपा?
पभा सीमा खमा जाया	खत्तिया सक्खरा सुरा

वळवालम्बुसा मूसा मङ्गुसा सुलसा दिसा
नासा जुण्हा गुहा ईहा लसिका वसुधादयो ।

अम्मादीनं आलपनेव रूपभेदो । अम्म, अम्मा अम्मायो । गस्स घते चाति एकारे सम्पत्ते-

(१८१) न अम्मादितो ।

अम्मा अन्ना इच्चेकमादितो परस्स गस्स आलपनेकवचनस्स न एकारतं होति । आकारो वाति रस्सतं ।

भोति अम्म भोति अम्मा, भोतियो अम्मा अम्मायो । एवं अन्ना, अन्ना अन्नायो, भोति अन्न भोति अन्ना, भोतियो अन्ना अन्नायो । अम्बा, अम्बा अम्बायो; भोति अम्ब भोति अम्बा, भोतियो अम्बा अम्बायो इच्चादि ।

आकारन्तं ।

इकारन्तो इत्थिलिङ्गो रत्तिसद्दो । तथेव स्यादुप्पत्ति । सिलोपो । रत्ति ।

बहुवचने- सज्जा इवण्णुवण्णाति च वत्तते ।

(१८२) ते इत्थिख्या पो ।

इत्थिया आख्या सज्जा इत्थिख्या; लिङ्गस्सन्ता ते इवण्णुवण्णा यदा इत्थिख्या, तदा पसज्जा होन्तीति पसज्जायां । ‘घपतो चा’ति आदिना योलोपो । ‘योसु कत’ इच्चादिना दीघो । रत्ती रत्तियो रत्यो वा; हे रत्ति, हे रत्ती हे रत्तियो ।

अम्मोति आदिना निग्हितं । रत्तिं, रत्ती रत्तियो । ततियादीसु - एकवचनानं नादीनन्ति च वत्तते ।

(१८३) पठो या ।

पसज्जतो इवण्णुवण्णेहि परेसं नादीनमेकवचनानं विभत्तिगणानं यादेसो होति । रत्तिया, रत्तीभि रत्तीहि रत्तिभि रत्तिहि; रत्तिया, रत्तीनं रत्तिनं । पञ्चमियं-

(१८४) अमा पठो स्मिंस्मानं वा ।

प इच्चेतस्मा परेसं स्मिंस्मा इच्चेतेसं यथाक्रमं अंआआदेसा होन्ति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्दो । तेन उवण्णन्ततो न होन्ति । इवण्णन्ततोपि यथापयोगं । सरे यकारोति च वत्तते । सीहमण्डूकगतीहि योवचनेकवचनगणहञ्च ।

(१८५) पसज्जस्स च ।

पसज्जस्स च इवण्णस्स योवचनेकवचनविभत्तीनमादेसे सरे परे यकारो होति । एत्थ चः यकारस्सेवाधिकारो सज्जग्गहणेन इवण्णोव गम्हति । चग्गहणं रत्तोति आदीसु निवत्तनत्थं । रत्या रत्तिया, रत्तीभि रत्तीहि रत्तिभि रत्तिहि; रत्तिया, रत्तीनं रत्तिनं । स्मिंवचने अमादेसयकारा देसा । रत्यं । ‘घपतो स्मिं यं वा’ ति यंआदेसो । रत्तियं ।

अञ्जत्थ अं स्मिं वाति च वत्तते ।

(१८६) आदितो ओ च ।

आदि इच्चेतस्मा स्मिंवचनस्स अंओआदेसा होन्ति वा । चसदेन अञ्जस्मापि आअमोति आअंओआदेसा । रत्या तिं रत्तो रत्तिया, रत्तीसु रत्तिसु ।

एवमज्जानिपि-

पति युति वुति किति मुति तिति खन्ति कन्ति

दिंडि बुड्डि' तुड्डि यड्डि	पाळि आळि नाळि केळि
सति मति गति चुति	धिति युवति विकति
रति रुचि रस्मि असनि वसति'	ओसधि धूलि अङ्गूलि दुन्दुभि
दोणि अटवि छवि आदीनि	इकारन्त नामानि ।

इकारन्तं ।

ईकारन्तो इत्थीलिङ्गो इत्थीसदो । इत्थी इतीध - इत्थियं पञ्चयोति च वत्तते ।

(१८७) नदादितो वा ई ।

नदादितो वा अनदादितो वा इत्थियं वत्तमाना लिङ्गम्हा ईपञ्चयो होति । वाग्हणमनदादि सम्पिण्डनत्थं । तेन पुथुगवादितो च ई । सरलोपे- 'क्रचासवण्णं लुते'ति असवण्णे सम्पत्ते पक्तिभावो नामब्यपदेसो स्यादुप्पत्ति । इत्थी, इत्थी । अघो रसन्ति आदिना रसन्तं । इत्थियो । सम्बोधने- 'झलपा रस्स'न्ति रसन्तं । भोति इत्थि, इत्थी इत्थियो । दुतियेकवचने - घपतो स्मिं यं वाति इतो वाति वत्तते ।

(१८८) अं यमीतो पसञ्जतो ।

पसञ्जतो ईकारतो परस्स अंवचनस्स यं होति वा । इत्थियं इत्थिं, इत्थी इत्थियो; इत्थिया, इत्थीभि इत्थीहि; इत्थिया, इत्थिनं; इत्थिया, इत्थीभि इत्थीहि, इत्थिया, इत्थीनं; इत्थियं इत्थिया, इत्थीसु ।

एवं नदी, नदी । योलोपाभावे- ततो योनमो तूति एत्थ तुसदेन योनमोकारो च । पसञ्जस्स चाति ईकारस्स यकारो । यवतन्तलन इच्चादिना द्यस्स जकारो । द्वितं । नज्जो सन्दन्ति नदियो । एत्थ चेवं सिज्जन्तानं नज्जोतिआदीनं वुत्तियं आनन्तग्नाहणादिना निष्फादनं अत्रजसुगतादीनं विय निष्फादनुपायन्तरदस्मनत्थन्ति दण्डब्बं । हे नदि, हे नदी हे नज्जो हे नदियो; नदियं नदिं, नदी नज्जो नदियो । अमादिसुते आ पतोति योगविभागेन क्रचि नासानश्चातं ।^३ तेन- न जच्चा वसलो होति, पुथब्या एकरज्जेनाति आदि च सिज्जति । पुरे विय द्यकारजकारादेसद्वित्तानि । नज्जा कतं नदिया, नदीभि नदीहि; नज्जा नदिया, नदीनं; नज्जा नदिया, नदीभि नदीहि; नज्जा नदिया, नदीनं; नज्जं नदियं नदिया, नदिसु ।

एवमञ्जेपि-

मही वेतरणी वापी	पाटली कदली घटी
नारी कुमारी तरुणी	वारुणी ब्रह्मणी सखी
गन्धब्बी किन्नरी नागी	देवी यक्खी अजी मिंगी
वानरी सूकरी सीही	हंसी काकी च कुकुटी-

इच्चादयो इत्थीसदसमा । तथेव मातुलसदतो ईपञ्चये कते-

(१८९) मातुलादीनमानन्तमीकारे ।

मातुल अय्यक वरुण इच्चेवमादीनमन्तो आनन्तमापज्जते ईकारे पञ्चये परे । अन्तापेक्खायं छट्ठी । सरलोपादि । मातुलानी । एवं अय्यकानी, वरुणानी । सेसं इत्थीसदसमं ।

अनदादीसु पुथुसदतो ईपञ्चयो । ओ सरे चाति एत्थ चसदेन उकारस्स अवादेसो । पुथवी पुथवियो । सस्मास्मिंसु पुथब्या पुथविया; पुथब्या पुथविया; पुथब्यं पुथवियं पुथविया इच्चादि ।

गोसद्दतो नदादितो वा ईति ईपच्ययो, महावुत्तिना वा । गाव सेति एत्थ गाव इति योगविभागेन वा ओकारस्स आवादेसो । गावी; गावी गावियो इच्चादि इत्थीसद्दसमं । माणव इतीध - इत्थियं वा ईति च वत्तते ।

(१९०) णवणिकणेय्यणन्तूहि ।

णवणिकणेय्यणन्तुपच्ययन्तेहि इत्थियं वत्तमानेहि लिङ्गेहि ईपच्ययो होति । वाधिकारो कथ्यचि निवत्तनत्थो । सरलोपादि । माणवी; एवं नाविकी, वेनतेष्यी, गोतमी.

गुणवन्तु इतीध । वाति वत्तते ।

(१९१) न्तुस्स तमीकारे ।

संब्बस्सेव न्तुपच्ययस्स तकारो होति वा ईकारे पच्यये परे । अञ्जत्थ सरलोपादि । गुणवती, गुणवती गुणवतियो; गुणवन्ती, गुणवन्ती गुणवन्तियो इच्चादि इत्थीसद्दसमं । एवं कुलवती, सीलवती, यसवती, रूपवती, सतिमती, गोमती । महन्तसद्दतो नदादितो वा ईति ईपच्ययो । न्तुव्यपदेसे विकप्येन तकारादेसो । महती, महन्ती । भवन्त ई इतीध । ईकारेति पवत्तते ।

(१९२) भवतो भोतो ।

संब्बस्सेव भवन्तसद्दस्स भोतादेसो होति ईकारे इत्थीकते परे । सा भोती, भोती भोतियो; हे भोति, हे भोती भोतियो इच्चादि । भिक्खु इतीध । इत्थियन्ति वत्तते वाति च ।

(१९३) पतिभिक्खुराजीकारन्तेहि इनी ।

पतिभिक्खुराज इच्चेतेहि ईकारन्तेहि च इत्थियं वत्तमानेहि लिङ्गेहि इनीपच्ययो होति । ‘सरलोपोअमादेस’ इच्चादिसुते तुग्गहणेन क्वचि पुब्बलोपस्स निसेधनतो वा परो असरूपाति परलोपो । भिक्खुनी, भिक्खुनी भिक्खुनियो इच्चादि । गहपतिसद्दतो इनी । अत्तमीति वत्तते ।

(१९४) पतिस्सिनीम्हि ।

पतिसद्दस्स अन्तो अत्तमापज्जते इनीपच्यये परे । तथेव परसरे लुत्ते, पुब्बो चाति दीघो । गहपतानी ।

तथेव राजसद्दतो इनी सरलोपपकतिभावा । राजिनी । ईकारन्तेसु दण्डीसद्दतो इनी । सरलोपादि । दण्डिनी दण्डिनी दण्डिनियो; एवं हत्थिनी, मेधाविनी, तपस्सिनी, पियभाणिनी इच्चादि ।

पोक्खरी इनी इतीध. तेसु वुद्धीति आदिना इकारनकारानं अकारणकारादेसा, पोक्खरणी, पोक्खरणी । ‘ततो योनमो तू’ति सुते तुग्गहणेन योनं ओकारो च ईकारस्स यकारो । यवतमिच्चादिसुते कारग्गहणेन ष्यस्स जकारो । द्वित्तं । पोक्खरञ्जो पोक्खरणियो वा इच्चादि.

वाधिकारो अनुत्समुच्ययत्थो । तेन विदूयक्खादितोपि इनी । परचित्तविदुनी । परलोपरस्सत्तानि । परचित्तविदुनी, परचित्तविदुनियो; यक्खिनी, यक्खिनियो; सिहिनी, सीहिनियो इच्चादि ।

ईकारन्तं । उकारन्तो इत्थीलिङ्गो यागुसद्दो ।

तस्स रत्तिसद्दस्सेव रूपनयो । अमादेसादिअभावोव विसेसो ।

यागु, यागू यागुयो; हे यागु, हे यागू यागुयो; यागुं, यागू यागुयो; यागुया, यागूभि यागूहि यागुभि यागुहि; यागुया,

पितुसद्सेव रूपनयो । आरत्तमीति भावनिदेसेन आरादेसाभावो । पतो याति यादेसोव विसेसो । माता, मातरो; भोति मात भोति माता, भोतियो मातरो; मातरं; मातरो; मातरा मातुया मत्या । तेसु बुद्धीति आदिना उकारलोपो रस्सत्तंश्च । मातरेभि मातरेहि मातूभि मातूहि मातुभि मातुहि; मातु मातुस्स मातुया, मातरानं मातानं मातूनं मातुनं, मातरा मातुया, मातरेभि मातरेहि मातूभि मातूहि मातुभि मातुहि; मातु मातुस्स मातुया, मातरानं मातानं मातूनं मातुनं; मातरि, मातरेसु मातूसु मातुसु । एवं धीता, धीतरो; दुहिता, दुहितरो इच्चादि ।

उकारन्तं ।

ऊकारन्तो इत्थीलिङ्गो जम्बूसद्दो

जम्बू, जम्बू जम्बुयो; हे जम्बू, हे जम्बू जम्बुयो; जम्बुं जम्बू जम्बुयो इच्चादि इत्थीसद्समं ।

एवं वधू च सरभू

सरबू सुतनू चमू

वामूरु नागनासूरु

समानि खलु जम्बुया ।

ऊकारन्तं ।

ओकारन्तो इत्थीलिङ्गो गोसद्दो । तस्स पुलिङ्गगोसद्सेव रूपनयो ।

कञ्जा रत्ति नदी इत्थी

मातुलानी च भिकखुनी

दण्डिनी यागु माता च

जम्बूगोतित्यिसङ्गहो ।

इत्थीलिङ्गं निष्ठितं ।

अथ नपुंसकलिङ्गानि तुच्छन्ते ।

अकारन्तो नपुंसकलिङ्गो चित्तसद्दो । पुरे विय स्यादुप्पत्ति । चित्त-सि इतीध ।

नपुंसकेहि अतो निच्छन्ति च वत्तते ।

(१९५) सिं ।

सि अं इति द्विपदमिदं । अकारन्तेहि नपुंसकेहि लिङ्गेहि परस्स सि-वचनस्स अं होति निच्छं । सरलोपपकति भावादि । चित्तं ।

बहुवचने-योनन्त्रि नपुंसकेहीति वत्तते ।

(१९६) अतो निच्छं ।

अकारन्तेहि नपुंसकलिङ्गेहि योनं निच्छं नि होति । सब्बयोनीनमाएति निस्स वा आकारो । अञ्जत्थ योसु कत-इच्चादिना दीघो । चित्ता चित्तानि ।

योनं निभावे चाएत्ते

सिद्धेपि अविसेसतो

अतो निच्छन्ति आरम्भा

आएत्तं क्वचिदेविध ।

आलपने गलोपो । हे चित्त, हे चित्ता चित्तानि ।

दुतियायं निस्स विकप्पेनेकारो । चित्तं, चित्ते चित्तानि । सेसं पुरिस्सद्देन समं ।

एवमञ्जानिपि-

नळिनलिङ्गमुखद्वग्जलम्बुजं पुलिनधञ्जहिरञ्जपदामतं
 पमुमपण्णसुसानवनावुधं हदयचीवरवत्थकुलिन्द्रियं
 नयनवदनयानोदानसोपानपानं
 भवनभुवनलोहालाततुण्डण्डपीठं
 करणमरणआणारम्मणारञ्जताणं
 चरणनगरतीरच्छतछिद्दोदकानि-

इच्चादीनि । कम्मसद्वस्स ततियेकवचनादीसु रूपभेदो । कम्मं, कम्मा कम्मानि; हे कम्म, हे कम्मा कम्मानि; कम्मं, कम्मे कम्मानि । सुस्मिमा वा उ नाम्हि चाति च वत्तते ।

(१९७) अ कम्मन्तस्स च ।

कम्मसद्वन्तस्स उकारअकारादेसा होन्ति वा नाम्हि विभत्तिम्हि । अन्तग्गहणेन थामद्वादीनमन्तस्स च उत्तं । च सद्वग्गहणेन मधवयुवानमन्तस्स आ होति कचि नासु इच्चेतेसु । कम्मुना कम्मना कम्मेन वा, कम्मेभि कम्मेहि । सस्मासु-उ नाम्हि चाति एथ चसदेन पुमकम्मथामन्तस्स चुकारो वा सस्मासूति उत्तं । कम्मुनो कम्मस्स, कम्मानं; कम्मुना कम्मा कम्मम्हा कम्मस्मा, कम्मेभि कम्मेहि; कम्मुनो कम्मस्स कम्मानं । स्मिंवचने-ब्रह्मतो तु स्मिं नीति एथ तुसदेन कचि नि होति । कम्मनि कम्मे कम्मम्हि कम्मस्मिं, कम्मेसु । एवं थामुना थामेन थामसा वा; थामुनो थामस्स; थामुना थामा; अद्धुना, अद्धुनो इच्चादि पुरिमसमं । गुणवन्तु - सि । सविभत्तिस्स न्तुस्स सिम्हीति वत्तमाने ।

(१९८) अं नुपुंसके ।

नपुंसके वत्तमानस्स लिङ्गस्स सम्बन्धिनो न्तुपञ्चयस्स सविभत्तिस्स अं होति सिम्हि विभत्तिम्हि । गुणवं चित्तं ।

योम्हि - न्तुस्स न्तो योसु चाति अत्तं इकारो च । गुणवन्ति गुणवन्तानि । सेसं जेय्यं ।

गच्छन्त - सि सिम्हि गच्छन्तादीनं न्तसदो अमीति अं । गच्छं गच्छन्तं, (गच्छन्ता) गच्छन्तानि ।

अकारन्तं ।

आकारन्तो नपुंसकलिङ्गो अस्सद्वासद्वो । अस्सद्वा इति ठिते-

समासस्साति अधिकिच्च सरो रस्सो नपुंसकेति समासन्तसरस्स रस्सतं, समासता नामब्यपदेसो । स्यादुप्पत्ति । सेसं चित्तसमं । अस्सद्वं कुलं, अस्सद्वा अस्सद्वानि कुलानि इच्चादि । तथा मुखनासिकासद्वो । तस्स द्वन्द्वेकत्ता सब्बत्थेकवचनमेव । मुखनासिकं; हे मुखनासिक; मुखनासिकेन इच्चादि ।

आकारन्तं ।

इकारन्तो नपुंसकलिङ्गो अड्डिसद्वो । स्यादुप्पत्ति सिलोपो । अड्डि । वाति वत्तते ।

(१९९) योनत्रि नपुंसकेहि ।

नपुंसकलिङ्गेहि परेसं सब्बेसं योनं नि होति वा । अट्टीनि । अञ्जत्थ निच्चं योलोपो, दीघो च । अट्टी । तथा हे अड्डि; हे अट्टी हे अट्टीनि; अड्डि, अट्टी अट्टीनि; अड्डिना इच्चादि अग्निसद्वसमं ।

एवं सत्थि दधि वारि अकिख अच्छि इच्चादीनि ।

इकारन्तं ।

रस्समिच्चादिना रस्सतं । सिलोपो । सुखकारि दानं, सुखकारी सुखकारीनि; हे सुखकारि, हे सुखकारी हे सुखकारीनि; सुखकारिनं सुखकारिं; सुखकारी सुखकारीनि । सेसं दण्डीसद्वसमं । एवं सीघयायी आदीनि ।

ईकारन्तं ।

उकारन्तो नपुंसकलिङ्गो आयुसदो ।

तस्स अङ्गिसद्वस्सेव रूपनयो । आयु, आयू आयूनि; हे आयु, हे आयू हे आयूनि; आयुं, आयू आयूनि; आयुना । आयुसाति मनोगणादिता सिद्धं । आयूभि आयूहि; आयुनो आयुस्स आयूनमिच्चादि ।

एवं चक्रबु वसु धनु दारु तिपु मधु हिङ्गु सिङ्गु वत्थु मत्थु जतु अम्बु अस्सु आदीनि ।

उकारन्तं ।

ऊकारन्तो नपुंसकलिङ्गो गोत्रभूसदो । गोत्रभू-सि । नपुंसकत्ता रस्सतं । सिलोपो । गोत्रभु चित्तं, गोत्रभू गोत्रभूनि; हे गोत्रभु हे गोत्रभू हे गोत्रभूनि; गोत्रभुं; गोत्रभू गोत्रभूनि; गोत्रभुना इच्चादि पुलिङ्गे अभिभूसद्वसमं ।

एवं अभिभू सयम्भू धम्मञ्जू आदीनि ।

ऊकारन्तं ।

ओकारन्तो नपुंसकलिङ्ग चित्तगोसदो ।

चित्ता गावो अस्स कुलस्साति अत्थे बहुब्बिहिसमासे कते सरो रस्सो नपुंसकेति ओकारस्सद्वानप्यतनासन्नता रस्सत्तमुकारो । स्यादुप्पत्ति । सिलोपो । चित्तगृ कुलं, चित्तगृ चित्तगृनि इच्चादि आयुसद्वसमं ।

ओकारन्तं ।

चित्तं कम्मञ्च अस्सद्व -	मथडि सुखकारि च
आयु गोत्रभू धम्मञ्जू	चित्तगोति नपुंसके ।

नपुंसकलिङ्गं निष्ठितं ।

अथ सब्बनामानि वुच्चन्ते ।

सब्ब, कतर, कतम, उभय, इतर, अञ्ज, अञ्जतर, अञ्जतम, पुञ्ब, पर, अपर, दक्खिण, उत्तर, अधर, य, त, एत, इम, अमु, किं, एक, उभ, द्वि, ति, चतु, तुम्ह, अम्ह इति सत्तवीसति सब्बनामानि; तानि सब्बनामत्ता तिलिङ्गानि । तथ्य सब्बसदो निरवसेसत्थो । यदा पुलिङ्गविसिङ्गत्थाभिधायी, तदा रूपनयो । पुरे विय स्यादुप्पत्ति । सोति सिस्स ओकारो । सरलोपपरनयनानि । सब्बो जनो । बहुवचने- सब्ब यो इतीध । परसमञ्जा पयोगेति सब्बादीनं सब्बनामसञ्ज्ञा । योति वत्तते ।

(२००) सब्बनामकारते पठमो ।

सब्बेसं इत्थीपुमनपुंसकानं नामानि सब्बनामानि । तेसं सब्बेसं सब्बनामसञ्ज्ञानं लिङ्गानं अकारतो परो पठमो यो एत्तमापञ्जते । सब्बे पुरिसा । अकारतोति किं? सब्बा अमू, हे सब्बे सब्बा, हे सब्बे; सब्बं, सब्बे; सब्बेन, सब्बभि सब्बेहि । चतुर्थेकवचने आयादेसे सम्पत्ते-

अतो आ ए स्मास्मिं नं आय चतुर्थेकवचनस्साति च वत्तते ।

(२०१) तयो नेव च सब्बनामेहि ।

अकारन्तेहि सब्बनामेहि परेसं स्मास्मिं इच्चेतेसं चतुर्थेकवचनस्स च आ ए आय इच्चेते आदेसा नेव होन्तीति

(२०२) सब्बनामामन्मिहि च ।

सब्बेसं सब्बनामानं अकारो एत्तमापज्जते नम्हि विभत्तिम्हि । सब्बनामतोति वत्तते ।

(२०३) सब्बतो नं संसानं ।

सब्बतो सब्बनामतो परस्स नंवचनस्स संसानं इच्छेते आदेसा होन्ति । सब्बेसं सब्बेसानं; सब्बम्हा सब्बस्मा, सब्बेभि सब्बेहि; सब्बस्स, सब्बेसं सब्बेसानं; सब्बम्हि सब्बस्मिं, सब्बेसु ।

इत्थियं - इत्थियमतो आपच्ययोति आपच्ययो । अञ्चं कञ्चासद्दस्मं अञ्चत्र सनंस्मिंवचनेहि । सब्बा पजा, सब्बा सब्बायो; हे सब्बे, हे सब्बा हे सब्बायो; सब्बं, सब्बा सब्बायो; सब्बाय, सब्बाभि सब्बाहि ।

चतुर्थेकवचने- सब्बनामतो वा सब्बतो कोति इतो सब्बतोति च वत्तते ।

(२०४) घपतो स्मिंसानं संसा ।

सब्बतो सब्बनामतो घपसञ्जातो स्मिं स इच्छेतेसं यथाक्रमं संसाआदेसा होन्ति वा ।

संसास्वेकवचनेसु चाति वत्तते ।

(२०५) घो रस्सं ।

घसञ्जो आकारो रस्समापज्जते संसास्वेकवचनेसु विभत्तादेसेसु परेसु । सागमोति पवत्तते ।

(२०६) संसास्वेकवचनेसु च ।

संसा इच्छेतेसु एकवचनडानसम्भूतेसु विभत्तादेसेसु परेसु लिङ्गम्हा सकारागमो होति । सब्बस्सा सब्बाय, सब्बासं सब्बासानं; सब्बाय, सब्बाभि, सब्बाहि; सब्बस्सा सब्बाय, सब्बासं सब्बासानं । स्मिंम्हि सब्बनामतो घपसज्जातोति वत्तते ।

(२०७) नेताहि स्मिमायया ।

एतेहि सब्बनामेहि घपसज्जेहि परस्स स्मिंवचनस्स नेव आययादेसा होन्तीति आयादेसाभावो । वाधिकारतो कचि होति । दक्खिणाय उत्तरायाति आदि । संयमादेसा । सब्बसं, सब्बायं, सब्बासु ।

नपुंसके- सब्बं, चित्तं, सब्बानि; हे सब्ब, हे सब्बानि; सब्बं, सब्बानि । सेसं पुलिङ्गो विय जेय्यं ।

एवं कतरादीनं अञ्चतमसद्परियन्तानं तीसु लिङ्गेसु रूपनयो । तत्थ- कतरकतमसद्वा पुच्छनत्था, उभयसद्वो द्विअवयवसमुदायवचनो, इतरसद्वो वुत्पट्टि योगवचनो, अञ्चसद्वो अधिकतापरवचनो, अञ्चतरअञ्चतमसद्वा अनियमत्था ।

यो सब्बनामकारते पठमोति वत्तते ।

(२०८) द्वन्द्वद्वा वा ।

द्वन्द्वसमासडा सब्बनामकारतो परो पठमो यो एत्तमापज्जते वा ।

कतरो च कतमो चाति कतरकतमे, कतरकतमा वा इच्चादि । पुब्बादयो दिसादिववत्थानवचना ।

पुब्बो कालो । बहुवचने- धातुलिङ्गेहि परापच्ययाति एथ पराति निदेसतो पुब्बादीहि योवचनस्स विकप्पेनाकारो । पुब्बे पुब्बा; हे पुब्ब हे पुब्बे; हे पुब्बा; पुब्बं, पुब्बे; पुब्बेन, पुब्बेभि पुब्बेहि; पुब्बस्स, पुब्बेसं पुब्बेसानं । स्मास्मिंनं नाति निष्ठातोऽप्यगेत्ताः ।

पुब्बस्मिं, पुब्बेसु ।

इत्थियं- पुब्बा दिसा; पुब्बा पुब्बायो इच्चादि सब्बासद्वासमं । नपुंसके- पुब्बं ठानं, पुब्बानि; हे पुब्ब, हे पुब्बानि; पुब्बं, पुब्बानि । सेसं पुलिङ्गसमं । एवं परापरदक्षिणुत्तराधरसदा । सब्बनामतो द्वन्द्वाटि पवत्तते ।

(२०९) नाज्जं सब्बनामिकं ।

द्वन्द्वाटा सब्बनामतो परस्स योवचनस्स ठपेत्वा एतं अज्जं सब्बनामिकं कारियं न होतीति संसानमादेसाभावो । पुब्बापरानं, पुब्बुत्तरानं, अधरुत्तरानं । नाज्जं सब्बनामिकन्ति विनाधिकरेन योगविभागेन ततियासमासेपि । मासपुब्बाय मासपुब्बानं । नाज्जं सब्बनामिकन्ति वत्तते ।

(२१०) बहुब्बीहिम्हि च ।

बहुब्बीहिम्हि च समासे सब्बनामिकविधानं नाज्जं कारियं होति । पियपुब्बाय, पियपुब्बानं; पियपुब्बे ।

चसद्वगहणेन दिसत्थसब्बनामानं बहुब्बीहिम्हि सब्बनामिकविधानश्च होति ।

दक्षिणस्सा च पुब्बस्सा च यदन्तरालन्ति अत्थे बहुब्बीहीति दक्षिणपुब्बस्सं, दक्षिणपुब्बस्सा । एवं उत्तरपुब्बस्सं, उत्तरपुब्बस्सा इच्चादि । यतेतसद्वादीनं आलपने रूपं न सम्भवति । यसद्वे अनियमत्थो । यो पुरिसो, ये पुरिसा, यं, ये । या कञ्जा, या यायो; यं, या यायो । यं चित्तं, यानि; यं यानि । सेसं सब्बत्थ सब्बसद्वासमं । त एत इम अमु किं इच्चेते परम्पुख, समीप, अच्चन्तसमीप, दूर, पुच्छनत्थवचना ।

तसद्वस्स भेदो । त-सि इतीध । अनपुंसकस्सायं सिम्हीति समीति च वत्तते ।

(२११) एततेसन्तो ।

एत त इच्चेतेसं अनपुंसकानं तकारो सकारमापज्जते सिम्हि विभत्तिम्हि । एसो पुरिसो, सो पुरिसो ।

सब्बनामगहणश्च इतो तग्गहणश्च वत्तते ।

(२१२) तस्स वा नन्तं सब्बत्थ ।

त इच्चेतस्स सब्बनामस्स तकारस्स नन्तं होति वा सब्बलिङ्गेसु । ने ते; नं तं; ने ते; नेन तेन, नेभि नेहि तेभि तेहि ।

सब्बस्स तस्स वा सब्बत्थाति च वत्तते ।

(२१३) सस्मास्मिं संसास्वत्तं ।

त इच्चेतस्स सब्बनामस्स सब्बस्सेव अत्तं होति वा सस्मास्मिं संसा इच्चेतेसु बचनेसु सब्बत्थ लिङ्गेसु । अस्स नस्स तस्स, नेसं तेसं नेसानं तेसानं ।

‘स्माहिस्मिं नं म्हाभिम्हि वा’ति इतो स्मास्मिं नं म्हाम्हीति च वत्तते ।

(२१४) न तिमेहि कताकारेहि ।

त इम इच्चेतेहि कताकारेहि परेसं स्मास्मिं नं म्हाम्हिः इच्चेते आदेसा न होन्ति । अस्मा नस्मा तस्मा नम्हा तम्हा, नेभि नेहि तेभि तेहि; अस्स नस्स तस्स, नेसं तेसं नेसानं तेसानं; अस्मिं नस्मिं तस्मिं नम्हि तम्हि, नेसु तेसु ।

इत्थियं - ता सि इतीध । सादेसे सिलोपो । सा कञ्जा । नन्तं । ना ता नायो तायो; नं तं, ना ता नायो तायो; नाय ताय, नाभि ताभि नाहि ताहि ।

(२१५) ततो सस्स स्साय ।

ततो ताएताइमातो परस्स सस्स विभत्तिस्स स्सायादेसो होति वा ।
संसास्वेकवचनेसु च इ इति च वत्तते ।

(२१६) तस्सा वा ।

ता इच्छेतस्स इत्थियं वत्तमानस्स अन्तस्स इकारो होति वा संसास्वेकवचनेसु विभत्तादेसेसु । तिस्साय तस्साय अस्साय नस्साय अस्सा नस्सा तिस्सा तस्सा नाय ताय, नासं तासं ।

पञ्चमीछट्ठीसु ततियाचतुर्थीसमं । सत्तमियं - अस्सं नस्सं तिस्सं तस्सं नायं तायं, नासु तासु । नपुंसके सिम्हि सादेसाभावा नत्तं । नं तं, नानि तानि; नं तं, नानि तानि; नेन तेन इच्चादि पुलिङ्गसमं ।

एत-सि । ‘एततेसन्तो’ति सकारादेसो । एसो पुरिसो एते; एतं एते इच्चादि सब्बसद्दसमं ।

इत्थियं एता-सि । सादेसो । एसा कञ्जा, एता एतायो; एतं, एता एतायो; एताय, एताभि एताहि ।

सस्मास्मिंसु पन - संसास्वेकवचनेसु चाति वत्तते ।

(२१७) एतिमासमि ।

अन्तापेकखायं छट्ठी । एता इमा इच्छेतेसमन्तो सरो इकारो होति संसास्वेकवचनेसु विभत्तादेसेसु ।

सादेसगतिकत्ता स्सायादेसेपि । चसद्वाधिकारतो अञ्जेकसद्वादीनमन्तस्स च । एतिस्साय एतिस्सा एताय, एतासं एतासानं; एताय, एताभि एताहि; एतिस्साय एतिस्सा एताय, एतासं एतासानं; एतिस्सं एतियं एतायं एताय, एतासु । चसद्वतो- अञ्जिस्सा अञ्जाय, अञ्जिस्सं अञ्जायं; एकिस्सा एकाय, एकिस्सं एकायं; इतरिस्सा इतराय, इतरिस्सं इतरायं इच्चादि । नपुंसके - एतं, एतानि; एतं, एतानि । सेसं बेय्यं । इमसद्दस्स भेदो । इम-सि ।

‘सब्बस्सिमस्सा’ति वत्तते ।

(२१८) अनपुंसकस्सायं सिम्हि ।

इमसद्दस्स सब्बस्सेव अनपुंसकस्स अयंआदेसो होति सिम्हि विभत्तिम्हि । सिलोपो । अयं पुरिसो, इमे; इमं, इमे ।

(२१९) अनिमि नाम्हि च ।

इमसद्दस्स सब्बस्सेव अन इमिआदेसा होन्ति नाम्हि विभत्तिम्हि । अनित्थीलिङ्गस्सेवेतं गहणं । अनेन इमिना ।

‘सुनंहिसू’ति वत्तते ।

(२२०) सब्बस्सिमस्से वा ।

सब्बस्स इमसद्दस्स एकारो होति वा सुनंहि इच्छेतेसु वचनेसु ।

आपच्यन्ता निदेसा	सब्बत्थाति अनुत्ततोः
अनित्थीलिङ्गस्सेवेतं	गहणं हि इमस्सिति ।

एभि एहि इमेभि इमेहि ।

सब्बस्स वा सब्बत्थ सस्मास्मिं संसास्वत्तन्ति च वत्तते ।

(२२१) इमसद्दस्स च ।

अस्स इमस्स, एसं एसानं इमेसं इमेसानं; अस्मा इमस्मा इमम्हा, एभि एहि इमेभि इमेहि; अस्स इमस्स, एसं एसानं इमेसं इमेसानं; अस्मिं इमस्मिं इमम्हि, एसु इमेसु। इत्थियं इमा सि। अयमादेससिलोपा।

अयं कञ्जा, इमा इमायो; इमं, इमा इमायो; इमाय, इमाभि इमाहि। चतुर्थियं - अतं, इकारस्सायादेसा च। अस्साय इमिस्साय अस्सा इमिस्सा इमाय, इमासं इमासानं। सत्तमियं - असं इमिसं इमिस्सा वा। 'तेसु बुद्धी' ति आदिना स्मिंवचनस्स वा सादेसो। इमायं, इमासु। सेसं ब्रेय्यं।

नपुंसके- इम सि। सविभत्तिस्स वाति वत्तते।

(२२२) इमस्मिदमंसिसु नपुंसके।

नपुंसके वत्तमानस्स सब्बस्सेव इमसद्दस्स सविभत्तिस्स इदं होति वा अंसिसु विभत्तीसु परेसु।

इदं चितं विरोचति; इमं, इमानि; इदं पुणं पस्ससि, इमं इमानि; अनेन इमिना, एभि एहि इमेभि इमेहि इच्चादि पुलिङ्गे विय ब्रेय्यं अमुसद्दस्स भेदो। अमु-सि। वा अनपुंसकस्स सिम्हीति च वत्तते।

(२२३) अमुस्स मो सं।

अनपुंसकस्स अमुसद्दस्स मकारो सकारमापज्जते वा सिम्हि परे। असु राजा।

सब्बनामतो वाति वत्तते।

(२२४) सब्बतो को।

सब्बतो सब्बनामतो परो क इच्यमागमो होति वा। पुन सब्बतोग्नहणेन हीनादितोपि को। अमुस्स मोसन्ति विनाधिकारेन योगविभागेन ककारेपि सादेसो।

असुको, असुका; असुकं, असुके। सादेसाभावे- अमुको, अमुका; अमुकं इच्चादि।

बहुवचने - लतो वोकारो चाति सुते वत्तमानेन वाग्हणेन वोकारो न होति, निच्चं योलोपदीघा। अमू पुरिसा; अमुं, अमू; अमुना, अमूभि अमूहि अमुभि; अमुस्स, अमुस्सादुन्ति विनाधिकारेन योगेन अदुंआदेसो; अदुस्स अमुस्स, अमूसं अमूसानं अमुसं अमूसानं, अमुस्मा अमूम्हा, अमूभि अमूहि अमुभि अमूहि; अदुस्स अमुस्स, अमूसं अमूसानं अमुसं अमूसानं; अमुम्हि अमुस्मिं, अमूसु अमुसु। इत्थियं- सिम्हि सादेसादि।

असु कञ्जा, असुका अमुका वा; अमु, अमू अमुयो; अमुं अमू अमुयो; अमुया, अमूभि अमूहि; अमुस्सा अमुस्साय, अमूसं अमूसानं; अमूया, अमुभि अमूहि; अमुस्सा, अमुस्साय, अमूसं अमूसानं; अमुसं अमुयं, अमूसु।

नपुंसके-अमु-सि। सविभत्तिस्स इमस्मिदमिच्चादितो अंसिसु नपुंसकेति वत्तते।

(२२५) अमुस्सादुं।

नपुंसके वत्तमानस्स सब्बस्सेव अमुसद्दस्स सविभत्तिस्स अदुं होति अंसिसु परेसु। अदुं पुणं, अमू अमूनि; अदुं अमुं, अमू अमूनि; अमुना इच्चादि पुलिङ्गसमं। किंसद्दस्स भेदो। किं-सि इतीधि।

किस्स क वे चाति इतो किस्स क इति वत्तते।

(२२६) सेसेसु च।

किमिच्चेतस्स कसद्दो आदेसो होति पच्ययतो सेसेसु विभत्तिभेदेसु। एत्थ चः किस्स क वे चाति सुते चसद्देन

निगहितलोपे । केसं केसानं; कस्मा कम्हा, केभि केहि; कस्स किस्स, केसं केसानं; कस्मिं किस्मिं कम्हि किम्हि, केसु । इत्थियं-किं-सि इतीध । सेसेसु चाति विभत्तियं परायं कादेसे कते इत्थियमतो आपच्चयोति मज्जे आपच्चयो । सिलोपे । का एसा कञ्चा, का कायो; कं, का कायो इच्चादि सब्बासद्दसमं ।

नपुंसके-किं-सि । लोपबिधिस्स बलवतरत्ता पठमं सिलोपे कते, पुन विभत्तिपरत्ताभावा तदनुपरोधेनाति परिभासतो वा कादेसाभावो । किं एतं, कानि । दुतियेकवचने कचि लोपन्ति निगहितलोपे कते, अम्मो निगहितं झलपेहीति निगहितं । किं कानि; केन इच्चादि पुलिङ्गसमं । एकसदो सङ्ख्यातुल्यासहायञ्चवचनो । यदा सङ्ख्यावचनो तदा सब्बत्थेकवचनन्तोव । अञ्चत्थ बहुवचनन्तोपि । एको, एका; एकं, एके इच्चादि सब्बत्थ सब्बसद्दसमं । संसास्वेकवचनेव विसेसो । उभसदो द्विसदपरियायो, सदा बहुवचनन्तोव ।

उभ यो इतीध । ततो योनमो तूति एत्थ तुग्हणेन कचि योनमोकारो । उभो पुरिसा उभे वा उभो पुरिसे, उभे वा । सुहिसु ‘तेसु वुद्धी’ति आदिना कचि एकारस्सोकारो । उभोभि उभोहि उभेभि उभेहि ।

(२२७) उभादितो नमिन्नं ।

उभ इच्चेवमादितो नंवचनस्स इन्नं होति । उभिन्नं, उभोभि उभोहि उभेभि उभेहि; उभिन्नं; उभोसु उभेसु ।

द्विआदयो सङ्ख्यासङ्खेयवचना । बहुत्तवाचित्ता^१ सदा बहुवचनन्ताव ।

द्वि-यो इतीध । सविभत्तिस्स इत्थीपुमनपुंसकसङ्ख्यन्ति च अधिकारो ।

(२२८) योसु द्विन्नं द्वे च ।

द्वि इच्चेतस्स सङ्ख्यासद्दस्स इत्थीपुमनपुंसके पवत्तमानस्स सविभत्तिस्स द्वे इच्चादेसो होति योसु परेसु । चसदेन दुवे च, कचि दुवि च नंम्हि । बहुवचनुञ्चारणं द्विसद्दतो बहुवचनमेव होतीति जापनत्थं । द्वे धम्मा, द्वे इत्थियो, द्वे रूपानि, दुवे वा; एवं दुवियायम्पि । द्वीभि द्वीहि नंम्हि दीघे सम्पन्ने-

(२२९) नो च द्वादितो नंम्हि ।

द्वि इच्चेवमादितो सङ्ख्यातो नकारागमो होति नंम्हि विभत्तिम्हि । चसदेग्हणेन इत्थियं तिचतुतो स्सञ्चागमो नंम्हि विभत्तिम्हि । द्विन्नं दुविन्नं वा; द्वीभि द्वीहि; द्विन्नं; दुविन्नं द्वीसु ।

तिसद्दस्स भेदो । ति-यो इतीध । योलोपे सम्पन्ने-

योसूति वत्तते ।

(२३०) तिचतुन्नं तिस्सोचतस्सो तयोचत्तारो तीणिचत्तारि ।

तिचतुन्नं सङ्ख्यानं इत्थीपुमनपुंसके वत्तमानानं सविभत्तीनं यथाक्रमं तिस्सो चतस्सो तयो चत्तारो तीणि चत्तारि इच्चेते आदेसा होन्ति योसु परेसु । तयो पुरिसा, तयो पुरिसे पस्स, तेभि तेहि ।

(२३१) इण्णमिण्णन्नं तीहि सङ्ख्याहि ।

ति इच्चेतस्मा सङ्ख्यासद्वा परस्स नंवचनस्स इण्णं इण्णन्नं इच्चेते आदेसा होन्ति । सरलोपादि । तिण्णं तिण्णन्नं; तीभि तीहि; तिण्णं तिण्णन्नं; तीसु । इत्थियं - तिस्सो इत्थियो; तिस्सो; तीभि तीहि । नंम्हि स्समागमो । तिस्सन्नं । संब्यवधानतो इण्णाभावो । सेसं समं । नपुंसके - तीणि; तीणि । सेसं पुलिङ्गसमं ।

तथा चतुसद्दस्सपि योसु तिचतुन्नन्ति आदिना यथावुत्तादेसो । ततो योनमो तूति एत्थ त्रसदेन कचि ओकारो च ।

चत्तारो चतुरो वा; चत्तारो चतुरो; चतूभि चतूहि चतुब्धि; चतुन्रं। नकारागमो। चतूभि चतूहि चतुब्धि; चतुन्रं; चतूसु।

इत्थियं - चतस्सो; चतस्सो। नंमिह च स्समागमो। 'तेसु वुद्धीति आदिना चतुउकारस्स' अकारो चतस्सन्रं। सेसं समं। नपुंसके - चत्तारि; चत्तारि। सेसं पुलिङ्गसमं। तथा-

नीलादिगुणनामश्च	बहुब्बीहि च तद्भितं
सामञ्ज्वत्यतीतादि	कितन्तं वाच्यलिङ्गिकं।

एत्थेदं बुच्छते
एसेसो एतमीति च
पसिद्धि अत्थेसु येसु लोकस्स
थीपुन्नपुंसकानीति
बुच्छन्ते तानि नामानि।

तिलिङ्गं निष्ठितं।

अथालिङ्गेसु नामेसु तुम्हअम्हसद्वा बुच्छन्ते।

तेसम्पनालिङ्गत्ता तीसुपि लिङ्गेसु समानरूपं। तुम्ह अम्ह इति ठिते स्यादुप्पत्ति।

सविभत्तीनं तुम्हअम्हाकन्ति च अधिकारो।

(२३२) त्वमहं सिम्हि च।

सब्बेसं तुम्हअम्हसद्वानं सविभत्तीनं यथाक्रमं त्वं अहं इच्छेते आदेसा होन्ति सिम्हि विभत्तिम्हि। चसदेन तुम्हस्स तुवश्च होति। त्वं पुमा, त्वं इत्थी, त्वं नपुंसकं, तुवं सत्था वा; अहंपुमा, अहं इत्थी, अहं नपुंसकं।

बहुवचने- सब्बनामकारते पठमोति एकारो। तुम्हे तिष्ठथ, भिय्यो अम्हे महेमसे।

अम्हस्साति वत्तते।

(२३३) मयं योम्हि पठमे।

सब्बस्सेव अम्हसद्वस्स सविभत्तिस्स मयंआदेसो होति योम्हि पठमे। मयं गच्छाम।

एथ चः एकस्मिष्य गारवबहुमानेन बहुत्समारोपनेन् बहुवचनं होति। अंम्हीति वत्तते।

(२३४) तवं ममञ्च नवा।

सब्बेसं तुम्हअम्हसद्वानं सविभत्तीनं तवं ममं इच्छेते आदेसा होन्ति नवा यथाक्रमं अंम्हि विभत्तिम्हि। तवं ममं पस्स।

(२३५) तंममंम्हि।

सब्बेसं तुम्हअम्हसद्वानं सविभत्तीनं तं मं इच्छेते आदेसा होन्ति यथाक्रमं अंम्हि तं मं।

(२३६) तुम्हस्स तुवं त्वमंम्हि।

सब्बस्सेव तुम्हसद्वस्स सविभत्तिस्स तुवं त्वं इच्छेते आदेसा होन्ति अंम्हि विभत्तिम्हि। तुवं त्वं।

बहुवचने - तुम्हम्हेहि आकन्ति वत्तते।

(२३७) वा य्वप्पठमो।

(२३८) नाम्हि तयामया ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभतीनं तया मया इच्चेते आदेसा होन्ति यथाक्रमं नाम्हि विभत्तिम्हि । तया मया ।

(२३९) तया तयीनन्तकारो त्वत्तं वा ।

तया तयि इच्चेतेसं तकारो तवत्तमापज्जते वा । त्वया तया मया, तुम्हेभि तुम्हेहि; अम्हेभि अम्हेहि । सस्मिं वाति वत्तते ।

(२४०) सस्सं ।

तुम्हम्हेहि सस्स विभत्तिस्स अमादेसो होति वा । तुम्हं अम्हं दीयते ।

(२४१) तव मम से ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभतीनं यथाक्रमं तव मम इच्चेते आदेसा होन्ति से विभत्तिम्हि । विकप्पेनायं, विज्ञन्तरस्स विज्ञमानता । तव मम वा दीयते । सेति वत्तते ।

(२४२) तुर्यं मर्यज्ज ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभतीनं तुर्यं मर्यं इच्चेते आदेसा च होन्ति यथाक्रमं से विभत्तिम्हि । तुर्यं मर्यं वा दीयते ।

(२४३) अम्हस्स ममं सविभत्तिस्स से ।

सब्बस्सेव अम्हसदस्स सविभत्तिस्स ममं आदेसो होति से विभत्तिम्हि । ममं दीयते ।

सस्सन्ति इतो सीहगतिया अमीति वत्तते ।

(२४४) तुम्हम्हेहि नमाकं ।

तुम्हम्हेहि परस्स नंवचनस्स आकं इच्चादेसो होति वा अतज्ज । ‘तेसु वुद्धी’ति आदिना अम्हस्स कचि अस्मादेसो । तुम्हं तुम्हाकं अम्हं अम्हाकं अस्माकं वा ।

पञ्चमियं- अम्हतुम्हन्तुराज इच्चादिना स्मावचनस्स नाभावातिदेसो । तया मया अपेति, तुम्हेहि अम्हेहि तुम्हेभि अम्हेभि; तुम्हं अम्हं तव मम, तुर्यं मर्यं ममं परिगाहो, तुम्हं तुम्हाकं अम्हं अम्हाकं अस्माकं धम्मता ।

स्मिंम्हीति वत्तते ।

(२४५) तुम्हम्हाकं तयि मयि ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभतीनं तयि मयि इच्चेते आदेसा होन्ति यथाक्रमं स्मिंम्हि विभत्तिम्हि । तकारस्स त्वत्तं । त्वयि तयि मयि, तुम्हेसु अम्हेसु । तेसं एव तुम्हअम्हसदानं पदतो परेसं कचि आदेसन्तरविधाने रूपभेदो । नवाति च अधिकारो ।

(२४६) पदतो दुतियाचतुर्थीछट्टीसु वोनो ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभतीनं पदस्मा परेसं वोनो आदेसा होन्ति यथाक्रमं दुतियाचतुर्थीछट्टीसु बहुवचनेसु नवा । एत्थ चः एकवचनेसूति वक्खमानता बहुवचनेसूति लङ्घं । पहाय वो गमिस्सामि, मा नो अज्ज विकन्तिंसु, धम्मं वो भिक्खवे देसिस्सामि, संविभजेथ नो रज्जेन, तुट्टोस्मि वो पक्तिया, सत्था नो भगवा अनुप्पत्तो ।

(२४७) तेमेकवचनेसु च ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभत्तीनं पदस्मा परेसं ते मे आदेसा होन्ति यथाक्रमं चतुर्थीछट्टीसु एकवचनेसु नवा । ददामि ते गामवरानि पञ्च, ददाहि मे गामवरं, इदन्ते रुद्धं, अयं मे पुत्तो ।

नवाति किं? इमं चीवरं तुष्ठं विकप्पनत्थाय दम्मि, सुणाथ वचनं मम ।

नवाधिकारतो चेत्थ	वो नो ते मेति ये इमे,
पादादो च च वा एवा-	दियोगे च न होन्ति ते ।

यथा-

न सोचामि न रोदामि	तव सुत्वान माणव
तुष्ठञ्चापि महाराज	मध्यञ्च रुद्धवङ्गन ।

एवमिदं दीघमद्धानं संसरितं सन्धावितं तुम्हाकञ्च ममञ्चेव इमस्मिंपि भवे भवेति ।

पदतोति किं? तवञ्चाति, ममञ्चाति । तेमेति वत्तते ।

(२४८) न अंम्हि ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभत्तीनं पदस्मा परेसं तेमे आदेसा न होन्ति अंम्हि विभत्तिम्हि । पस्सेय्य तं वस्सततं अरोगं, ^१ सो ममब्रवीति । तेमेकवचनेति वत्तते ।

(२४९) वा ततिये च ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभत्तीनं पदस्मा परेसं तेमेआदेसा होन्ति वा यथाक्रमं ततियेकवचने परे । कतन्ते पापं, कतन्तया पापं । कतम्मे पुञ्जं, कतम्मया पुञ्जं । वा ततियेति वत्तते ।

(२५०) बहुवचनेसु वोनो ।

सब्बेसं तुम्हअम्हसदानं सविभत्तीनं पदस्मा परेसं वोनोआदेसा होन्ति वा यथाक्रमं ततियाबहुवचने परे । कतं वो कम्मं, कतं नो कम्मं । बहुवचननिदेसेन क्वचि योम्हि पठमे च वोनो होन्ति । गामं वो गच्छेय्याथ, गामं नो गच्छेय्याम । तथा पञ्चादीनमद्वादसन्तानं कतिसद्दस्स वालिङ्गता^२ तिलिङ्गेषि समानं रूपं । अलिङ्गता एव पञ्चादितो इत्थीपञ्चयाभावो । पञ्च - यो इतीध । योसु द्विन्नं द्वे चाति इतो योसूति वत्तते इत्थीपुमनपुंसकसङ्ख्यन्ति च ।

(२५१) पञ्चादीनमकारो ।

अन्तापेक्खानं छट्टी, पञ्चादीनमद्वादसन्तानं सङ्ख्यानं इत्थीपुमनपुंसके वत्तमानानमन्तस्स सविभत्तिस्स अकारो होति योसु परेसु । आअे आदेसापवादोयं । पञ्चक्खन्धा, पञ्चगतियो, पञ्चन्द्रियानि । एवं दुतियायञ्च ।

‘सुनंहिसु चा’ति वत्तते ।

(२५२) पञ्चादीनमत्तं ।

पञ्चादीनमद्वादसन्तानं सङ्ख्यानमन्तो अत्तमापज्जते सुनंहि इच्छेतेसु परेसु । एत्थः- दीघापवादोयं । पञ्चभि पञ्चहि; पञ्चन्नं; पञ्चभि पञ्चहि, पञ्चन्नं, पञ्चसु । एवं छसत्तअड्डनवदससदा । एकञ्च दस चाति अत्थे द्वन्द्वसमासे, एकेनाधिका दसाति अत्थे तप्पुरिसे वा कते- सङ्ख्यानेति वत्तते ।

(२५३) द्वेकद्वानमाकारो वा ।

द्वि एक अष्टु इच्चेतेसमन्तो आकारो होति वा सङ्ख्याने उत्तरपदे परे । ववत्थितविभासावायं । एकादस, द्वादस, अष्टादस । सङ्ख्यानेति किमत्थं? एकदन्तो, द्विदन्तो, अष्टुत्थम्भो । वाति वत्तते ।

(२५४) एकादितो दस्स र सङ्ख्याने ।

एकादितो सङ्ख्यातो परस्स दसस्स आदिस्स दकारस्स रकारो होति वा सङ्ख्याने । सेसं समं । एकारस; एकादस । द्वे च दस च द्वीहि वा अधिका दसाति द्विदस इतीध । वाति वत्तते ।

(२५५) वीसतिदसेसु बा द्विस्स तु ।

वीसति दस इच्चेतेसु परेसु द्विसद्स्स बा होति वा । तुसदेन तिंसायपि । रकारो आतश्च । बारस, द्वादस ।

तयो च दस चाति, तीहि वा अधिका दसाति तेरस । एत्थः- ‘तेसु वुद्धी’ति आदिना तिसद्स्स तेआदेसो आ नवुतिया । चत्तारो च दस चाति, चतूर्हि वा अधिका दसाति चतुर्दस इच्चत्र ।

गणने दसस्साति वत्तते ।

(२५६) चतूर्पदस्स लोपो तुत्तरपदादि चस्स चुचोपि नवा ।

गणने दसस्सादिम्हि ठितस्स चतु इच्चेतस्स उपपदस्स तुसदो लोपो होति, उत्तरपदादिम्हि ठितस्स चतूर्पदस्स चकारस्स चुचो आदेसा होन्ति नवा । चुदस चोदस चतुर्दस । अपिगगहणेन अनुपपदस्सापि गणने पदादि चकारस्स लोपो । चुचो होन्ति नवा । यथा- तालीसं चुत्तालीसं चोत्तालीसं चत्तालीसं । पञ्च च दस चाति पञ्चहि अधिका दसाति वा अत्थे पञ्चदस । तेसु वुद्धीति आदिना पञ्चसद्स्स दसबीसतीसु क्वचि पन्नपण्णआदेसा । पन्नरस । छ च दस चाति छहि वा अधिका दसाति अत्थे छदस इतीध ।

छस्साति वत्तते ।

(२५७) दसे सो निच्चञ्च ।

छ इच्चेतस्स सङ्ख्यासद्स्स निच्चं सो इच्चादेसो होति दसे परे ।

‘सङ्ख्यानं वा’ति च वत्तते ।

(२५८) छ दरानं ।'

सङ्ख्यानं दकारकारानं लकारादेसो^२ होति वा । लळानमविसेसो । ववत्थितविभासत्थोयं वासदो । तेन सोळस इति निच्चं । तेल्स तेरस चत्तालीसं चत्तारीसमीति विभासा । दसपन्नरसादीसु न च होति ।

सत्त च दस चाति सत्तहि अधिका दसाति वा अत्थे । सत्तरस सत्तदस ।

अष्टु च दस चाति अष्टुहि अधिका दसाति वा अत्थे अष्टुदस इतीध । आत्ते कते-

‘वा दस्स र सङ्ख्याने’ति वत्तते ।

(२५९) अष्टादितो च ।

अष्टादितो च दससद्स्स दस्स रकारो होति वा सङ्ख्याने । अष्टारस अष्टादस । अष्टादितोति किं? चतुर्दस ।

कतिसदो बहुवचनन्तोव । कति-यो इतीध । निच्चं - योलोपादि, रस्सतं । कति तिष्ठन्ति; कति पस्ससि; सतिभि कतिहि; कतिनं; कतिभिं कतिहि; कतिनं; कतिस ।

अलिङ्गसब्बनामं

अथ विभत्तिप्पच्यन्ता वुच्चन्ते ।

तेसम्पनालिङ्गता निपातता च तिलिङ्गे वचनद्वये च समानं रूपं । पुरिसस्मा पुरिसेहि वाति अत्थे-

(२६०) क्वचि तो पञ्चम्यत्थे ।

सब्बस्मा सुद्धनामतो सब्बनामतो च लिङ्गम्हा क्वचि तोपच्यो होति पञ्चम्यत्थे ।

(२६१) त्वादयो विभत्तिसञ्जायो'

तो आदि येसं दानिपरियन्तानं पच्यानं ते होन्ति पच्या त्वादयो । त्वादयो विभत्तिसञ्जा होन्ति । तेन तदन्तानंपि विभत्यन्तपदत्तं सिद्धं होति ।

पुरिसतो, एवं राजतो वा, चोरतो वा, अग्नितो वा, गहणतितो वा, हत्थितो, हेतुतो, सब्बञ्जुतो, कञ्जतो, युक्तितो, इत्थितो, भिक्खुनितो । एत्थं चः कवचादिमज्जूत्तरानं दीघरस्सा पच्येसु चाति तोपच्ये रस्सतं । यागुतो, जम्बुतो, वित्ततो, आयुतो इच्चादि । सब्बनामतो सब्बस्मा सब्बेहीति वा अत्थे सब्बतो एवं यतो, ततो, कतरतो, कतमतो, कतमतो, इतरतो, अञ्जतो, एकतो, उभतो, पुब्बतो, परतो, अपरतो, दक्षिणतो, उत्तरतो, अमुतो । किस्स कु इति च वत्तते ।

(२६२) त्रतोथेसु च ।

किमिच्चेतस्स कु होति त्रतोथ इच्चेतेसु च फेरेसु । कस्मा केहीति वा कुतो । तोथेसूति वत्तते ।

(२६३) सब्बस्सेतस्साकारो वा ।

सब्बस्स एतसद्वस्स अकारो होति वा तोथ इच्चेतेसु । एतस्मा एतेहीति वा अतो ।

सब्बस्सेतस्साति वत्तते ।

(२६४) ए तोथेसु वा ।^३

सब्बस्स एतसद्वस्स एकारो होति वा तोथ इच्चेतेसु । द्वितं । एतो ।

सब्बस्साति वत्तते ।

(२६५) इमस्सि थंदानिहतोथेसु च ।

इमसद्वस्स सब्बस्सेव इकारो होति थं दानि ह तोध इच्चेतेसु च । इमस्माति इतो ।

क्वचि तो ती योगविभागेन आदिपभूतीहि तो सत्तमियत्थे, अनिच्चदीहि ततियत्थे च । यथा - आदिम्हीति अत्थे आदितो । एवं मञ्जिमतो^४, एकतो, पुरतो, पच्छतो, पस्सतो, षिठितो, पादतो, सीसतो, अग्नतो, मूलतो, परतो इच्चादयो । ततियत्थे - अनिच्चेनाति अनिच्चतो; अनिच्चतो सम्प्रसति; एवं दुक्खतो, रोगतो, गण्डतो इच्चादयो ।

अत्थे क्वचीति वत्तते ।

(२६६) त्र थ सत्तमिया सब्बनामेहि ।

सब्बनामेहि परा त्र थ इच्चेते पच्या होन्ति क्वचि सत्तम्यत्थे । सब्बस्मिं सब्बेसु चाति सब्बत्र सब्बत्थ; एवं यत्र यत्थ, तत्र तत्थ, इतरत्र इतरत्थ, अञ्जत्र अञ्जत्थ, उभयत्र उभयत्थ, परत्र परत्थ. कत्र कतथा त्ररतो थेस चाति कज्ञं ।

‘किस्स क वे चा’ ति सुते चसदेन कादेसो । कत्थ, अमुत्र अमुत्थ ।
सब्बस्सेतस्साकारो वाति वत्तते ।

(२६७) त्रे निचं ।

सब्बस्सेव एतसद्स्स अकारो होति निचं त्रे परे । अत्र । सब्बस्सेतस्साकारो वाति अतं । ए तोथेसु चाति एकारो ।
अत्थ, एतो, एत्थ । ‘क्वचि अत्थे सत्तमिया’ ति च अधिकारो । सब्बस्मिन्ति अत्थे-

(२६८) सब्बतो धि ।

सब्ब इच्चेतस्मा धिपच्यो होति सत्तम्यत्थे । सब्बधि ।

(२६९) किंस्मा वो ।

किमिच्चेतस्मा वपच्यो होति क्वचि सत्तम्यत्थे ।

(२७०) किस्स क वे च ।

किमिच्चेतस्स कसदो आदेसो होति वपच्ये परे । चगहणेन हदाथमादिं अवपच्ययेपि । ‘तेसु वुद्धी’ ति आदिना
ककारे अकारस्स लोपो च वम्हि । क गतोसि त्वं । किस्साति वत्तते ।

(२७१) हिंहिञ्चनं ।

किमिच्चेतस्मा हिंहिञ्चनं इच्चेते पच्या होन्ति क्वचि सत्तम्यत्थे । किस्साति वत्तते ।

(२७२) कु हिंहंसु च ।

किमिच्चेतस्स कु होति हिं ह इच्चेतेसु । चगहणेन हिञ्चनंदाचनमिच्चादीसुपि । किस्मिन्ति कुहिं, कुहं, कुहिञ्चनं, कहं ।
कादेसो । हिंहन्ति वत्तते ।

(२७३) तम्हा च ।

त इच्चेतस्मा सब्बनामतो हिंहंपच्या होन्ति क्वचि सत्तम्यत्थे । तस्मिन्ति तहिं तहं ।

(२७४) इमस्मा हथा च ।

इमसद्तो हथपच्या होन्ति क्वचि सत्तम्यत्थे । इमस्सि थन्ति आदिना इकारो । इमस्मिन्ति इह, इध ।

(२७५) यतो हिं ।

य इच्चेतस्मा सब्बनामतो हिंपच्यो होति क्वचि सत्यम्यत्थे । यस्मिन्ति यहिं ।

कालेति अधिकारोयं । किस्मिं कालेति अत्थे-

(२७६) किंसब्बञ्जेकयकूहि दादाचनं ।

किं-सब्ब-अञ्ज-एक-य-इच्चेतेहि सब्बनामेहि दापच्ये होति । कु इच्चेतस्मा दाचनञ्च काले क्वचि सत्तम्यत्थे ।
किस्स कवेचाति सुते चसदेन कादेसो । कदा ।

(२७७) सब्बस्स सो दाम्हि वा ।

सब्ब इच्चेतस्स सद्स्स ससदादेसो होति वा दापच्ये परे । सब्बस्मिं कालेति मटा मब्बटा । एवं अञ्जता एकता

यदा । कस्मिं कालेति कुदाचनं । 'कु हिंहंसु चा'ति सुते चसदेन कुतं । कु इति निपातनेन वा । दाति वत्तते ।

(२७८) तम्हा दानि च ।

त इच्छेतस्मा सब्बनामतो दानि दापच्या होन्ति काले क्वचि सत्तम्यत्थे । तस्मिं कालेति तदानि, तदा ।

(२७९) इमस्मा रहि धुना दानि च ।

इमसद्गतो रहि धुना दानि इच्छेते पच्या होन्ति काले क्वचि सत्तम्यत्थे । सब्बस्स इमस्साति वत्तते ।

(२८०) एत रहिम्हि च ।

सब्बस्स इमसद्गत्स्स एतादेसो होति रहिम्हि पच्ये परे । इमस्मिं कालेति एतरहि ।

(२८१) अ धुनाम्हि च ।

सब्बस्सेव इमसद्गत्स्स अकारो होति धुनापच्ये परे । अधुना । इमसद्गत्स्स इकारो । इमस्मिं कालेति इदानि । विभत्तिपच्यविधानं ।

अथालिङ्गसङ्ख्याविभत्तिभेदा उपसग्गनिपाता वुच्वन्ते ।

प परा नि नी उ दु सं वि अव अनु परि अधि अभि पति सु आ अति अपि अप उप इति वीसति उपसग्गा ।

तत्थ पसद्गो पकारादिकम्मपधानन्तोभावं वियोगतप्परभुसत्थसम्भवतित्तिअनाविलपत्थनादीसु । प इति अयमुपसग्गो एतेसु पकारादीसु अत्थेसु वत्तते । यथा-पकारे-पञ्जा; आदिकम्मे-विष्पकतं; पधाने-पणीतं; अथवा पधानं पधानतं इस्सरियं तस्मिं - पभू अयं देसस्स; अन्तोभावे - पकिखतं; वियोगे - पवासी; तत्परे - पाचरियो; भुसत्थे - पबुद्धकायो; सम्भवे - हिमवता गङ्गा पभवति; तित्तियं - पहूतमन्नपानं; अनाविले - पसन्नमुदकं - पणिहितं ।

परा इति परिहानि पराजयगतिविक्रमामसनादीसु । यथा-परिहानियं - पराभवो; पराजये - पराजितो; गतियं - परायनं; विक्रमे - परक्रमति; आमसने - अङ्गस्स परामसनं ।

नि इति निसेसनिण्णतनिहरणन्तोपवेसनाभावनिसेधनिकखन्तपातुभावावधारणविभजनउपमूपधारणावसानछेकादीसु; निसेसे - निरुत्ति, निरवसेसन्देति; निगते - निक्लेसो, नियाति; नीहरणे - निद्वारणं; अन्तोपवेसने - निखातो; अभावे - निम्मकिखिकं; निसेधे - निवारेति; निक्खन्ते - निब्बानो निब्बानं; पातुभावे - निम्मितं; अवधारणे - निच्छयो; विभजने - निदेसो उपमायं - निदस्सनं, उपधारणे - निसामनं; अवसाने - निडितं; छेके - निपुणो ।

नी इति नीहरणावरणादीसु । नीहरणे - नीहरति; आवरणे - नीवरणं ।

उ इति उगतुद्धकम्मपधानवियोगसम्भवअत्तलाभसत्तिसरूपकथनादीसु । उगते - उगच्छति; उद्धकम्मे - आसना उडितो, उक्खेपो; पधाने - उत्तमो, लोकुत्तरो; वियोगे - उब्भासितो; सम्भवे - उभूतो; अत्तलाभे - उप्पन्न जाणं; सत्तियं - उस्सहति गन्तुं; सरूपकथने - उद्दिसति सुतं ।

दु इति असोभणाभावकुच्छितासमिद्धिकिच्छविरूपतादीसु । असोभणे - दुग्नन्धो; अभावे - दुब्बिक्खं; कुच्छित दुक्टं; असमिद्धियं - दुस्ससं; किच्छे दुकं; विरूपतायं - दुब्बण्णो, दुमुखो ।

सं इति समोधानसम्मासमन्तभावसङ्गतसङ्खेपभुसत्थपत्थपथवाभिमुखभावसङ्गहपिधानपुनप्युनक-रणसमिद्धादीसु । समोधाने - सन्धि; सम्मासमेसु - समाधि, सम्पयुतो; समन्तभावे - संकिणा, समुल्पना; सङ्गते -

- समुखं; सङ्गहे - संविकारो, सङ्गण्हाति, पिधाने - संबुतं; पुनपुनकरणे - सन्धावति; समिद्धियं - सम्पन्नो ।

वि इति विसेसविविधविरुद्धविगतवियोगविरूपतादीसु । विसेसे - विमुति, विसिङ्गो; विविधे - विमति, विचित्रं; विरुद्धे - विवादो, विगते - विमलं; वियोगे - विष्पयुतो; विरूपतायं - विरूपो ।

अव इति अधोभाववियोगपरिभवजाननसुद्धिनिच्छयदेसथेयादीसु । अधोभावे - अवक्षित्तचक्खु; वियोगे - ओमुक्तउपाहनो, अवकोकिलं वनं; परिभवे - अवजाननं; अवमञ्जति; जानने - अवगच्छति; सुद्धियं - वोदानं; निच्छये - अवधारणं; देसे - अवकासो; थेय्य - अवहारो ।

अनु इति अनुगतानुपच्छिन्नपच्छत्थभुसत्थसादिस्स हीन ततियत्थलक्खणित्थम्भूतक्खान भागविच्छादीसु । अनुगते - अन्वेति, अनुपच्छिन्ने - अनुसयो; पच्छासदृथे - अनुरथं; भुसत्थे - अनुरत्तो, सादिस्से - अनुरूपं; हीने - अनु सारीपुतं पञ्जवन्तो, ततियत्थे - नदिमन्ववसिता सेना; लक्खणे - रुक्खमनुविज्ञोतते विज्ञु इत्थम्भूतक्खाने - साधु देवदत्तो मातरं अनु; भागे - यदेत्थ मं अनु सिया तं दीयतु; विच्छायं - रुक्खं रुक्खं अनु विज्ञोतते चन्दो ।

परि इति समन्ततोभाव परिच्छेद वज्जनालिङ्गननिवासनपूजाभोजनावजानन दोसक्खानलक्खणादीसु । समन्ततोभावे - परिबुतो; परिच्छेदे - परिज्ज्वर्यं; वज्जने - परिहरति; आलिङ्गने - परिस्सजति; निवासने - वत्थं परिदहेस्सति; पूजायं - परिचरिया; भोजने - भिक्खं परिविसति; अवजानने - परिभवति; दोसक्साने - परिभासति; लक्खणादीसु - रुक्खं परि विज्ञोतते विज्ञु इच्चादि ।

अधि इति अधिकिस्सरूपरिभावाधिभवनज्ञायनाधिङ्गाननिच्छय - पापुणनादीसु । अधिके - अधिसीलं; इस्सरे - अधिपति, अधि - ब्रह्मदत्ते पश्चाला उपरिभावे - अधिरोहति, पथविं अधिसेस्सति; अधिभवने - अधिभवति; अज्ञायने - व्याकरण मधिते, अधिङ्गाने - भूमिकम्मादिं अधिङ्गाति, निच्छये, - अधिमोक्खो; पापुणने - भोगक्खन्ध अधिगच्छति ।

अभि इति अभिमुखभावविसिङ्गाधिकुद्धकक्कुलसारूप्पवन्दनलक्खणित्थम्भूतक्खानविच्छादीसु । अभिमुखभावे - अभिमुखो; अभिकेमति; विसिङ्गे - अभिधम्मो; अधिके - अभिवस्सति, उद्धकम्मे - अभिरूहति; कुले - अभिजातो; सारुप्ये - अभिरूपो; वन्दने - अभिवादेति; लक्खणादीसु - पुरिमसमं ।

पति इति पतिगतपटिलोम पतिनिधिपतिदान निसेधनिवत्तनसादिस्सपतिकरणादान पतिबोध पटिच्चलक्खणित्थम्भूतक्खान भागविच्छादीसु, पटिगते - पच्चक्खं; पटिलोमे - पटिसोतं; पटिनिधिम्हि - आचरियतो पति सिस्सो; पतिदानं - तेतत्थिक्कस्स घतं पति ददाति; निसेधे - पटिसेधति; निवत्तने - पटिकमति; सादिस्से - पटिरूपकं; पतिकरणे - पतिकारो; आदाने - पटिगण्हाति; पतिबोधे - पटिवेधो; पटिच्चे - पच्चयो; लक्खणादीसु - पुरिमसमं ।

सु इति सोभाण सुद्गुसम्मासमिद्धिसुखत्थादीसु । सोभणे - सुगन्धो; सुद्गुसम्मादत्थेसु - सुद्गु गतो सम्मा गतोतिपि सुगतो; समिद्धियं - सुभिक्खं; सुखत्थे - सुकरो ।

आ इति अभिमुखभावुद्धकम्मरियादाभिविधिपतिच्छा परिस्सजमआदि कम्मग्नहणनिवास समीपव्वनादीसु । अभिमुखभावे - आगच्छति; उद्धकम्मे - आरोहति; मरियादायं - आ पब्बेता खेतं; अभिविधिम्हि - आ कुमारं यसो कच्चायनस्स; पत्तियं - आपत्तिमापन्नो; इच्छायं - आकङ्खा; परिस्सजने - आलिङ्गनं; आदिकम्मे - आरम्भो; गहणे - आदियति; आलम्बति; निवासे - आवस्थो, आवासो; समीपे - आसन्नं; अव्वाने - आमन्तेसि ।

अपि इति सम्भावनापेक्खासमुच्चयग्रहपञ्चादीसु । सम्भावनायं - अपि दिव्बेसु कामेसु, मेरुम्पि विनिविज्ञित्वा गच्छेय्य; अपेक्खायं - अयम्पि धर्मो अनियतो; समुच्चये - इतिपि अरहं, अन्तंपि अन्तागुणंपि आदाय; गरहे - अपि अम्हाकं पण्डितक, पञ्चे-अपि भन्ते भिक्खुं लभित्थ ।

अप इति अपगतग्रहवज्जनपूजापदुस्सनादीसु । अपगते - अपमानो, अपेतो; गरहे - अपगब्धो; वज्जने - अप सालाय आयन्ति वाणिजा, पूजायं - वुड्ढापचार्यी; पदुस्सने - अपरज्जति ।

उप इति उपगमन समीपूपपत्ति सादिस्साधिकूपरिभावानसन दोसक्खानसञ्चापुब्बकम्पूजाग्रहाकारभुसत्थादीसु । उपगमने - निसिन्नं वा उपनिसीदेय्य; समीपे उपनगरं; उपपत्तियं - सगं लोकं उपज्जति, अथवा उपपत्ति युक्ति, यथा - उपपत्तितो इक्खतीति उपेक्खा । सादिस्से - उपमानं - उपमा; अधिके - उप खारियं दोणो; उपरिभावे - उपसम्पत्रो; अनसने - उपवासो; दोसक्खाने परं उपवदति; सञ्चायं - उपद्वो, उपसग्गो; पुब्बकम्पे - उपक्रमो, उपकारो; पूजायं - बुद्धुपट्टाको, मातुपट्टानं; ग्रहाकारे - सोचय्युपट्टानं, भुसत्थे - उपादानं, उपायासो, उपनिस्सयोति ।

इति अनेकत्था हि उपसग्गा । बुतश्च-

उपसग्गनिपाता च	पञ्चया च इमे तयो
नेकेनेत्थविसया	इति नेरुत्तिकाब्रवुन्ति ।

तत्थ उपसग्गानं नामाख्यातविसेसकत्ता लिङ्गसञ्चायं अनियमेन स्यादिम्हि सम्पत्ते तेसं सङ्ख्याकम्मादिभेदाभावा तेहि पठमेकवचनमेव भवति । लोपन्ति वत्तते-

(२८२) सञ्चासमावुसोपसग्गनिपातादीहि च ।

आवुसोसद्वतो उपसग्गनिपातेहि च परासं सञ्चासं^१ विभक्तीनं लोपो होति । आदिसद्वेन कच्चि सुत्तपदादीहि च । एत्थ चः आवुसोतिमस्स विसुं गहणं ससङ्ख्यतदीपनत्थन्ति दण्डब्बं ।

उपेच्चत्थं सजन्तीति	उपसग्गा हि पादयो
चादी पदादिमञ्जने	निपाता निपतन्ति हि ।

पहरणं पहारो; एवं पराभवो, निवासो, नीहारो, उद्धारो^२, दुहारो, संहारो, विहारो, अवहारो, अनुहारो, परिहारो, अधिहारो, अभिहारो, पतिहारो, सुहारो, आहारो । अतिहारो, अपिहारो, अपहारो, उपहारो, पहरति, पराभवति, निवसति, नीहरति, उद्धरति इच्चादि योजेतब्बं ।

धात्वत्थं बाधते कोचि,	कोचि तं अनुवत्तते,
तमेवञ्चो विसेसेति,	उपसग्गगती तिधा ।

ओपसग्गिकं पदं ।

समुच्चय-विकप्पन-पटिसेध-पूरणादिअत्थं असत्ववाचिकं नेपातिकं पदं ।

तत्र च इति समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहारावधारणादीसु ।

वा इति विकप्पनूपमान-समुच्चयवत्थितविभासादीसु ।

न-नो-मा-अ-अलं-हलं-इच्चेते पटिसेधनत्थे ।

अलं-परियत्तिभूसनेसु च ।

तत्थ- अथ, खलु, वत, वथ, अथो, अस्मु, याघे, हि, चरहि, नं, तं, वा, च, तु, व, वो, पन, हवे, कीव, ह, ततो, यथा, सुदं, खो, वे, हं, एनं, सेय्यथीदं इच्चेवमादीनि पदपूरणानि ।

तत्थ- अथ इति पञ्चानन्तरियाधिकारादीसु च । खलु इति पटिसेधावधारणपसिद्धीसु च । वत इति एकंसखेदानुकम्पसङ्कप्पेसु च । अथो इति अन्वादेसे च । हि इतिहेतु अवधारणेसु च । तु इति विसेसहेतुनिवत्तनादीसु च । पन इति विसेसेपि । हवे वे इच्चेते एकंसत्थेपि । हं इति विसादसम्भवेसुपि । सेय्यथीदन्ति तं कतमन्ति अत्थेपि । अत्थपूरणं दुविधं विभत्तियुतं अविभत्तियुतज्ञ । अत्थि, सक्षा, लब्भा इच्चेते पठमायं । आवुसो, अम्भो, हम्भो, ऐ, अरे, हरे, हरे, जे इच्चेते आमन्तने ।

दिवा, भियो, नमो इच्चेते पठमायं दुतियायज्ञ । सयं, सामं, सं, सम्मा, किन्ति इच्चेते ततियत्थे, सो-तो-धा-पच्यन्ता च सुत्तसो, पदसो, अनिच्चतो, दुक्खतो, एकधा, द्विधा इच्चादि । तवे-तुं-पच्यन्ता चतुत्थिया । कातवे, दातवे, कातुं, कारेतुं, दातुं, दापेतुं इच्चादि । सो तो पच्यन्ता पञ्चमियत्थे । दीघसो, ओरसो, राजतो वा, चोरतो वा इच्चादि ।

तो सत्तम्यत्थेपि त्रथादिपच्यन्ता च । एकतो, पुरतो, पच्छतो, पस्सतो, पिण्डितो, पादतो, सीसतो, अग्गतो, मूलतो; यत्र, यत्थ, यहिं, तत्र, तत्थ, तहिं, तहं इच्चादि ।

समन्ता सामन्ता, परितो, अभितो, समन्ततो, एकज्ञं, एकमन्तं, हेढा, उपरि, उद्धं, अधो, तिरियं, सम्मुखा, परम्मुखा, आवि, रहो, तिरो, उच्चं, निच्चं, अन्तो, अन्तरा, अन्तरं, अज्ञातं, बहिद्धा, बाहिरा, बाहिरं, बहि, ओरं, पारं, आरा, आरका, पच्छा, पुरे, हुरं, पेच्च इच्चेते सत्तमियत्थे ।

सम्पत्ति आयति, अज्ज अपरज्ज, सुवे, स्वे, परसुवे, हियो, परे, सज्ज, सायं, पातो, कालं, कल्पं, दिवा रत्तं, निच्चं, सततं, अभिष्णं, अभिक्खणं, मुहुं, मुहुतं, भूतपुब्बं, पुरा, यदा, तदा, कदा इच्चादयो कालसत्तमिया ।

इति विभत्तियुत्तानि ।

अविभत्तियुतेसु चः अप्पेव अप्पेवनाम नु इच्चेते संसयत्थे, अद्भा, अञ्जदत्थु, तग्ध जातु, कामं, ससकं इच्चेते एकंसत्थे, एव इति अवधारणे, कन्चि, नु, किन्तु, ननु, कथं, किंसु, किं इच्चेते पुच्छन्त्ये, एवं, इति, इत्थं इच्चेते निदस्सने, इति-हेतु-वावय-परिसमतीसु च, याव, ताव, यावता तावता, कित्तावता, एत्तावता, कीव इच्चेते परिच्छेदन्त्ये, एवं, साहु, लहु, ओपायिकं, पटिरूपं, आम, साधु इति सम्पटिच्छन्त्ये, यथा, तथा, यथेव, तथेव, एवं, एवमेव, एवमेवं, एवम्पि, यथापि, संयथापिनाम, विय, इव, यथरिव, तथरिव, यथा नाम, तथा नाम, यथा हि, तथा हि, यथा च, तथा च इच्चेते पटिभागत्ये । यथा इति योग्यताविच्छापदत्थानतिव-त्तनिदस्सनेसु च ।

एवं इति उपदेसपञ्चादीसु च, किञ्चापि इति अनुग्रहत्थे, अहो इति गरहपसंसनपत्थनेसु च, नाम इति गरहपसंसनसञ्चापञ्चेसु च, साधु इति पसंसनयाचनेसु च, इङ्घं, हन्द, इच्चेते चोदनत्थे, साधु, सुद्धु, एवमेतन्ति अनुमोदनत्थे, किर इति अनुस्सवन अस्सद्व्ययेसु, नून इति अनुमानानुसरण परिवितकनेसु, कस्मा इति कारणपुच्छने, यस्मा, तस्मा, तथाहि, तेन इच्चेते कारणच्छेदनत्थे, सह, सद्धिं, समं, अमा इति समक्रियायं, विना, रिते इति विष्ययोगे, नाना, पुथु बहुप्पकारे, पुथु, विसुं असङ्घाते च, दुङ्ग, कु जिगुच्छायं, पुन अप्पठमे, कथञ्चि किञ्चत्थे च, धा क्खतुं सकिञ्चि सङ्ख्याविभागे, ईसकं अप्पमन्देसु' । सणिकं मन्दत्थे । खिष्पं, अरं, लहु, आसुं, तुण्णं, अचिरं सीघत्थे, चिरं, चिरस्सं दीघकाले, चे, यदि सङ्खकावड्हाने, धुवं, थिरावधारणेसु, हा विसादे, तुण्णी अभासने, सच्छि

तुन त्वान्, त्वापच्यन्ता उसुकनत्थे भवन्ति ।

यथा-पसितुन, पसिय, पसित्वान्, पसित्वा, दिस्वा, दिस्वान्, दसेत्वा, दातुन्, दत्वान्, दत्वा, उपादाय, दापेत्वा, विज्ञापेत्वा, विचेय्य, विनेय्य, निहच्च, समेच्च, अपेच्च, उपेच्च, आरब्ध, आगम्म इच्चादि ।

एवं नामाख्यातोपसग्गविनिमुत्तं यदव्ययलक्खणं तं सब्बं निपातपदन्ति वेदितब्बं । बुत्तश्च-

मुत्तं पदत्तया यस्मा	तस्मा निपतत्यन्तरा
नेपातिकन्ति तं वु	तं यं अव्ययसलक्खणन्ति ।
पुलिङ्गं इत्थिलिङ्गश्च	नपुंसकमथापरं
तिलिङ्गश्च अलिङ्गश्च	नामिकं पञ्चधा ठिं ।

इति रूपसिद्धियं नामकण्डो

दुतियो ।

रूपसिद्धियं समासकण्डो

अथ नामानमेव अञ्जमञ्जसम्बन्धीनं समासोति नामनिस्सितता सयश्च नामिकता नामानन्तरं समासो वुच्चते ।
सो च सञ्जावसेन छब्बिधो अव्ययीभावो कम्पधारयो दिगु तप्पुरिसो बहुब्बीहि द्वन्द्वो चाति ।

तत्र पठमं अव्ययीभावसमासो वुच्चते ।

सो च निच्चसमासोति अस्सपदविग्नहो ।

उप-नगरं इतीध उपसद्वतो पठमेकवचनं-सि । तस्स उपसग्गपरता सञ्जासमावुसोपसग्गनिपातादीहि चाति लोपो ।
नगरसद्वतो छट्टेकवचनं-स । नगरस्स समीपन्ति अञ्जपदेन विग्नहे-
‘नामानं समासो युत्तत्थो’ति समासविधाने सञ्ज्ञत्थ वत्तते ।

(३१५) उपसग्गनिपातपुब्बको अव्ययीभावो ।

उपसग्गपुब्बको निपातपुब्बको च नामिको युत्तत्थो । तेहेव अत्तपुब्बकेहि उपसग्गनिपातेहि सह निच्चं समसियते,
सो च समासो अव्ययीभावसञ्जो होति । इध अव्ययीभावादि सञ्जाविधायकसुत्तानेव वा सञ्जाविधानमुखेन
समासविधायकानीति दण्डब्बानि ।

तत्थ अव्ययमीति उपसग्गनिपातानं सञ्जा । लिङ्गवचनभेदेहि व्ययरहितता अव्ययानं अत्थं विभावयतीति
अव्ययीभावो । अव्ययत्थपुब्बङ्गमता अनव्ययं अव्ययं भवतीति वा अव्ययीभावो । पुब्बपदत्थप्पधानो हि
अव्ययीभावो, एत्थं च: उपसग्गनिपातपुब्बकोति वुत्तता उपसग्गनिपातानमेव पुब्बनिपातो ।

(३१६) नामानं समासो युत्तत्थो ।

तेसं नामानं पयुज्जमानपदत्थानं यो युत्तत्थो, सो समाससञ्जो होति । तदञ्जं वाक्यमीति रूब्लं ।

नामानि स्यादिविभत्यन्तानि । समस्सतेति समासो, सङ्खिपियतीति अत्थो ।

वुत्तश्च -

समासो पदसङ्खेपो

पदपञ्चयसंहितं

तद्वितं नाम होतेवं

विज्जेय्यं तेसमन्तरन्ति ।

एकपदत्तमेकविभृतित्तश्चाति ।

युत्तो अत्थो युत्तत्थो । अथवा युत्तो सङ्गतो सम्बन्धो वा अत्थो यस्स सोयं युत्तत्थो । एतेन सङ्गतत्थेन युत्तत्थवचनेन भिन्नत्थानं एकत्थीभावो समासलक्खणन्ति वुत्तं होति । एत्थ चः नामानन्ति वचनेन देवदत्तो पचतीति आदीसु आख्यातेन समासो न होतीति दस्सेति । सम्बन्धत्थेन पन युत्तत्थगहणेन भटो रञ्जो पुत्तो देवदत्तस्साति आदीसु अञ्जमञ्जानपेक्खेसु देवदत्तस्स कण्हा दन्ताति आदीसु च अञ्जसापेक्खेसु अयुत्तत्थताय समासो न होतीति दीपेति ।

अत्थवसा विभृतिविपरिणामोति विपरिणामेन युत्तत्थानन्ति वत्तते ।

(३१७) तेसं विभृतियो लोपा च ।

इध पदन्तरेन वा तद्वितप्पच्येहि वा आयादिप्पच्येहि वा एकत्थीभूता युत्तत्था नाम । तेन तेसं युत्तत्थानं समासानं तद्वितायादिप्पच्यन्तानश्च विभृतियो लोपनीया होन्ति । समासग्गहणाधिकारे पन सति तेसं गहणेन वा तद्वितायादिप्पच्यन्तविभृतिलोपो । चग्गहणं पभङ्करोति आदीसु लोपनिवत्तनत्थं ।

विपरिणामेन लुत्तासु विभृतीसूति वत्तते । युत्तत्थग्गहणश्च ।

(३१८) पकति चस्स सरन्तस्स ।

लुत्तासु विभृतीसु सरन्तस्स अस्स युत्तत्थभूतस्स तिविधस्सापि लिङ्गस्स पकतिभावो होति । चसदेन किंसमुदय-इदंपञ्चयतादीसु निग्गहितस्सापि । निमित्ताभावे नेमित्तकाभावस्स इध अनिच्छितता अयमतिदेसो ।

सकत्थविरहेनिध समासस्स च लिङ्गभावाभावाऽ । विभनुप्तियमसम्पत्तायं नामब्यपदेसातिदेसमाह ।

(३१९) तद्वित-समास-कितका नामंवातवेतुनादीसु च ।

तद्वितन्ता कितन्ता समासा च नाममिव दट्टब्बा तवेतुनत्वादिप्पच्यन्ते वज्जेत्वा । चग्गहणं किच्चपच्यइत्थिप्पच्यन्तादिस्सापि नामब्यपदेसत्थं । इध समासग्गहणं अत्थवतं समुदायानं नामब्यपदेसो समासस्सेवाति नियमत्थन्ति अपरे । अब्ययीभावोति वत्तते ।

(३२०) सो नपुंसकलिङ्गो ।

सो अब्ययीभावसमासो नपुंसकलिङ्गो व दट्टब्बोति नपुंसकलिङ्गतं । एत्थ हि सतिपि लिङ्गातिदेसे अधिपञ्चन्ति आदीसु अधिकाणन्ति आदि रूपप्पसङ्गो न होति सद्वन्तरता । तिपञ्चन्ति आदीसु वियाति दट्टब्बं । न चायं अतिदेसो सुत्ते अतिदेसलिङ्गस्स इवसद्दस्स अदस्सनतो । पुरे विय स्यादुप्तिः । कचीति वत्तते ।

(३२१) अं विभृतीनमकारन्ता अब्ययीभावा ।

तस्मा अकारन्ता अब्ययीभावा परासं विभृतीनं कचि अं होति । सेसं नेयं ।

तं उपनगरं, नगरस्स समीपं तिङ्गतीति अत्थो । तानि उपनगरं । आलपनेपेवं । तं उपनगरं पस्स, तानि उपनगरं ।

न पञ्चम्यायमभावो कचीति अधिकारतो

ततियासत्तमीछडी- नन्तु होति विकप्पतो ।

तेन उपनगरं कतं, उपनगरेन वा । तेहि उपनगरं । उपनगरेहि वा । तस्स उपनगरं देहि । तेसं उपनगरं । उपनगरा आनय, उपनगरम्हा, उपनगरस्मा । उपनगरेहि । तस्स उपनगरं सन्तकं, उपनगरस्स वा, तेसं उपनगरं, उपनगरानं वा । उपनगरं

निधेहि, उपनगरे वा उपनगरम्हि, उपनगरस्मिं । उपनगरं, उपनगरेसु वा । एवं उपकृष्टं ।

अभावे- दरथानं अभावो निद्रथं, निम्म सकं ।

पच्छाअत्थे- रथस्स पच्छा अनुरथं, अनुवातं ।

योग्यतायं- यथा सरूपं अनुरूपं, रूपयोग्यान्ति अत्थो ।

विच्छायं- अत्तानमत्तानं पति पच्चतं, अद्भुमासं अद्भुमासं अनु अन्वद्भुमासं ।

अनुपुब्बियं- जेङ्गानं अनुपुब्बो अनुजेङ्गं ।

पटिलोमे- सोतस्स पटिलोमं पटिसोतं, पटिपथं, पटिवातं, अत्तानं अधिकिञ्च पवत्तं अज्ञतं ।

मरियादाभिविधीसु- आ पाणस्स कोटिया आपाणकोटिकं, क्वचि समासन्तगतानमकारन्तोति कपच्चयो । आ कुमारेहि यसो आकुमारं, यसो कच्चायनस्सं ।

समिद्धियं - भिक्खाय समिद्धीति अत्थे समासे च नपुंसकलिङ्गाते च कते-

समासस्स अन्तोति पवत्तमाने-

(३२२) सरो रस्सो नपुंसके ।

नपुंसके वत्तमानस्स समासस्स अन्तो सरो रस्सो होति । एत्थ चः अब्ययीभावगहणं नानुवत्तेतब्बं । तेन दिगुदवन्द्वबहुब्बीहीसुपि नपुंसके वत्तमानस्स समासन्तसरस्स रस्सतं सिद्धं होति । अंविभत्तीनमिच्चादिना अमादेसो । सुभिक्खं । गङ्गाय समीपे वत्ततीति उपगङ्गां । मणिकाय समीपं उपमणिकं ।

इत्थीसु अधिकिञ्चाति अत्थे समासनपुंसकरस्सत्तादीसु कतेसु-

अब्ययीभावविभत्तीनन्ति पवत्तते ।

(३२३) अञ्जस्मा लोपो च

अकारन्ततो अञ्जस्मा अब्ययीभावसमासा परासं विभत्तीनं लोपो च होति । अधित्थि, इत्थीसु अधिकिञ्च कथा पवत्ततीति अत्थो, अधित्थि पस्स, अधित्थि कतं इच्चादि । एवं अधिकुमारि, वधुया समीपं उपवधु, गुन्नं समीपं उपगु, ओकारस्स रस्सत्तमुकारो, एवं उपसग्गपुब्बको ।

निपातपुब्बको यथा- वुङ्गानं पटिपाटि, ये ये वुङ्गा वा यथावुङ्गं; पदत्थानतिक्रमे- यथाक्रमं, यथासत्ति, यथाबलं करोति, बलमनतिक्रमित्वा करोतीति अत्थो, जीवस्स यत्तको परिच्छेदो यावजीवं, तथा श्वावतायुकं, कपच्चयो । यत्तकेन अत्थो यावदत्थं, पब्बतस्स परभागो तिरोपब्बतं, तिरोपाकारं, तिरोकुड्डं,^३ पासादस्स अन्तो अन्तोपासादं, अन्तोनगरं, अन्तोवस्सं, नगरतो^४ बहि बहिनगरं, पासादस्स उपरि उपरिपासादं, उपरिमञ्चं, मञ्चस्स हेङ्गा हेङ्गामञ्चं, हेङ्गापासादं, भत्तस्स पुरे पुरेभत्तं, एवं पच्छाभत्तं ।

सकलत्थे- सह॑ मक्खिकाय समक्खिकं भुज्ञति, न किञ्चि परिवज्जेतीति अत्थो; तेसु वुङ्गीति आदिना सहसदस्स सादेसो । गङ्गाय ओरं ओरगङ्गां इच्चादि । अब्ययीभावसमासो निष्ठितो ।

अथ कम्मधारयसमासो वुच्चते ।

सो च नवविधो - विसेसनपुब्बपदो, विसेसनुत्तरपदो, विसेसनोभयपदो, उपमानुत्तरपदो, सम्भावनपुब्बपदो, अवधारणपुब्बपदो, ननिपातपुब्बपदो, कुपुब्बपदो, पादिपुब्बपदो चाति ।

तत्थ विसेसनपुब्बपदे ताव - महन्त पुरिस इतीध उभयत्थ पठमेकवचनं-सि, तुल्याधिकरणभावप्पसिद्धत्थं चसद्व-
तसद्वप्ययोगो । महन्तो च सी पुरिसो चाति विग्नहे ।-

इतो परं विभासा रूक्खतिण इच्चादितो विभासाति समासविधाने सब्बत्थ वत्तते ।

(३२४) द्विपदे तुल्याधिकरणे कम्मधारयो ।

द्वे पदानि नामिकानि तुल्याधिकरणानि अञ्जमञ्जेन सह विभासा समस्यन्ते । तस्मिं द्विपदे तुल्याधिकरणे सति सो
समासो कम्मधारयसञ्जो च होति ।

द्वे पदानि द्विपदं, तुल्यं समानं अधिकरणं अत्थो यस्स पदद्वयस्स तं तुल्याधिकरणं, तस्मिं द्विपदे तुल्याधिकरणे,
भिन्नप्पवत्तिनिमित्तानं द्विन्नं पदानं विसेसनविसेसितब्बभावेन एकस्मिं अत्थे पवत्ति तुल्याधिकरणता, कम्ममिव द्वयं
धारयतीति कम्मधारयो । यथा कम्मं किरियञ्च पयोजनञ्च द्वयं धारयति कम्मे सति किरियाय पयोजनस्स च सम्भवतो,
तथा अथं समासो एकस्स अत्थस्स द्वे नामानि धारयति तस्मिं समासे सति एकत्थजोतकस्स नामद्वयस्स सम्भवतो ।

पुरे विय समाससञ्जा विभत्तिलोपपकतिभावा । समासेनेव तुल्याधिकरणभावस्स वुत्तता वुत्तथानमप्ययोगोति
चसद्वत्सद्वानमप्ययोगो ।

(३२५) महतं महा तुल्याधिकरणे पदे ।

महन्तसद्वस्स महा होति तुल्याधिकरणे उत्तरपदे परे । महतन्ति बहुवचनगाहणेन कवचि महआदेसो च । एत्थ चः
विसेसनस्स पुब्बनिपातो विसेसनभूतस्स पुब्बपदस्स महादेसविधानतोव विज्ञायति । कम्मधारयो दिगूति पवत्तते ।

(३२६) उभे तप्पुरिसा ।

उभे कम्मधारयदिगुसमासा तप्पुरिससञ्जा होन्ति । तस्स पुरिसो तप्पुरिसो । तप्पुरिससदिसत्ता अयं समासोपि
अन्वत्थसञ्जाय तप्पुरिसोति वुत्तो । यथा हि तप्पुरिससद्वे गुणमतिवत्तो, तथा अयं समासोपि । उत्तरपदत्थप्पधानो हि
तप्पुरिसो । ततो नामब्यपदेसो स्यादुप्पत्ति ।

अयम्पन तप्पुरिसो अभिधेय्यवचनो परलिङ्गो च । महापुरिस, महापुरिसा इच्चादि पुरिससद्वस्समं । एवं महावीरो,
महामुनि । महन्तञ्च तं बिलञ्चाति महाबलं । महब्यं, महआदेसो । सन्तो च सो पुरिसो चाति सप्पुरिसो । सन्तसद्वस्स म्नो
भे बो चन्तेति एत्थ चसद्वेन सन्तसद्वस्स समासे अभकारेपि सादेसो । तथा पुब्बपुरिसो, परपुरिसो पठमपुरिसो,
मञ्जिमपुरिसो, उत्तमपुरिसो, दन्तपुरिसो, परमपुरिसो, वीरपुरिसो, सेतहत्थो, कण्हसप्पो, नीलुप्पलं, सेतुप्पलं,
रत्नप्पलं, लोहितचन्दनं ।

कवचि विभासाधिकारतो न भवति । यथा-पुण्णो मन्तानिपुत्तोऽचित्तो गहपति, सक्तो देवराजाति ।

पुमां च सो कोकाकिलो चाति अत्थे समासे कते लोपन्ति वत्तते ।

(३२७) पुमस्स लिङ्गादीसु समासेसु ।

पुम इच्चेतस्स अन्तो अकारो लोपमापज्जते लिङ्गादीसु परपदेसु समासेसु, अम्मो निगहितं झलपेहीति मकारस्स
निगहितं । पुड्कोकिलो, एवं पुन्नागो । खतिया च सा कञ्जा चाति विग्नहसमासे कते --

(३२८) कम्मधारयसञ्जे च ।

कम्मधारयसञ्जे च समासे इत्थियं वत्तमाने तुल्याधिकरणे उत्तरपदे परे पुब्बभूतो इत्थीवाचको सद्वो पुब्बे भासितपुमा चे सो पुमा इव दङ्गञ्जोति । पुब्बपदे इत्थिप्पच्यस्स निवत्ति होति । खत्तियकञ्जा, खत्तियकञ्जायो इच्चादि । एवं रत्तलता, दुतियभिक्खा, ब्राह्मणी च सा दारिका चाति ब्राह्मणदारिका; एवं नागमाणविका । पुब्बपदसेवायं पुम्भावातिदेसो । तेन खत्तियकुमारी, कुमारसमणी, तरुणब्राह्मणीति आदीसु उत्तरपदेसु इत्थिप्पच्यस्स न निवत्ति होति ।

इत्थियमिच्चेव किं? कुमारीरतनं, समणीपदुमं । भासितपुमाति किं? गङ्गानदी, तण्हानदी, पठवीधातु, नन्दापोक्खरणी, नन्दादेवीति आदीसु पन सञ्जासद्वत्ता न होति ।

तथा पुरात्थिमो च सो कायो चाति पुरात्थिमकायो, एत्थ चः कायेकदेसे कायसद्वो । एवं पच्छिमकायो, हेष्टिमकायो, उपरिमकायो, सञ्जकायो, पुराणविहारो, नवावासो, कतरनिकायो, कतमनिकायो, हेतुपच्ययो, अबहुलं बहुलं कतन्ति बहुलीकतं, जीवितप्पथानं नवकं जीवितनवकं इच्चादि ।

विसेसनुत्तरपदे-जिनवचनानुपरोधतो थेराचरियपण्डितादिविसेसनं परञ्च भवति । यथा-सारीपुत्रो च सो थेरो चाति सारीपुत्रत्थेरो, एवं महामोगल्लानत्थेरो, महाकस्सपत्थेरो, बुद्धोसाचरीयो, धम्मपालाचरीयो, आचरियगुत्तिलोति वा, महोसधो च सो पण्डितो चाति महोसधपण्डितो, एवं विधुरपण्डितो, वत्थुविसेसो ।

विसेसनोभयपदो यथा-सीतञ्च तं उण्हश्चाति सीतुण्हं, सिनिद्वो च सो उण्हो चाति सिनिद्वुण्हो मासो । खञ्जो च सो खुञ्जो चाति खञ्जखुञ्जोंएवं अन्धबधिरो, कताकतं, छिद्रावछिदं, उच्चावचं, छिन्नभिन्नं, सित्तसम्मट्ठं गतपच्चागतं ।

उपमानुत्तरपदे-अभिधानानुरोधतो उपमानभूतं विसेसनं परम्भवति । यथा-सीहो विय सीहो, मुनि च सो सीहो चाति मुनिसीहो, एवं मुनिवसभो, मुनिपुङ्गवो, बुद्धनागो, बुद्धादिच्चो, रंसि विय रंसि, सद्घम्मो च सो रंसि चाति सद्घम्मरंसि, एवं विनयसागरो, पुण्डरीकमिव पुण्डरीको, समणो च सो पुण्डरीको चाति समणपुण्डरीको, तथा समणपदुमो । चन्दो विय चन्दो, मुखञ्च तं चन्दो चाति मुखचन्दो, एवं मुखपदुमं इच्चादि ।

सम्भावनपुब्बपदो यथा-धम्मो इति बुद्धि धम्मबुद्धि; एवं धम्मसञ्जा, धम्मसङ्खातो, धम्मसम्मतो, पाणसञ्जिता, असुभसञ्जा, अनिच्चसञ्जा, अनत्तसञ्जा, धातुसञ्जा, धीतुसञ्जा, अत्तसञ्जा, अत्थिसञ्जा, अत्तदिष्टि इच्चादि ।

अवधारणपुब्बपदो यथा-गुणो एव धनं गुणधनं, एवं सद्वाधनं, सीलधनं, पञ्जारतनं, चक्रघु एव इन्दरियं चक्रघुन्निरियं एवं चक्रखायतनं, चक्रघुधातु । चक्रघुद्वारं रूपारम्मणमिच्चादि ।

ननिपातपुब्बपदो यथा-न ब्राह्मणोति अत्थे कम्मधारयसमासे विभत्तिलापादिम्हि च कते-
उभे तप्पुरिसाति तप्पुरिससञ्जा ।

(३२९) अत्तं नस्स तप्पुरिसे ।

नस्स निपातपदस्स तप्पुरिसे उत्तरपदे परे सञ्जसेव अत्तं होति । तप्पुरिसेकदेसत्ता तप्पुरिसो । अब्राह्मणो ।

न निसेधो सतो युतो	देसादिनियमं विना
असतो चाफलो तस्मा	कथमब्राह्मणोति चे ?
निसधत्थानुवादेन	पटिसेधविधि कच्चि

दुविधो च चस्सत्थो^१ पसज्जप्पटिसेधपरियुदासवसेन । तथः यो असूरियम्पस्सा राजदाराति आदीसु विय उतरपदत्थस्स सब्बथा अभावं दीपेति, सो पसज्जप्पटिसेधवाची नाम । यो पन अब्राह्मणमाणवोति^२ आदीसु विय उत्तरपदत्थं परियुदासित्वा तंसदिसे वत्थुम्हि कारियं पटिपादयति, सो परियुदासवाची नाम । वुत्तश-

पसज्जप्पटिसेधस्स	लक्खणं वत्थुनत्थिता
वत्थुतो याज्ञत्रवुति	परियुदासलक्खणन्ति ।

नन्वेवं सन्तेपि अब्राह्मणोति आदीसु कथमुत्तरपदत्थप्पधानता सियाति चे ? वुच्ते-

ब्राह्मणादिसद्वानं बाह्मणादिअत्थस्सेव तंसदिसादिअत्थस्सापि वाचकत्ता । ब्राह्मणादिसद्वा हि केवला ब्राह्मणादिअत्थेस्वेव पाकटा । भूसद्वो विय सत्तायं । यदा ते पनञ्जेन सदिसादिवाचकेन न इति निपातेन युज्जन्ति, तदा तंसदिस-तदञ्ज-तब्बिरुद्ध-तदभावेसुपि वत्तन्ति । भूसद्वो विय अन्वभियादियोगे अनुभवनाभिभवनादीसु । तस्मा उत्तरपदत्थजोतकोयेवेत्थ न इति निपातोति न दोसो । तेन अब्राह्मणोति ब्राह्मणसदिसोति वुत्तं होति । एवं अमनुस्सो, अस्समणो । अज्जत्थे - न व्याकता अब्याकता धम्मा, असंकिलिङ्गा, अपरियापन्ना ।

विरुद्धत्थे - न कुसला अकुसला, कुसलपटिपक्खाति अत्थो । एवं अलोभो, अमित्तो ।

पसज्जप्पटिसेधे - न कत्वा, अकत्वा अकातून, पुञ्जं अकरोन्तो । नस्स तप्पुरिसेति च वत्तते ।

(३३०) सरे अन ।

न इच्छेतस्स पदस्स तप्पुरिसे उत्तरपदे अन होति सरे परे । न अस्सो अनस्सो, न अरियो अनरियो, एवं अनिस्सरो, अनिङ्गो, अनासवो, अनुपवादो, न आदाय अनादाय, अनोलोकेत्वा इच्छादि । कुपुञ्जपदो यथा- कुच्छितमन्नन्ति निच्चसमासत्ता अञ्जपदेन विगहे कम्मधारयसमासे कते-

तप्पुरिसे सरेति पवत्तते ।

(३३१) कदं कुस्स^३ ।

कु इच्छेतस्स निपातस्स तप्पुरिसे उत्तरपदे कदं होति सरे परे^४ सरलोपो । कदन्नं; एवं कदसनं । सरेति किं ? कुदारा, कुपुत्ता, कुदासा, कुदिङ्गि । कुस्साति वत्तते ।

(३३२) काप्पत्थेसु च ।

कु इच्छेतस्स अप्पत्थे वत्तमानस्स का होति तप्पुरिसे उत्तरपदे परे । बहुवचनुच्चारणतो कुच्छितत्थे च क्वचि तप्पुरिसे । अप्पकं लवणं कालवणं; एवं कापुफ्फ, कुच्छितो पुरिसो कापुरिसो, कुपुरिसो वा ।

पादिपुञ्जपदो च निच्चसमासोव । पधानं वचनं पावचनं, मुसं बद्धं पबद्धं सरीरं, समं सम्मा वा आधानं समाधानं, विविधा मति विमति, विविधो कप्पो विकप्पो, विसिङ्गो वा कप्पो विकप्पो, अधिको देवो अधिदेवो; एवं अधिसीलं, सुन्दरो गन्धो सुगन्धो, कुच्छितो गन्धो देगन्धो, सोभनं कतं सुकतं, असोभनं कतं दुक्टं इच्छादि ।

ये इध अविहितलक्खणा नामनिपातोपसग्गा, तेसं नामानं समासोति योगविभागेन समासो दण्डब्बो । यथा-अपुनगेय्या गाथा, अचन्दमुल्लोकिकानि मुखानि, अस्सद्भोजी, अलवणभोजीति आदीसु अयुत्तत्थत्ता नाज्जेने समासो ।

१. पोराणपोत्थके दुविधो परस्सनस्सत्थो इति दिस्सति ।

२. अब्राह्मणअमनुस्साति-म ।

तथा दिष्ठो पुब्बन्ति दिष्ठपुब्बो तथागतं, एवं सुतपुब्बो धम्मं, गतपुब्बो भग्मं । कम्मनि-दिष्ठा पुब्बन्ति दिष्ठपुब्बा देवा तेन, एवं सुतपुब्बो धम्मा, गतपुब्बा दिसा, पहारो, पराभवो, विहारो, आहारो, उपहारो इच्चादि ।
कम्मधारयो ।

अथ दिगुसमासो वुच्चते ।

तयो लोका समाहटा चित्तेन सम्पिण्डिता तिष्णं लोकानं समाहारोति वा अत्थे-
'नामानं समासो युत्तत्थो'ति वत्तमाने द्विपदेति आदिता कम्मधारयसमासो । ततो समाससञ्जायं विभत्तिलोपे पक्तिभावे च कते- कम्मधारयोति पवत्तते ।

(३३३) सङ्ख्यापुब्बो दिगु ।

सङ्ख्यापुब्बो कम्मधारयसमासो दिगुसञ्जो होति । द्वे गावो दिगु । दिगुसदिसत्ता अयंपि समासो दिगूति वुत्तो । अथवा सङ्ख्यापुब्बत्तनपुंसकेकत्तसङ्खातेहि द्वीहि लक्खणेहि गतो अवगतोति दिगूति वुच्चति । द्वीहि वा लक्खणेहि गच्छति पवत्ततीति दिगु । एत्थ चः सङ्ख्यापुब्बोति वुत्तता सङ्ख्यासद्सेव पुब्बनिपातो । उभे तप्पुरिसाति तप्पुरिससञ्जा । नपुंसकलिङ्गोति वत्तते ।

(३३४) दिगुस्सेकत्तं ।

दिगुस्स समासस्स एकत्तं होति नपुंसकलिङ्गतञ्च ।

समाहारदिगुस्सेतं गहणं । तत्थ सब्बत्थेकवचनमेव होति, असमाहारदिगुम्हि अञ्जत्र पन बहुवचनम्पि, नामव्यपदेसस्स स्यादुप्पत्तिअमादेसादि ।

तिलोकं; हे तिलोक; तिलोकं; तिलोकेन; तिलोकस्स तिलोकाय वा; तिलोका तिलोकम्हा तिलोकस्मा; तिलोकस्स; तिलोके तिलोकम्हि तिलोकस्मिं । एवं तयो दण्डा तिदण्डं, तीणि मलानि समाहटानि; तिष्णं मलानं समाहारोति वा तिमलं, तिलकर्वणं, चतुसच्चं, चतस्सो दिसा चतुदिसं; सरो रस्सो नपुंसकेति रस्सतं । पञ्चसिक्खापदं, छळायतनं, सत्ताहं, अड्डसीलं नवलोकुत्तरं, दससीलं, सतयोजनं । तथा द्वे रत्तियो द्विरत्तं, ^१तिस्सो रत्तियो तिरत्तं, द्वे अङ्गुलियो द्वङ्गुलं, तिवङ्गुलं, सत्त गोधावरियो सत्तगोधावरि, तासं समाहारोति वा सत्तगोधावरं । एत्थ चः रत्तिअङ्गुलि गोधावरीनमन्तस्स ।

(३३५) कचि समासन्तगतानमकारन्तो ।

राजादिगहणस्सेदं गहणं । तेन समासन्तगतानं राजादीनं नामानं अन्तो कचि अकारो होतीति अत्तं, ^२ कारगहणेन बहुब्बीहादिम्हि समासन्ते कचि कपच्चयो होति । सुरभि सुदुपूर्तीहि गन्धन्तस्सिकारो च ।

अथवा अ च को च अका, रकारो पदसन्धिकरो । तेन कचि समासन्तगतानं अन्तो हुत्वा अकइच्चेते पच्चया होन्तीति अत्थो । तेन पञ्च गावो समाहटाति अत्थे समासादिं कत्वा समासन्ते अप्पच्चये ओ सरे चाति अवादेसे च कते पञ्चगवन्ति आदि च सिज्जाति । द्विरत्तन्ति आदीसु पन अप्पच्चये कते पुब्बसरस्स सरलोपेति आदिना लोपो ।

असमाहारदिगु यथा-एको च सो पुण्गलो चाति एकपुण्गलो; एवं एकधम्मो, एकपुत्तो, तयो भवा तिभवा, चतस्सो दिसा चतुदिसा, दससहस्रचक्रवालानि इच्चादि ।

दिगुसमासो ।

अथ तप्पुरिससमासो वृच्छते ।

सो पन दुतियादीसु छसु विभत्तीसु सभावतो छब्बिधो । तत्थः दुतियातप्पुरिसो
गतनिस्सितातीतातिक्नतप्तापन्नादीहि भवति । सरणं गतोति विण्हे - तप्पुरिसोति वत्तते ।

(३३६) अमादयो परपदेभि ।

अमादिविभत्यन्तानि युत्तत्थानि पुब्बपदानि नामेहि परपदेहि सह विभासा समस्यन्ते । सो समासो तप्पुरिससञ्जो होति । अयश्च तप्पुरिसो अभिधेय्यवचनलिङ्गो ।

गतादिसद्वा, कितन्तत्ता तिलिङ्गा, विभत्तिलोपादिविधानं सब्बं पुब्बसमं । सो सरणगतो, ते सरणगता; सा सरणगता, ता सरणगतायो; तं कुलं सरणगतं, तानि कुलानि सरणगतानि इच्चादि ।

एवं अरञ्जगतो, भूमिगतो; धम्मं निस्सितो धम्मनिस्सितो, अत्थनिस्सितो, भवं अतीतो भवातीतो, कालातीतो; पमाणं अतिक्नन्तं पमाणातिक्नन्तं, लोकातिक्नन्तं; सुखं पत्तो सुखप्पत्तो, दुखप्पत्तो; सोतं आपन्नो सोतापन्नो, निरोधसमापन्नो; मग्नपटिपन्नो, रथं आरुद्धो रथारुद्धो; सब्बरत्तिं सोभनो सब्बरत्तिसोभणो; मुहुत्तसुखं ।

उपपदसमासे पन वृत्तियेव, तस्स निच्चता । यथा-कम्मं करोतीति कम्मकारो, कुम्भकारो; अत्थं कामेतीति अत्थकामो, धम्मकामो; धम्मं धारेतीति धम्मधरो, विनयधरो; सच्चं वदितुं सीलमस्साति सच्चवादी इच्चादि ।

तवन्तुमानन्तादिकितन्तेहि वाक्यमेव, ववत्थितविभासाधिकारतो । यथा-ओदनं भुत्तवा, धम्मं सुणमानो, धम्मं सुणन्तो, कटं करानो । अनभिधानतो वा, अभिधानलक्खणा हि तद्वितसमासकितकाति ।

दुतियातप्पुरिसो ।

ततिया-कितकपुब्बसदिससमूनत्थ कलह निपुणमिस्सकसखिलादीहि ।

बुद्धेन भासितो बुद्धभासितो धम्मो एवं जिनदेसितो, सत्थारा वण्णितो सत्थुवण्णितो, विज्ञूहि गरहितो, विज्ञुगरहितो, विज्ञुप्पसत्थो, इस्सरकतं, सयंकतं, सुकेहि आहटं सुकाहटं, रञ्जा हतो राजहतो, रोगपीळितो, अग्निदङ्घो, सप्पदङ्घो, सल्लेन विद्धो सल्लविद्धो, इच्छाय अपकतो इच्छापकतो, सीलेन सम्पन्नो सीलसम्पन्नो; एवं सुखसहगतं, आणसम्पयुतं, मित्तसंसग्गो, पियविष्पयोगो, जातिथङ्घो, गुणहीनो, गुणवृद्धी, चतुवग्गकरणीयं, चतुवग्गादिकत्तब्बं, काकेहि पेय्या काकपेय्या नदी इच्चादि ।

कच्चि वृत्तियेव । उरेन गच्छतीति उरगो, पादेन पिवतीति पादपो । कच्चि वाक्यमेव । फरसुना छिन्नं वा, काकेहि पातब्बा, दस्सनेन पहातब्बा ।

पुब्बादियोगे-मासेन पुब्बो मासपुब्बो; एवं मातुसदिसो, पितुसमो, एकूनवीसति, सीलविकलो, असिकलहो, वाचानिपुणो, यावकालिकसम्मिस्सं, वाचासखिलो, सत्थारा सदिसो सत्थुसदिसो, सत्थुकप्पो, पुब्बेन अत्थिको पुञ्जत्थिको, गुणाधिको, गुळेन संसङ्घो ओदनो गुळोदनो, खीरोदनो, अस्सेन युतो रथो अस्सरथो, मग्नचित्तं, जम्बुया पञ्चातो लक्खितो दिपो जम्बूदीपो, एकेन अधिका दस एकादस, जातिया अन्धो जच्चन्धो, पकतिया मेधावी पकतिमेधावी इच्चादि ।

ततियातप्पुरिसो ।

चतुर्त्थी-तदत्थअत्थहितदेय्यादीहि ।

गमिकभतं, पासादाय दब्बं पासाददब्बं इच्चादि ।

निच्चं अत्थेन^१- भिक्खुसंघस्स अत्थाय विहारो भिक्खुसंघत्थो विहारो, भिक्खुसंघत्था यागु, भिक्खुसंघत्थं चीवरं, यस्स अत्थाय यदत्थो, यदत्था, यदत्थं, एवं तदत्थो, तदत्था तदत्थं, एतदत्थो, एतदत्था, एतदत्थं; एतदत्थो वायामी, एतदत्था कथा, एतदत्थं सोतावधानं, किमत्थं, अत्थं, परन्थं, संवरस्सत्थाय विनयो संवरत्थो विनयो^२, सुखत्थाय^३, समाधत्थाय^४, निल्बिदा विरागत्थाय, विरागो विमुत्तत्थाय; तथा लोकस्स हितो लोकहितो, बुद्धस्स देव्यं बुद्धदेव्यं पुण्फः; संघस्स देव्यं संघदेव्यं चीवरं । इध न भवति । संघस्स दातब्बमिच्चादि^५ ।

चतुर्थीतपुरिसो ।

पञ्चमी- अपगमन-भयविरतिमोचनत्थादीहि ।

मेथुनस्मा अपेतो मेथुनापेतो; एवं पलापापगतो, ठानमुत्तो, नगरनिगतो, पिण्डपातपटिकन्तो; गामतो निक्खन्तं गामनिक्खन्तं; रुक्खग्ना पतितो रुक्खग्नपतितो, सासनचुतो, आपत्तिवुडानं, धरणितलुग्नतो; सब्बभवेहि निस्सटो सब्बभवनिस्सटो ।

भयत्थादियोगे^६ यथा-राजतो भयं राजभयं, चोरेहि भयं चोरभयं; अमनुस्सेहि भयं अमनुस्सभयं; अग्नितो भयं अग्निभयं; पापतो भीतो पापभीतो, पापभीरुको; अकत्तब्बतोविरति अकत्तब्बविरति; एवं कायदुच्चरितविरति, वच्चिदुच्चरितविरति; बन्धना मुत्तो बन्धनमुत्तो, बनमुत्तो, बन्धनमोक्खो; कम्मतो समुष्टिं कम्मसमुष्टिं, उक्कडुक्कडं, ओमकोमकं । कच्चि वुत्तियेव । कम्मतो जातं कम्मजं; एवं चित्तजं, उतुं, आहारजं । इध न भवति । पासादा पतितो ।

पञ्चमीतपुरिसो ।

छट्टी-रञ्जो पुत्तो राजपुत्तो, एवं राजपुरिसो, आचरियपूजको, बुद्धसावको, बुद्धरूपं, जिनवचनं, समुद्घोसो, धञ्जानं रासि धञ्जरासि; पुण्फगन्धो, फलरसो; कायस्स लहुता कायलहुता; मरणानं अनुस्सति मरणानुस्सति; रुक्खमूलं; अयस्स पत्तो अयोपत्तो; एवं सुवर्णकटाहं, पानीयथालकं, सप्पिकुम्भो ।

देवानं राजाति अत्थे समासादिम्हि कते कच्चि समासन्तगतानमकारन्तोति अकारो । ततो स्या चा ति आतं न भवति । देवराजो, देवराजा, देवराजं, देवराजे इच्चादि पुरिससद्वसमं । अत्ताभावे-देवराजा, देवराजानो इच्चादि राजसद्वसमं । तथा देवानं सखा देवसखो, देवसखा, सो देवसखा, ते देवसखानो वा इच्चादि ।

पुमस्स लिङ्गं पुलिङ्गं, एवं पुम्भावो, पुमन्तस्स लोपादि । हत्थिपदं, इत्थिरूपं, भिक्खुनिसंघो, जम्बुसाखा । एत्थ च: कच्चादिमञ्जुत्तरानन्ति आदिना मञ्जो ईकारुकारानं रस्सतं । विभासाधिकारतो कच्चि वाक्यमेव । सहसा कम्मस्स कत्तारो, भिन्नानं सन्धाता, कण्पस्स ततियो भागो; या च पक्खस्स अडुमी, मनुस्सानं खत्तियो सूरतमो । युत्तत्थो इच्चेव, भटो रञ्जो पुरिसो देवदत्तसाति एत्थ च भटसम्बन्धे छट्टीति अञ्जमञ्जानपेक्खताय अयुत्तत्थभावतो समासो न भवति । कोसलस्स रञ्जो पुत्तो^७ तिआदीसु पन सापेक्खताय असमत्थता^८ न भवति । सम्बन्धिसद्वानं पन निच्चं सापेक्खत्तेषि गमकत्ता समासो । यथा-देवदत्तस्स गुरुकुलं, भगवतो सावकसंघोति आदि ।

१. अत्थेन निच्चसमासो सब्बलिङ्गता च-सी । अत्थे-म ।

२. विनयो संवरत्थाय, सुखं समाधत्थाय, -म ।

३. सङ्घस्स दातब्बं सङ्घस्सदातुं इच्चादि-म ।

४. भयत्थयोगादि-कथचि ।

छट्टीतपुरिसो

सत्तमी-रूपे सञ्चा रूपसञ्चा; एवं रूपसञ्चेतना, संसारदुक्खं; चक्रघुम्हि सन्निस्तिं विज्ञाणं चक्रघुविज्ञाणं; धर्मे रतो धर्मरतो; धर्माभिरति, धर्मरुचि, धर्मगारवो; धर्मेषु निरुत्ति धर्मनिरुत्ति, दानाधिमुत्ति, भवन्तरकतं, दस्सने अस्सादो दस्सनस्सादो; अरञ्जे वासो अरञ्जवासो; विकाले भोजनं विकालभोजनं; काले वस्सं कालवस्सं, वने पुण्पं वनपुण्पं; एवं वनमहिसो, गामसूकरो, समुद्रमच्छो, आवाटकच्छपो, आवाटमण्डूको, कूपमण्डूको, तित्थनावा; इत्थीसु धुत्तो इत्थिधुत्तो, अक्खधुत्तो; छायाय सुक्खो छायासुक्खो; अङ्गारे पक्कं अङ्गारपक्कं, चारकबद्धो'।

इध वुत्तियेव। यथा-वने चरतीति वनचरो, कुच्छिम्हि सयतीति कुच्छिसयो, थले तिङ्गतीति थलद्वो; एवं जलद्वो पब्बतद्वो, मण्ड्वो, पद्वके जातं पद्वकं, सिरोरूहमिच्चादि।^१

इध न भवति। भोजने मत्तञ्जुता, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो, आसने निसिन्नो, आसने निसीदितब्बं।

सत्तमीतपुरिसो।

तदनुपरोधेनाति वुत्तता यथाभिधानं तपुरिसे क्वचि अच्चन्तादीसु अमादिविभत्यन्तं पुब्बपदं परम्भवति।

यथा-अन्तं अतिकन्तं अच्चन्तं, अच्चन्तानि; वेलं अतिकन्तो अतिवेलो, रस्सतं। एवं मालं अतीतो अतिमालो, पत्तजीविको, आपन्नजीविको; अक्खं पतिगतं निस्तिन्ति पञ्चक्खं दस्सनं, पञ्चक्खो अत्तभावो, पञ्चक्खा बुद्धि, अत्थं अनुगतं अन्वत्थं, कोकिलाय अवकुद्धं वनं अवकोकिलं वनं, परिच्वतन्ति अत्थो। अवमयूरं, अज्ज्यायनाय परिगिलानो परियज्ज्ञनो^२। कम्मस्स अलं समत्थोति अलंकम्मो, वचनाय अलन्ति अलंवचनो, वानतो निक्खन्तं निब्बानं, किलेसेहि निक्खन्तो निक्लेसो, निरङ्गणो। कोसम्बिया निक्खन्तो निक्कोसम्बि, वनतो नियातो निब्बनो, आचरियतो परो पाचरियो; एवं पय्यको, परहियो, गङ्गाय उपरि उपरिगङ्गं, एवं हेड्नदी, अन्तोसमापत्ति, हंसानं राजा राजहंसो, हंसराजा वा, मासस्स अद्धं अद्धमासं, मासद्धं वा, आमलकस्स अद्धं अद्धमलकं, आमलकद्धं वा, कहापणस्स अद्धं अद्धकहापणं, मासकस्स अद्धं अद्धमासकं, रत्तिया अद्धं अद्धरतं, रत्तिया पुब्बं पुब्बरतं, रत्तिया पच्छा पच्छारतं, रत्तिया अपरं अपररतं। एत्थं च: क्वचि समासन्तगतानमकारन्तोति रत्तिसद्वन्तस्स अतं। अहस्स पुब्बं पुब्बणं, एवं सायणं। 'तेसु बुद्धि लोपा'ति आदिना अहस्स अण्हादेसो।

अमादिपरतपुरिसो।

क्वचि तपुरिसे पभङ्गकरादीसु विभत्तिलोपो न भवति। यथा पभं करोतीति अत्थे अमादयो परपदेभीति समासो, नामानं समासो युत्तत्थोति समाससञ्चो, ततो तेसं विभत्तिया लोपा चाति विभत्तिलोपे सम्पत्ते तत्थेव चग्गहणेन पुब्बपदे विभत्तिलोपाभावो। सेसं समं। पभङ्गकरो, अमतं ददातीति अमतन्ददो, रणं जहातीति रणञ्चहो, जुतिं धारेतीति जुतिन्धरो, तथा सहसाकतं, परस्सपदं, अत्तनोपदं; भयतो उपद्वानं भयतुपद्वानं, परतोघोसो, गवम्पतित्थेरो, मनसिकारो, पुब्बेनिवासो, पुब्बेनिवासानुस्सति, मज्जेकल्याणं, अन्तेवासी, अन्तेवासिको, जनेसुतो, उरसिलोमो, कण्ठेकाळो, सरसिजमिच्चादि।

अलोपतपुरिसो।

तपुरिससमासो निङ्गितो।

१. पोराणपोत्थके मारकबन्धो इति दिस्सति।

२. सिरे रूहतीति सिरोरूहं इच्चादि-म।

अथ बहुब्बीहिसमासो वृच्चते ।

सो च नवविधो द्विपदो तुल्याधिकरणो, द्विपदो भिन्नाधिकरणो, तिपदो, ननिपातपुब्बपदो, सहपुब्बपदो, उपमानपुब्बपदो, सङ्ख्योभयपदो, दिसन्तराळत्थो, व्यतिहारलक्खणो चाति ।

तत्थ द्विपदो तुल्याधिकरणो बहुब्बीहि कम्मादीसु छमु विभत्यत्थेसु भवति ।

तत्थ दुतियत्थे ताव-

आगता समणा इमं संघारामन्ति विगग्हे-

(३३७) अञ्जपदत्थेसु बहुब्बीहि ।

समस्यमानपदतो अञ्जेसं समपठमानं दुतियादिविभत्यन्तानं पदानमत्थेसु युत्तथानि नामानि सह विभासा समस्यन्ते सो समासो बहुब्बीहिसञ्जो च होति । बहवो वीहयो यस्स' सो बहुब्बीहि । बहुब्बीहिसदिसत्ता अयं समासोपि अन्वत्थसञ्जावसेन बहुब्बीहीति वुतो, अञ्जपदत्थप्पधानो हि बहुब्बीहि । दुविधो चायं बहुब्बीहि तगुणसंविज्ञाणातगुणसंविज्ञाणवसेन । तेसु यत्थ विसेसनभूतो अत्थो अञ्जपदत्थगहणेन गङ्घति, सो तगुणसंविज्ञाणो । यथा-लम्बकण्णमानयाति । यत्थ पन न गङ्घति, सो अतगुणसंविज्ञाणो । यथा - बहुधनमानयाति । इध बहुब्बीहिसद्वे विय विसेसनस्स पुब्बनिपातो । सेसं पुब्बसमं ।

आगतसमणो संघारामो । एथ चः आगतसद्वे समणसद्वे च अत्तनो अत्थे अङ्गत्वा दुतियाविभत्यभूते संघारामसङ्खाते अञ्जपदत्थे वत्तन्ति, तदत्थजोतनत्थमेव तदनन्तरं संघारामोति पदन्तरं पयुज्जति, ततो समासेनेव कम्मत्थस्स अभिहितत्ता पुन दुतिया न होति । इमसद्वस्स च अप्ययोगो, एवं सब्बत्थ । बहुब्बीहि चायं अभिधेयलिङ्गवचनो ।

तथा आगतसमणा सावत्थि । आगतसमणं जेतवनं । पटिपन्ना अद्विका यं पथं सोयं पटिपन्नद्विको पथो । अभिरूल्हा वाणिजा यं नावं सा अभिरूल्हवाणिजा नावा । एवं कम्मत्थे बहुब्बीहि ।

ततियत्थे बहुब्बीहि यथा-जितानि इन्द्रियानि येन समणेन सोयं जितिन्द्रियो समणो, एवं दिङ्गधम्मो, पत्तधम्मो, कतकिच्चो, विजिता मारा अनेनाति विजितमारो भगवा । पटिविद्धसब्बधम्मो ।

चतुर्थियत्थे बहुब्बीहि यथा-दिन्नो सुइको यस्स रञ्जो सोयं दिन्नसुइको राजा । उपनीतं भोजनं अस्स समणस्साति उपनीतभोजनो समणो । उपहटो बलि अस्साति उपहटबलि यक्खो ।

पञ्चमियत्थे बहुब्बीहि यथा-निगता जना अस्मा गामा सोयं निगतजनो गामो । निगतो अयो अस्माति निरयो, निगता किलेसा एतस्माति निकिलेसो, अपेतं विज्ञाणं अस्माति अपेतविज्ञाणो मतकायो, अपगतं भयभेस्वं अस्माति अपगतभयभेवो अरहा ।

छट्ठियत्थे बहुब्बीहि यथा-छिन्ना हत्था यस्स पुरिसस्स सोयं छिन्नहत्थो पुरिसो; एवं परिपुण्णसङ्खकप्पो; खीणासवो, वीतो रागो अस्साति वीतरागो; द्वे पदानि अस्साति द्विपदो; द्विहत्थो पटो । तेविज्जो; चत्तारि पदानि एतस्साति चतुर्पदो; पञ्च चकखूनि अस्साति पञ्चचकखु भगवा । छळभिज्जो, रससत्तं । नवइंगं सत्थुसासनं, दसबलो, अनन्तज्ञाणी, तीणि दस परिमाणमेतेसन्ति तिदसा देवा । समासन्तस्स आत्तं । इध परिमाणसद्वस्स सन्निधानतो दससद्वे सङ्ख्याने वत्तते । अयं पञ्चयो एतेसन्ति इदप्पञ्चया, को पभवो अस्साति किंपभवो अयं कायो । विगतं मलमस्साति विमलो । सुन्दरो गन्धो अस्साति सुगन्धं चन्दनं; एवं सुसीलो, सुमुखो; कुच्छितो गन्धो अस्साति दुग्गन्धं कुणपं; दुष्ट मनो अस्साति दुम्मनो; एवं दुस्सीलो दुम्मुखो; तपो एव धनं अस्साति तपोधनो; खन्तिसङ्खातं बलं अस्साति खन्तिबलो; इन्दोति नामं एतस्साति इन्दनामो ।

छन्दजातादीसु विसेसनविसेसितब्बानं यथिच्छितता उभयं पुब्बं निपतति, यथा-छन्दो जातो अस्साति छन्दजातो, जातो छन्दो अस्सातिषि जातछन्दो, एवं सञ्चातपीतिसोमनस्सो, पीतिसोमनस्ससञ्चातो, मासजातो, जातमासो, छिन्नहत्थो, हत्थच्छिन्नो । दीघा जङ्घा यस्साति विग्रहसमासादिम्हि कते तुल्याधिकरणे पदेति पवत्तते ।

(३८) इत्थियम्भासितपुमित्थी पुमाव चे ।

इत्थियं वत्तमाने तुल्याधिकरणे पदे परे पुब्बे भासितपुमा इत्थिवाचको सद्वो अत्थि चे सो पुमा इव दट्टब्बोति पुब्बपदे इत्थिष्पच्याभावो, बहुब्बीहिविसयोयं उपरि कम्मधारयसञ्जो चाति वक्खमानता ।

(३९) क्वचादिमज्ञुत्तरानं दीघरस्सा पच्येसु च ।

क्वचि तद्वितसमासनामोपसग्गादीसु पदेसु आदिमज्ञुत्तरभूतानं सरानं जिनवचनानुपरोधेन दीघरस्सा होन्ति पच्येसु परेसु अपरभूतेसु च तत्थ-

दीघतं पाकटानूप -	घातादो मधुवादिसु
रस्सतं अज्जवे इत्थि -	रूपादो च कतादिसूति ।

बहुब्बीहिसमासे सति पुलिङ्गे उत्तरपदन्तस्स सरस्स रस्सतं ।

दीघजङ्घो पुरिसो, तथा पहूता जिन्हा अस्साति पहूतजिन्हो भगवा । महती पञ्चा अस्साति महापञ्चो, महतं महा तुल्याधिकरणे पदेति महादेसो ।

इत्थियमीति किं ? खमाधनो । भासितपुमाति किं ? सद्वाधुरो, सद्वापकतिको; पञ्चापकतिको, पञ्चाविसुद्धिको । एत्थ चः क्वचि समासन्तगतानमकारन्तोति कप्पच्ययो । तुल्याधिकरणे इच्चेव । समणीभत्तिको, कुमारीभत्तिको, कुमारीइत्थिको^१, पुब्बपदस्सेवायं पुम्भावातिदेसो । तेन इथ न भवति । बहुदासिको पुरिसो, बहुदारिकं, बहुकदलिकं ।

गण्डीवो धनु अस्साति विग्रह समासादिम्हि कते-

(३४०) धनुम्हा च ।

तिपदमिदं: क्वचि समासन्तगता धनुसद्वा आपच्ययो होति । चसदेन धम्मादितो च, वमोदुदन्तानन्ति वकारो । गण्डीवधन्वा; एवं पच्कखधम्मा । क्वचीति किं ? सहस्सथामधनु, पच्कखधम्मो, विदितधम्मो ।

नानादुमपतितपुफ्फवासितसानु इच्चत्र - नानप्पकारा दुमा नानादुमा, नानादुमेहि पतितानि नानादुमपतितानि, नानादुमपतितानि च तानि पुफ्फानि चाति नानादुमपतितपुफ्फानि, तेहि वासिता नानादुमपतितपुफ्फवासिता, नानादुमपतितपुफ्फवासिता सानु यस्स पब्बतराजस्स सोयं नानादुमपतितपुफ्फवासितसानु पब्बतराजा । अयं पन कम्मधारयतपुरिसगब्बो तुल्याधिकरणबहुब्बीहि ।

तथा व्यालम्बो अम्बुधरो व्यालम्बम्बुधरो, तस्स बिन्दूनि व्यालम्बम्बुधरबिन्दूनि, तेहि चुम्बितो व्यालम्बम्बुधर-बिन्दुचुम्बितो, तादिसो कूटो यस्स सोयं व्यालम्बम्बुधरबिन्दुचुम्बितकूटो इच्चादि ।

सत्तमियत्थे बहुब्बीहि यथा-सम्पन्नानि सम्प्रसानि यस्मिं जनपदे सोयं सम्पन्नसस्सो जनपदो । सुलभो पिण्डो इमस्मिन्ति सुलभपिण्डो देसो । आकिण्णा मनुस्सा यस्सं राजधानियं सायं आकिण्णमनुस्सा राजधानी । बहवो तापसा एतस्मिन्ति बहुतापसो अस्समो । उपचितं मंसलोहितं अस्मिन्ति उपचितमंसलोहितं सरीरं । बहवो सामिनो अस्मिन्ति बाहुस्सामिकं नगरं ।

बहू नदियो अस्मिन्ति अत्थे समासादिम्हि कते समासन्तग्रहणं कप्पच्ययो पवत्तते ।

(३४१) नदिम्हा च ।

समासन्तगता नदिम्हा कप्पच्यो होति । चसदेन तुअन्ता च, निच्चत्थं वचनं । नदीति चेत्थ इत्थिवाचकानं ईकारुकारानं परसमञ्जा, ततो क्वचादिमज्जुत्तरानन्ति आदिना नदीसञ्जस्स कप्पच्ये रसतं, बहुनदिको जनपदो; एवं बहुजम्बुकं वनं । बहुनारिकोति छट्ठीबहुभिहिना सिद्धं । बहवो कत्तारो अस्मिं अस्साति वा बहुकत्तुको देसो; एवं बहुभत्तुको ।

भिन्नाधिकरणो यथा-एकरत्तिं वासो अस्साति एकरत्तिवासो, समानेन जनेन सद्धिं वा सो अस्साति समानवासो पुरिसो, उभतो व्यञ्जनमस्स अत्थीति उभतोव्यञ्जनको; छत्रं पाणिम्हि अस्साति छत्तपाणि पुरिसो; एवं दण्डपाणि, सत्थपाणि, वजिरपाणि, खणहत्थो, सत्थहत्थो, दाने अज्ञासयो अस्साति दानज्ञासयो, दानाधिमुत्तिको, बुद्धभत्तिको, सद्धम्मगारवो इच्चादि ।

तिपदो यथा-परक्षमेनाधिगता सम्पदा येहि ते भवन्ति परक्षमाधिगतसम्पदा महापुरिसा; एवं धम्माधिगतभोगा, ओणीतो पत्ततो पाणि येन सोयं ओणीतपत्तपाणि, सीहस्स पुब्बद्धं विय कायो अस्साति सीहपुब्बद्धकायो, मत्ता बहवो मातइगा अस्मिन्ति मत्तबहुमातइगं वनं इच्चादि ।

ननिपातपुब्बपदो यथा-नत्थि एतस्स समोति असमो भगवा । इथ अत्तन्नस्स तप्पुरिसेति सुते अत्तन्नसाति योगविभागेन नस्स अत्तं । एवं अप्पिटिपुगलो, अपुत्तको, अहेतुको, क्वचि समासन्त इच्चादिना कप्पच्यो, नत्थि संवासो एतेसन्ति असंवासा, न विज्जते वुड्हि एत्थाति अवुड्हिको जनपदो, अभिक्खुको विहारो, नत्थि एतस्स उत्तरोति अनुत्तरो, सरे अनीति अन, ^१ तप्पुरिसग्गहणमुपलक्खणं, अथवा तेसु वुद्धीति आदिना नस्स अन । एवं नत्थि अन्तो अस्साति अनन्तं, न विज्जन्ति आसवा एतेसन्ति अनासवा इच्चादि ।

पठमायत्थे सहपुब्बपदोयथा-सह हेतुना यो वत्ततेति सहेतुको, सहेतुवा; तेसु वुद्धीति आदिना सहसद्धस्स सादेसो, क्वचि समासन्त इच्चादिना कप्पच्यो च । सह पीतिया इमे वत्तन्तीति सप्पीतिका; एवं सह पच्येहि इमे वत्तन्तीति सप्पच्या, सक्किलेसो, सउपादानो, सपरिवारो; सह मूलेन उद्धतो समूलुद्धतो रूक्खो ।

उपमानपुब्बपदो पठमायत्थे ताव-उपमानोपमेयधावप्पसिद्धत्थं इवसद्धप्पयोगो । कायब्यामानं समप्पमाणताय निग्रोधो इव परिमण्डलो यो राजकुमारो सोयं निग्रोधपरिमण्डलो राजकुमारो । ‘वृत्तत्थानमप्पयोगो’ति इवसद्धस्स अप्पयोगो । सङ्ख्यो विय पण्डरो अयन्ति सङ्ख्यपण्डरो, काको विय सूरो अयन्ति काकसूरो, चक्रखु इव भूतो अयं परमत्थदस्सनतोति चक्रखुभूतो भगवा; एवं अत्थभूतो, धम्मभूतो, ब्रह्मभूतो; अस्थो विय भूतो अयन्ति अन्धभूतो बालो । मुञ्जपब्बजमिव भूता अयन्ति मुञ्जपब्बजभूता कुदिड्हि । तन्ताकुलकमिव जाता अयन्ति तन्ताकुलकजाता ।

छट्ठियत्थे-सुवण्णस्स वण्णो विय वण्णो यस्स सोयं सुवण्णवण्णो भगवा । उत्तरपदलोपो । नागस्स विय अस्स गतीति नागणति; एवं सीहगति, नागविक्कमो, सीहविक्कमो, सीहहनु, एणिस्स विय अस्स जङ्घाति एणिजङ्घो, सीहस्स पुब्बद्धं विय अस्स कायोति सीहपुब्बद्धकायो, ब्रह्मनो विय अट्टङ्गसमन्नागतो सरो अस्साति ब्रह्मस्सरो ।

वासदत्थे - सङ्ख्योभयपदो यथा- द्वे वा तयो वा पत्ता द्वृत्तिपत्ता, द्वेकट्ठानमाकारो वाति द्विसदन्तस्स अत्तं, रसतं । द्वीहं वा तीहं वा द्वीहतीहं, छ वा पञ्चवा वाचा छपञ्चवाचा; एवं सत्तट्ठमासा, एकयोजनद्वियोजनानि ।

दिसन्तराळत्थो यथा-पुब्बस्सा च दक्खिणस्सा च दिसाय यदन्तराळं सायं पुब्बदक्खिणा विदिसा । एत्थः तुल्याधिकरणपदपरत्ताभावा न पुम्भावातिदेसो, क्वचादिमज्जुत्तरानन्ति आदिना दिसन्तराळत्थे पुब्बपदस्स रसतं । एवं पुब्बत्तरा, अपरदक्खिणा, पच्छिमत्तरा । यदा पन दक्खिणा च सा पब्बा चाति कम्मधारयममासो होति तता

पुम्भावातिदेसो उत्तरपदत्थप्पथानन्ता; सब्बनामिकविधानम्पि निच्चं भवतियेव । यथा दक्खिणपुब्बस्सा दक्खिणपुब्बस्समीति ।

ब्यतिहारलक्खणो यथा-केसेसु च केसेसु च गहेत्वा इदं युद्धं पवत्ततीति केसाकेसि, दण्डेहि च दण्डेहि च पहरित्वा इदं युद्धं पवत्ततीति दण्डादण्डि, कचादिमज्जुत्तरानन्ति आदिना मञ्जे दीधो, तेसु वुद्धीति आदिना अन्तस्सिकारो ।

पठमाविभृत्यन्तबहुब्बीहि । बहुब्बीहिसमासो निष्ठितो ।

अथ द्वन्द्वसमासो वुच्चते ।

सो च दुविधो इतरेतरयोगसमाहारत्थभेदेन । तत्थ इतरेतरयोगे ताव-सारीपुत्र मोगल्लान इतीध उभयत्थापि पठमेकवचनं-सि । समुच्चयजोतनत्थं चसदप्पयोगो च ।

सारीपुत्रो च भोगल्लानो चाति विगहे-

(३४२) नामानं समुच्चयो द्वन्द्वो ।^१

नामानामानमेव एकविभत्तिकानं युत्तत्थानं यो समुच्चयो, सो विभासासमासो भवति द्वन्द्वसञ्जो च ।

एत्थ चः समुच्चयो नाम सम्प्लिष्टनं । सो पन अत्थवसेन केवलसमुच्चयो अन्वाचयो इतरेतरयोगो समाहारो चाति चतुब्बिधो । तत्थ केवलसमुच्चये अन्वाचये च समासो न भवति, किरियासापेक्खताय नामानं अञ्जमञ्जं अयुत्तत्थभावतो । यथा-चीवरं पिण्डपातञ्च पच्चयं सयनासनं अदासि, दानञ्च देहि, सीलञ्च रक्खाहीति । इतरेतरयोगे समाहारे च समासो भवति, तत्थ नामानं अञ्जमञ्जं युत्तत्थभावतो ।

द्वे द्वे पदानि द्वन्द्वा, द्वन्द्वावा द्वन्द्वा, द्वन्द्वसदिसत्ता^२ अयं समासोपि अन्वत्थसञ्जाय द्वन्द्वोति वुच्चति । उभयपदत्थप्पथानो हि द्वन्द्वो ।

ननु च उभयपदत्थप्पथानते सति द्वन्द्वे कथमेकत्थीभावो सियाति ? वुच्चते-सदिसादिअत्थेपि सदप्पवत्तिसम्भवे द्विन्नं पदानं एकक्खणेयेव अत्थद्वयदीपकत्ता न विरोधो । तञ्च द्वन्द्वविसयमेव तेसमत्थद्वयदीपनं^३ । यथा हि भूसद्वो अनुभवअभिभवादिके अत्थे अन्वभिआदिउपसग्गसहितो व दीपेति, न केवलो; एवं गवस्सकन्ति आदीसु गवादीनं अस्सादिसद्वन्तरसहितानमेव अत्थद्वयदीपनं; न केवलानन्ति द्वन्द्वविसयमेव, न सब्बत्थाति दट्टब्बं । अथवा द्विन्नंपि यथावुत्तसमुच्चयदीपकत्ता अत्थि द्वन्द्वेपेकथिताति न कोचि विरोधो । ततो समाससञ्जाविभत्तिलोपादिवुत्तनयमेव, समासेनेव चत्थस्स वुत्तन्ता ‘वुत्तत्थानमप्पयोगो’ति चसद्वस्स अप्पयोगो ।

इथ द्वन्द्वे कचितप्पस्सरं^४ पुब्बं निपतति, परस्सेव लिङ्गञ्च, इतरेतरयोगस्स अवयवप्पथानता सब्बत्थ बहुवचनमेव ।

सारीपुत्रमोगल्लाना, सारीपुत्रमोगल्लाने, सारीपुत्रमोगल्लानेहि इच्चादि । समणो च ब्राह्मणो चाति समणब्राह्मणा; एवं ब्राह्मणगहपतिका, खत्तियब्राह्मणा, देवमनुस्सा, चन्दिमसूरिया; माता च पिता च मातापितरो । तेसु वुद्धीति आदिना द्वन्द्वे मातुआदिपुब्बपदुकारस्स आकारो । एवं पितापुत्रा ।

जाया च पति चाति जायापति इतीध । कचीति वत्तते ।

१. द्वन्द्वो-म ।

२. द्वे च द्वे च द्वन्द्वो दन्दडो वा द्वन्द्वो द्वन्द्वसदिसत्ता-म ।

(३४३) जायाय तुदंजानि पतिम्हि ।

जायासद्वस्स तुदंजानि इच्चेते आदेसा होन्ति पतिसदे परे कचि । तुदंपति, जानिपति, जयम्पतिका ।

एत्थ निगहितागमो कचादीति आदिना रस्सतश्च ।

कचि अप्पसरं पुब्बं निपतति । यथा-चन्दो च सूरियो चन्द्रसूरिया, निगमा च जनपदा च निगमजनपदा; सुरा च असुरा च गरुडा च मनुजा च भुजगा च गन्धब्बा च सुरासुरगरुषमनुजभुजगगन्धब्बा । कचि इवण्णुवण्णानं पुब्बनिपातो । यथा-अग्नि च धूमो च अग्निधूमा; एवं गतिबुद्धिभुजपठहरकरसया; धातवो च लिङ्गानि च धातुलिङ्गानि । कचि सरादिअकारन्तानं पुब्बनिपातो । यथा-अत्थो च धम्मो च अत्थधम्मा; एवं अत्थसदा, सदत्था वा । समाहरे पन-चक्रवृ च सोतश्चाति अत्थे नामानं समुच्चयो द्वन्द्वोति द्वन्द्वसमासं कत्वा विभत्तिलोपादिम्हि कते-नपुंसकलिङ्गं एकत्तश्चाति वत्तते ।

(३४४) तथा द्वन्द्वे पाणितूरिययोगसेनङ्गखुद जन्तुक विविध विरुद्धविसभागत्थादीनश्च ।

यथा दिगुसमासे, तथा समाहारद्वन्द्वसमासेपि पाणितूरिययोगसेनङ्गत्थानं खुद्जन्तुक-विविध-विरुद्ध-विसभागत्थानं-इच्चेवमादीनश्च एकत्तं होति नपुंसकलिङ्गतश्च ।

पाणिनो च तूरियानि च योगानि च सेना चाति पाणितूरिययोगसेना, तासमङ्गानि पाणितूरिययोगसेनङ्गानि । द्वन्द्वतो परत्ता अङ्गसद्वे पच्चेकमभिसम्बन्धते । खुद्जा च ते जन्तुका चेति खुद्जन्तुका, विविधेनाकारेन विरुद्धा विविधविरुद्धा, निच्चविरोधिनो । समानो भागो येसं ते सभागा, तेसु बुद्धीति आदिना समानस्स सादेसो । विविधा च ते लक्खणतो सभागा च किञ्चतोति विसभागा । पाणितूरिययोगसेनङ्गानि च खुद्जन्तुका च विविधविरुद्धा च विसभागा चाति द्वन्द्वो । इथ बहुता पुब्बनिपातस्स अनियमो । ते अत्था येसं ते पाणितूरिययोगसेनङ्गखुद्जन्तुकविविधविरुद्ध-विसभागत्था, ते आदयो येसन्ते तदादयो ।

आदिगाहणेन अञ्जोञ्जलिङ्गविसेसितसङ्ख्यापरिमाणत्थपचनचण्डालत्थदिसत्थादीनश्च द्वन्द्वे एकत्तं नपुंसकलिङ्गतश्च, इति पाण्यङ्गत्थभावतो चक्रखुसोतसद्वानं इमिना एकत्तं नपुंसकलिङ्गतश्च कत्वा समासत्ता नामब्यपदेसे कते स्यादुप्पत्ति अमादेसादि ।

चक्रखुसोतं, हे चक्रखुसोत, चक्रखुसोतं, चक्रखुसोतेन, एवं सब्बत्थेकवचनमेव । मुखश्च नासिका च मुखनासिकं, 'सरो रसो नपुंसके'ति अन्तस्स रस्सतं । हनु च गीवा च हनुगीवं; एवं कण्णासनासं, पाणिपादं, छविमंसलोहितं । हत्थपादा, मंसलोहितानीति आदीनं पन इतरेतरयोगेन सिद्धं । एवं पाण्यङ्गत्थे ।

तूरियङ्गत्थे - गीतश्च वादितश्च गीतवादितं, सम्मश्च ताळश्च सम्मताळं; सम्मन्ति कंसताळं । ताळन्ति हत्थताळं । सङ्खो च पण्डवो च डेण्डिमो' च, सङ्खा च पण्डवा च डेण्डिमा चाति वा सङ्खपण्डवडेण्डिमं । पण्डवादयो द्वेषि भेरिविसेसा ।

योगङ्गङ्गत्थे यथा-फालो च पाचनश्च फालपाचनं, युग्मश्च नङ्गलश्च युग्मङ्गलं ।

सेनङ्गत्थे-हत्थिनो च अस्सा च हत्थिअस्सं, रथा च पत्तिका च रथपत्तिकं, असि च चम्मश्च असिचम्मं; चम्मन्ति सरवारणफलकं । धनु च कलापो च धनुकलापं; कलापोति तूरीं ।

खुद्जन्तुकत्थे - डंसा च मक्सा च डंसमक्सं; एवं कुन्थकिपिल्लिकं, कीटपटङ्गं, कीटसरीसं । तत्थः कुन्था

विविधविरुद्धत्थे-अहि च नकुलो च, अही च नकुला चाति वा अहिनकुलं; एवं विळारमूसिकं अन्तस्स रस्सतं । काकोलूकं, सप्पमण्डूकं, गरुळसप्पं ।

विसभागत्थे-सीलञ्च पञ्जाणञ्च सीलपञ्जाणं, समथो च विपस्सना च समथविपस्सनं; एवं नामरूपं, हिरोत्तप्पं, सतिसम्पञ्जञ्जं लोभमोहं, दोसमोहं, अहिरिकानोत्तप्पं, धीनमिद्धं, उद्घच्चकुकुच्चमिच्चादि । अम्मो निगहितं झलपेहीति एत्थ अम्मोति निदेसदस्सनतो कत्थचि नपुंसकलिङ्गतं न होतीति दण्डब्बं । तेन आधिपच्चपरिवारो, छन्दपारिसुद्धि, पटिसन्धिप्पवत्तियन्ति आदि सिज्जति ।

अञ्जोञ्जलिङ्गविसेसितानं द्वन्द्वे-दासी च दासो च दासिदासं, कचादीति आदिना मज्जे रस्सतं । एवं इत्थिपुमं; पत्तचीवरं, साखापलासमिच्चादि ।

सङ्खयापरिमाणत्थानं द्वन्द्वे-एककञ्च दुकञ्च एककदुकं । सङ्खयाद्वन्द्वे अप्पसङ्ख्या पुब्बं निपतति । एवं दुकतिकं, तिकचतुकं, चतुकपञ्चकं; दीघो च मञ्जिमो च दीघमञ्जिमं ।

पचनचण्डालत्थानं द्वन्द्वे-ओरञ्जिका च सूकरिका च ओरञ्जिकसूकरिकं; एवं साकुणिकमागविकं, सपाको च चण्डालो च सपाकचण्डालं, पुक्षसछवलाहकं, ^१ वैनरथकारं । तत्थः वेनाति तच्छका, रथकाराति चम्मकारा ।

दिसत्थानं द्वन्द्वे-पुब्बा च अपरा चाति अत्थे द्वन्द्वसमासं कत्वा इधादिग्गहणेन एकत्ते नपुंसकलिङ्गते च कते सरो रस्सो नपुंसकेति रस्सतं । पुब्बापरं, पुब्बापरस्स इच्चादि । एवं पुरत्थिमपच्छिमं, दक्खिणुत्तरं, अधरुत्तरं ।

नपुंसकलिङ्गतं एकत्तं द्वन्द्वेति च वत्तते ।

(३४५) **विभासा रुक्खतिणपसुधनधञ्जनपदादीनञ्च ।**

रुक्खतिणपसुधनधञ्जनपदादीनमेकत्तं नपुंसकलिङ्गतञ्च विभासा होति द्वन्द्वसमासे । एकत्ताभावे बहुवचनं परस्सेव लिङ्गञ्च ।

तत्थ रुक्खानं द्वन्द्वे-अस्सत्था च कपिडा चाति अत्थे समाहारे द्वन्द्वसमासादिम्हि कते इमिना विकप्पेनेकत्तं नपुंसकलिङ्गतञ्च । अस्सत्थकपिडं, अस्सत्थकपिडा वा; एवं अम्बपनसं, अम्बपनसा वा, खदिरपलासं, खदिरपलासा वा धवस्सकण्णकं, धवस्सकण्णका वा ।

तिणानं द्वन्द्वे-उसीरानि च वीरणानि च उसीरवीरणं, उसीरवीरणानि वा; एवं मुञ्जपब्बजं, मुञ्जपब्बजा वा; कासकुसं, काककुसा वा ।

पसूनं द्वन्द्वे - अजा च एळका च अजेळकं, अजेळका वा; हत्थी च गावो च अस्सा च वळवा च हत्थिगवस्सवळवं, हत्थिगवस्सवळवा वा; कचादीति आदिना रस्सतं, ओ सरे चाति अवादेसो च । गोमहिसं, गोमहिसा वा; एणेय्यवराहं, एणेय्यवराहा वा; सीहब्यग्घतरच्छं, सीहब्यग्घतरच्छा वा ।

धनानं द्वन्द्वे - हिरञ्जनञ्च सुवण्णञ्च हिरञ्जसुवण्णं, हिरञ्जसुवण्णानि वा ; एवं जातरूपरजतं, जातरूपरजतानि वा; मणिमुत्तसङ्खवेद्ग्रीयं^२ मणिमुत्तसङ्खवेद्ग्रीया वा ।

धञ्जानं द्वन्द्वे-साली च यवा च सालियवं, सालियवा वा; एवं तिलमुग्गमासं, तिलमुग्गमासा वा ।

जनपदानं द्वन्द्वे-कासी च कोसला च कासिकोसलं, कासिकोसला वा; वज्जी च मल्ला च वज्जिमलूं, वज्जिमल्ला वा; अङ्गा च मगधा च अङ्गमगधं, अङ्गमगधा वा । आदिग्गहणेन अञ्जोञ्जप्पटिपक्खधम्मानं सकुणत्थानञ्च द्वन्द्वे विभासा एकत्तं होति नपुंसकलिङ्गतञ्च । कुसलञ्च अकुसलञ्च कुसलाकुसलं, कुसलाकुसला वा; एवं सावज्ञानवज्जं,

सावज्जानावज्जा वा; हीनश्च पणीतश्च हीनप्पणीतं, हीनप्पणीता वा; कण्हसुकं, कण्हसुक्ता वा; सुखदुक्खं, सुखदुक्खानि वा; पटिधानुनयं, पटिधानुनया वा; छायातपं छायातपा वा; आलोकन्धकारं, आलोकन्धकारा वा; रत्ति च दिवा च रत्तिन्दिवं, रत्तिन्दिवा वा; अहश्च रत्ति च अहोरत्तं, अहोरत्ता वा; कचि समासन्तइच्चादिना आकारिकारानमत्तं ।

सकुणानं द्वन्द्वे - हंसा च बका च हंसबकं, हंसबका वा; एवं कारण्डवचक्कवाकं, कारण्डवचक्कवाका वा; मयूरकोशं, मयूरकोशा वा; सुकसाळिकं सुकसाळिका वा । समाहारद्वन्द्वे येभुय्येन चेत्थ ।

क्वचितप्पसरं
द्वन्द्वे सरादिकारन्तं

पुब्बं इवण्णुवण्णकं कचि
बहूस्वनियमो भवे ।

द्वन्द्वसमासो निष्ठितो

पुब्बुत्तरूभयञ्जत्थप-	पथानत्ता चतुष्बिधो
समासोयं दिगुकम्म -	धारयेहि च छष्बिधो
दुविधो अब्ययीभावो	नवधा कम्मधारयो
दिगु द्विधा तप्पुरिसो	अट्टधा नवधा भवे
बहुब्बीहि द्विधा द्वन्द्वो	समासो चतुरड्डधाति ।

इति रूपसिद्धियं समासकण्डो चतुर्थो ।

१. अच्चितप्पसरं - म ।

रूपसिद्धियं आख्यातकण्डो

अथ आख्यातविभन्नियो किरियावाचीहि धातूहि परा वुच्चन्ते ।

तथ किरियं आचिक्खतीति आख्यातं किरियापदं । वुत्तं हि कालकारकपुरिसपरिदीपकं किरियालक्खणमाख्यातिकन्ति । तथ कालोति अतीतादयो । कारकमीति कम्मकज्जुभावा । पुरिसाति पठमपञ्जिमुत्तमा । किरियाति गमनपचनादिको धात्वत्थो । किरिया लक्खणं सञ्ज्ञाणं एतस्साति किरियालक्खणं, अलिङ्गञ्च ।

वुत्तमिष्य चेतं-

यन्तिकालन्तिपुरिसं	क्रियावाचि तिकारकं
अतिलिङ्गं द्विवचनं	तदाख्यातन्ति वुच्चतीति ।

कालादिवसेन धात्वत्थं विभजन्तीति विभन्नियो त्यादयो । ता पन वत्तमाना पञ्चमी सत्तमी परोक्खा हियत्तनी अज्जत्तनी भविस्सन्ति कालतिपत्ति चाति अङ्गविधा भवन्ति ।

किरियं धारेन्तीति धातवो, भूवादयो खादिधातुपच्यन्ता च । ते पन अत्थवसा द्विधा भवन्ति सकम्मका अकम्मका चाति । तत्र सकम्मका ये धातवो कम्मापेक्खं किरियं वदन्ति । यथा-कटं करोति, गामं गच्छति, ओदनं पचतीति आदयो । अकम्मका ये कम्मनिरपेक्खं किरियं वदन्ति । यथा अच्छति, सेति, तिङ्गतीति आदयो ।

ते पन सत्तविधा भवन्ति विकरणपच्यभेदेन । कथं ? अ- विकरणा भूवादयो, निग्नहितपुब्बका अ-विकरणा रुधादयो, य- विकरणा दिवादयो, णुणाउणा-विकरणा स्वादयो, नाप्णहा-विकरणा कियादयो, ओ-विकरणा तनादयो, सकथे-णेणयन्ता चुरादयोति ।

तथ पठमं अ-विकरणेसु भूवादीसु धातूसु पठमभूता अकम्मका भूइच्चेतस्मा धातुतो त्यादयो परा योजियन्ते ।

भू-सत्तायं, भू इच्यं धातु सत्तायमत्थे वत्तते । किरियासामञ्जभूते भवने वत्ततेति अत्थो । भू इति ठिते-

(४०८) भूवादयो धातवो' ।

भू इच्चेवमादयो ये किरियावाचिनो सदगणा, ते धातुसञ्ज्ञा होन्ति । भू आदि येसं ते भूवादयो, अथवा भूवा आदी पकारा येसं ते भूवादयो ।

भूवादीसु वकारोयं	जेय्यो आगमसन्धिजो
भूवाप्पकारा वा धातू	सकम्माकम्मकल्थतो ।

कचि धातति आदितो कचीति वत्तते ।

(४०९) धातुस्सन्तो लोपोनेकसरस्स ।

अनेकसरस्स धातुस्स अन्तो कचि लोपो होति । कचिगहणं महियति समथोति आदीसु निवत्तनत्थं । इति अनेकसरत्ताभावा इध धात्वन्तलोपो न होति ।

ततो धात्वाधिकारविहितानेकप्पच्चयप्पसङ्गे सति वत्तिच्छानुपुब्बिका सदप्पटिपत्तीति कत्वा वत्तमानावचनिच्छाय-

(४१०) वत्तमाना ति अन्ति सि थ मि म, ते अन्ते से व्हे ए म्हे ।

त्यादयो द्वादस वत्तमानासञ्जा होन्तीति त्यादीनं वत्तमानत्थविसयता वत्तमानासञ्जा ।

(४११) काले ।

कालेति अयमधिकारो । इतो परं त्यादिविभत्तिविधाने सब्बत्थ वत्तते ।

(४१२) वत्तमाना पच्चुप्पन्ने ।

पच्चुप्पन्ने काले गम्यमाने वत्तमानाविभत्ति होति । कालोति चेत्थ किरिया । करणं कारो । रकारस्स लकारो कालो । तस्मा-

क्रियाय गम्यमानाय विभत्तीनं विधानतो

धातूहेव भवन्तीति सिद्धं त्यादिविभत्तियो ।

इध पन कालस्स अतीतानागतपच्चुप्पन्नाणतिपरिकप्पकालातिपत्तिवसेन छधा भिन्नता पच्चुप्पन्नेति विसेसेति । तं तं कारणं पटिच्च उप्पन्नो पच्चुप्पन्नो । पटिलङ्घसभावो न ताव अतीतोति अंथो

पच्चुप्पन्नसमीपेषि तब्बोहारूपचारतो

वत्तमाना अतीतेषि तं कालवचनिच्छयाति ।

तस्मिं पच्चुप्पन्ने वत्तमानाविभत्ति कत्वा तस्साद्वानानियमेन धातुलिङ्गेहि परा पच्चयाति परिभासतो धातुतो परं वत्तमानप्पच्चये कत्वा तेसमनियमप्पसङ्गे सति वत्तिच्छानुपुब्बिका सदप्पटिपत्तीति परस्स पदवचनिच्छाय-

(४१३) अथ पुब्बानिविभत्तीनं छ परस्सपदानि ।

अथ तद्वितानन्तरं वुच्चमानं सब्बासं वत्तमानादीनं अडुविधानं विभत्तीनं यानि तानि पुब्बकानि छ पदानि, यानि तानि अत्थतो अडुचत्तालीसमत्तानि परस्सपदसञ्जानि होन्तीति आदिम्हि छन्नं परस्सपदसञ्जा परस्सत्थानि पदानि परस्सपदानि । तब्बाहुल्लतो तब्बोहारो । धातूहि णेणयइच्चादितो धातूहीति वत्तमाने-

(४१४) कत्तरि परस्सपदं ।

कत्तरि कारके अभिधेये सब्बधातूहि परस्सपदं होतीति परस्सपदं कत्वा । तस्साप्यनियमप्पसङ्गे सति वत्तिच्छावसा । विभत्तिविपरिणामेन परस्सपदानमत्तनोपदानन्ति वत्तते ।

(४१५) द्वे द्वे पठममज्जिमुत्तमपुरिसा ।

तासं विभत्तीनं परस्सपदानमत्तनोपदानञ्च द्वे द्वे वचनानि यथाक्षमं पठममज्जिमुत्तमपुरिससञ्जानि होन्ति । तं यथा ति अन्ति इति पठमपुरिसा, सि थ इति मज्जिमपुरिसा, मि म इति उत्तमपुरिसा । अत्तनोपदेसुपि, ते अन्ते इति पठमपुरिसा,

छन्नवुतिविधे आरूप्यातपदे द्वितींस द्वितींस पठममज्जिमउत्तमपुरिसा होतीति वत्तमानापरस्सपदादिम्हि द्वितीं
पठमपुरिससञ्चा ।

(४१६) नामम्हि पयुज्जमानेपितुल्याधिकरणे पठमो ।

तुम्हाम्हसद्वज्जिते तुल्याधिकरणभूते साधकवाचके नामम्हि पयुज्जमानेपि अप्पयुज्जमानेपि धातूहि पठमपुरिसो
होतीति पठमपुरिसं कत्वा । तस्साप्यनियमप्पसङ्गे किरियासाधकस्स कत्तुनेकत्ते वत्तुमिच्छिते एकम्हि वत्तब्बे
एकवचनन्ति वत्तमानापरस्सपदपठमपुरिसेकवचनं-ति ।

परो पच्ययो धातूति च अधिकारो, तथा' कत्तरि चाति इतो कत्तरीति विकरणप्पच्यविधाने सब्बत्थ वत्तते ।

(४१७) भूवादितो अ ।

भू इच्चेवमादितो धातुगणतो परो अप्पच्ययो होति कत्तरि विहितेसु विभत्तिप्पच्ययेसु परेसु ।
सब्बधातुकम्हियेवायमिस्सते । असंयोगन्तस्स वुद्धीतिच वत्तते ।

(४१८) अञ्जेसु च ।

कारिततो अञ्जेसु पच्ययेसु असंयोगन्तानं धातूनं वुद्धि होति । चसद्गहणेन णुप्पच्ययस्सापि वुद्धि होति । एत्थ चः
घटादीनं वाति इतो वासदो अनुवत्तेतब्बो । सो च ववत्थितविभासत्थो । तेन-

इवणुवण्णन्तानश्च	लहुपन्तान धातुनं
इवणुवण्णानमेव	वुद्धि होति परस्स न ।
युवण्णानम्पि यणुणा	नानिङ्गादीसु वुद्धि न
तुदादिस्साविकरणे	न छेत्वादीसु वा सिया ।

तस्साप्यनियमप्पसङ्गे अयुवण्णानश्चायो वुद्धिति परिभासतो ऊकारस्सोकारो वुद्धि ।

विपरिणामेन धातूनन्ति वत्तमाने -

(४१९) ओ अव सरे ।

ओकारस्स धातूनमन्तस्स^३ सरे परे अवादेसो होति । 'सरलोपो अमादेस' इच्चादिना सरलोपादिम्हि कते नये परं
युत्तेति परनयं कातब्बं । सो पुरिसो साधु भवति, सा कञ्चा साधु भवति, तं चित्तं साधु भवति ।

एत्थ हि-

कत्तुनोभिहितत्ताव	आरूप्यातेन न कत्तरि
ततिया पठमा होति,	लिङ्गत्थम्पन पेक्खिय ।

सतिपि किरियायेकत्ते कत्तूनं बहुता बहुम्हि वत्तब्बे बहुवचनन्ति वत्तमानापरस्सपदपठमपुरिसबहुवचनं-अन्ति । पुरो
विय अप्पच्यवुद्धि अवादेसासरलोपादि । ते पुरिसा भवन्ति । अप्पयुज्जमानेपि भवति, भवन्ति ।

पयुज्जमानेपितुल्याधिकरणेतिपवत्तमाने-

(४२०) तुम्हे मज्जिमो ।

तुल्याधिकरणभूते तुम्हसदे पयुज्जमानेपि अप्पयुज्जमानेपि धातूहि मज्जिमपुरिसो होतीति

वत्तमानापरस्सपदमज्जिमपुरिसेकवचनं-सि । सेसं पुरिमसमं । त्वं भवसि, तुम्हे भवथ । अप्युज्जमानेषि भवसि, भवथ ।
तुल्याधिकरणेति किमत्थं ? तथा पच्चते ओदनो । तस्मिं येवाधिकारे-

(४२१) अम्हे उत्तमो ।

तुल्याधिकरणभूते अम्हसदे पयुज्जमानेषि अप्युज्जमानेषि धातूहि उत्तमपुरिसो होतीति
वत्तमानापरस्सपदउत्तमपुरिसेकवचनं - मि । अपच्यवुद्धिअवादेसा ।

(४२२) अकारो दीघं हिमिमेसु ।

अकारो दीघमापज्जते हिमिम इच्छेतासु विभत्तीसु । त्वं भवाहि, अहं भवामि, मयं भवाम; भवाहि, भवानि, भवाम ।
विभत्तीनं छाति च वत्तते ।

(४२३) परान्यत्तनोपदानि ।

सब्बासं वत्तमानादीनं अड्डविधानं विभत्तीनं यानि यानि परानि छ पदानि, तानि तानि अत्तनोपदसञ्जानि होन्तीति
तेआदीनं अत्तनोपदसञ्जा । धातूहि अत्तनोपदानीति च वत्तते ।

(४२४) कत्तरि च ।

कत्तरि च कारके अभिधेये धातूहि अत्तनोपदानि होन्ति, चग्गहणं कत्थचि निवत्तनत्थं । सेसं परस्सपदे वुत्तनयेनेव
वेदितब्बं । भवते, भवन्ते, भवसे, भवव्हे, भवे, भवाम्हे ।

पच-पाके । धातुसञ्जायं धात्वन्तलोपो । वुत्तनयेनेव त्यादुप्पत्ति । इवण्णुवण्णानमभावा वुद्धिअभावो चेत्थ विसेसो ।
सो देवदत्तो ओदनं पचति, पचन्ति, पचसि, पचथ, पचामि, पचाम । सो ओदनं पचते, ते पचन्ते, त्वं पचसे, तुम्हे
पचव्हे, अहं पचे, मयं पचाम्हे ।

पठमपुरिसादीनमेकज्ञप्पवत्तिप्पसङ्गे परिभासमाह ।

(४२५) सब्बेसमेकाभिधाने परो पुरिसो ।

सब्बेसं पठममज्जिमानं पठमुत्तमानं मज्जिमुत्तमानं तिणं वा पुरिसानं एकतोभिधाने कत्तब्बे परो पुरिसो योजेतब्बो,
एककालानमेवाभिधानो चायं । सो च पचति त्वञ्च पचसीति परियायप्पसङ्गे तुम्हे पचथाति भवति । एवं सो च पचति अहञ्च
पचामीति मयं पचाम । तथा त्वञ्च पचसि अहञ्च पचामी मयं पचाम । एवं सब्बत्थ योजेतब्बं । एकाभिधानेति किमत्थं ? सो
च पचति, त्वञ्च पचिस्ससि, अहं पचिं । एत्थ भिन्नकालत्ता मयं पचिम्हाति न भवति । गमु - सप्पगतिम्हि । पुरे विय
धातुसञ्जायं धात्वन्तलोपो । कत्तरि त्यादुप्पत्ति च ।

(४२६) गमिस्सन्तो च्छो वा सब्बासु ।

गमु इच्छेतस्स धातुस्सन्तो मकारो च्छो होति वा सब्बासु विभत्तीसु । सब्बग्गहणेन मानन्तयकारितपच्येसु च ।
ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । तेनायं-

विधिं निच्चञ्च वासद्वो	मानन्तेसु तु कत्तरि
दीपेतानिच्चमञ्जत्थ	परोक्खायमसन्तकं ।

अप्यच्यपरनयनानि । सो पुरिसो गामं गच्छति, ते गच्छन्ति । क्वचि धातूतिआदिना गरुब्बरस्सतो परस्स

अत्तनोपदेपि - सो गामं गच्छते, गच्छन्ते, गच्छे, गच्छसे, गच्छव्हे, गच्छे, गच्छाम्हे, कुतो तु त्वं आगच्छसि, राजगहतो आगच्छामीति आदीमु पन पच्चुप्पन्नसमीपे वत्तमानावचनं । वाति वत्तते ।

(४२७) गमिस्स घम्मं ।

गमु इच्चेतस्स धातुस्स सब्बस्स घम्मादेसो होति वा । घम्मति घम्मन्ति इच्चादि । भावकम्मेसु पन-

(४२८) अत्तनोपदानि भावे च कम्मनि ।

भावे च कम्मनि च कारके अभिधेये अत्तनोपदानि होन्ति । चसदेन कम्मकत्तरिपि । भवनं भावो । सो च कारकन्तरेन असंसङ्गो । केवलो भवनलवनादिको धात्वत्थो । करियतीति कम्मं । अकम्मकापि धातवो सोपसग्गा सकम्मापि भवन्ति । तस्मा कम्मनि अनुपुब्बा भूधातुतो वत्तमानत्तनोपदपठमपुरिसेकवचनं-ते ।

धातूहि णेणय इच्चादितो धातूहीति वत्तमाने-

(४२९) भावकम्मेसु यो ।

सब्बधातूहि परो भावकम्मेसु यप्पच्चयो होति । अत्तनोपदविसयेवायमिस्सते । अज्जेसु चाति सुते अनुवत्तिवाग्नहणेन यप्पच्चये वुद्धि न भवति । अनुभूयते सुखं देवदत्तेन ।

आख्यातेन अवृत्तता	ततिया होति कत्तरि
कम्मस्सभिहितता न	दुतिया पठमाविध ।

अनुभूयन्ते सम्पत्तियो तया, अनुभूयसे त्वं देवदत्तेन, अनुभूयक्षे, तुम्हे, अहं अनुभूये तया, मयं अनुभूयाम्हे ।

क्वचि धातु इच्चादितो क्वचीति वत्तमाने-

(४३०) अत्तनोपदानि परस्सपदत्तं ।

अत्तनोपदानि क्वचि परस्सपदत्तमापज्जन्ति, अकत्तरियेवेतं । यकारस्स द्वित्तं । अनुभुय्यति मया सुखं, अनुभुय्यते वा, अनुभुय्यन्ति, अनुभुय्यसि, अनुभुय्यथ, अनुभुय्यामि, अनुभुय्याम । द्वित्ताभावे-अनुभूयति अनुभूयन्ति । क्वचीति किं ? अनुभूयते ।

भावे अदब्बवुत्तिनो भावस्सेकत्ता एकवचनमेव । तत्र पठमपुरिसस्सेव । भुय्यते देवदत्तेन । सम्पत्तिभवनन्ति^१ अत्थो ।

पचधातुतो कम्मनि अत्तनोपदे यप्पच्चये च कते । विपरिणामेन यस्साति वत्तमाने-

(४३१) तस्स चवग्गयकारवकारत्तं सधात्वन्तस्स ।

तस्स भावकम्मविसयस्स यप्पच्चयस्स चवग्गकारवकारत्तं होति धात्वन्तेन सह यथासम्भवं । एत्थं चः इवण्णागमो वाति इतो सीहगतिया वासद्वो अनुवत्तेत्तब्बो । सो च ववत्थितविभासत्थो तेन-

चवग्गो चतवग्गानं	धात्वन्तानं यवत्तनं
रवानञ्च सयप्पच्च-	यानं होति यथाकमन्ति ।

धात्वन्तस्स चवग्गादिता चकारे कते परद्वेभावो ठानेति चकारस्स द्वित्तं । पच्यते ओदनी देवदत्तेन, क्वचि धातूति आदिना गरुपुब्बरस्सतो परस्स पठमपुरिसबहुवचनस्स क्वचि रे होति । पच्यरे, पच्यन्ते, पच्यसे, पच्यव्हे, पच्ये, पच्याम्हे । परस्सपदादेसे - पच्यति पच्यन्ति, पच्यसि पच्यथ, पच्यामि पच्याम । तथा कम्मकत्तरि- पञ्जने औन्त्रो मग्गेन पञ्जने

पच्चति, पच्चन्ति वा इच्चादि । गमितो कम्मनि अत्तनोपदे यप्पच्चये च कते-
धातूहि तस्मिं येति च वत्तते ।

(४३२) इवण्णागमो वा ।

सब्बेहि धातूहि तस्मिं भावकम्मविसये यप्पच्चये परे इवण्णागमो होति वाति इकारगमो । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । च्छादेसो । गच्छियते गामो देवदत्तेन, गच्छियन्ते, गच्छियसे, गच्छियव्हे, गच्छिये, गच्छियाम्हे ।
च्छादेसाभावे । धातूहि यो वाति च वत्तते ।

(४३३) पुब्बरूपञ्च ।

हेद्धानुत्तेहि परस्सेवेदं । तेन क, ट, पवग्ग-यकार-ल-सन्तेहेव धातूहि परो यप्पच्चयो पुब्बरूपमापज्जते वाति मकारा परस्स यकारस्स मकारो । गम्मते, गमियते, गम्मन्ते, गमियन्ते, गम्मसे, गमियसे । गम्मव्हे, गमियव्हे । गम्मे, गमिये, गम्माम्हे, गमियाम्हे । परस्सपदते - गच्छिय्यति गच्छिय्यन्ति । गच्छियति गच्छियन्ति वा । गम्मति गम्मन्ति । गमियति गमियन्ति । इकारागमे - गमिय्यति गमिय्यन्ति । तथा घम्मियति घम्मियन्ति इच्चादि ।

वत्तमानाविभत्ति ।

(४३४) पञ्चमी तु अन्तु हि थ मि म, तं अन्तं स्मु व्हो ए आम्हसे ।

त्वादयो द्वादस पञ्चमीसञ्चा होन्ति ।

(४३५) आणत्यासिंसङ्कुत्तकाले पञ्चमी ।

आणत्यत्थे च आसिंसत्थे च अनुत्तकाले पञ्चमीविभत्ति होति । सतिपि कालाधिकारे पुनकालग्गहणेन विधिनिमन्तनाज्ज्ञेसनानुमतिपत्थनपत्तकालादीसु च पञ्चमी । आणापनमाणत्ति । आसिंसनमासिंसङ्कु । सो च इष्टस्स असम्पत्तस्स अत्थस्स पत्थनं आसिंसङ्कु । तस्मिं आणत्यासिंसङ्कु । अनुसमीपे उत्तकालो अनुत्तकालो, पच्चुप्पन्नकालोति अत्थो । न उत्तकालोति वा अनुत्तकालो । तस्मिं अनुत्तकाले कालमनामसित्वा होतीति अत्थो ।

तत्थ आसिंसनत्थे भूधानुतो पञ्चमी पठमपुरिसेकवचनं-तु । अप्पच्चयवुद्धिअवादेसा । सो सुखी भवतु, ते सुखिता भवन्तु । अकारो दीघं हिमिमेसूति इतो विपरिणामेन अकारतोति वत्तते ।

(४३६) हि लोपं वा ।

अकारतो परो हिकिभत्ति लोपमापज्जते वा । त्वं सुखी भव, भवाहि वा । हिम्हि दीघो । तुम्हे सुखिता भवथ, अहं सुखी भवामि, मयं सुखिनो भवाम । अत्तनोपदो - सो सुखी भवतं, ते सुखिता भवन्तं, त्वं सुखी भवस्सु, तुम्हे सुखिता भवव्हो, अहं सुखी भवे, मयं सुखिता भवाम्हसे । कम्मनि-अनुभूयतं तया, अनुभूयन्तं; अनुभूयस्सु, अनुभूयव्हो; अनुभूये, अनुभूयाम्हसे । परस्सपदते - अनुभूयतु, अनुभूयन्तु; अनुभूयतु, अनुभूयन्तु वा; अनुभूय्याहि इच्चादि । भावे - भूयतं ।

आणत्तियं कत्तरि - देवदत्तोदानि ओदनं पचतु, पचन्तु; पच पचाहि; पचथ; पचामि, पचाम । पचतं, पचन्तं; पचस्सु, पचव्हो; पचे, पचाम्हसे । कम्मनि - यप्पच्चयावग्गादि । पच्चतं ओदनो देवदत्तेन, पच्चन्तं; पच्चस्सु, पच्चव्हो; पच्चे, पच्चाम्हसे । परस्सपदते - पच्चतु, पच्चन्तु; पच्च, पच्चाहि, पच्चथ; पच्चामि, पच्चाम ।

तथा सो गामं गच्छतु, गच्छन्तु; गच्छाहि, गच्छथ; गच्छामि, गच्छाम; गमेतु, गमेन्तु; गम, गमाहि, गमेथ; गमेमि, गमेम । गच्छतं, गच्छन्तं; गच्छस्सु गच्छव्हो; गच्छे, गच्छाम्हसे । घम्मोदेसे - घम्मत्, घम्मन्त् इच्चादि ।

कम्मनि - गच्छियतं, गच्छियतु; गमियतं, गमियतु । गम्मतं, गम्मतु इच्चादिं ।

विधिम्हि - इध पब्बतो होतु, अयम्पासादो मुवण्णमयो होतूति आदि । निमन्तने - अधिवासेतु मे भन्ते भगवा भोजनं, इध निसीदतु भवं । अज्जेसने - देसेतु भन्ते भगवा धम्मं । अनुमतियं - पुच्छ वासव पञ्चं, पविसतु भवं, एत्थ निसीदतु । पत्थनायाचनायं - ददाहि मे गामवरानि पञ्च, एकम्मे नयनन्देहि । पत्तकाले - सम्पत्तो ते कालो । कटकरणे - कटं करोतु भवं इच्चादि ।

पञ्चमीविभत्ति ।

(४३७) सत्तमी एव्य एव्युं एव्यासि एव्याथ एव्यामि एव्याम, एथ एं एथो एव्यव्हो एव्यं एव्याम्हे । एव्यादयो द्वादस सत्तमीसञ्जा होन्ति । अनुत्तकालेति वत्तते ।

(४३८) अनुमतिपरिकप्तथेसु सत्तमी ।

अनुमत्यत्थे च परिकप्तथे च अनुत्तकाले सत्तमीविभत्ति होति । अत्थगहणेन विधिनिमन्तनादीसु च सत्तमी, कतुमिच्छतो परस्स अनुजानन अनुमति । परिकप्पनं परिकप्पो । यदि नाम भवेय्याति सल्लक्खणं निरूपनं हेतुक्रियाय सम्भवे फलक्रियाय सम्भवपरिकप्पो च । तथ परिकप्पे - सत्तमीपरस्सपदपठमपुरिसेकवचनं - एव्य । अपच्यवुद्धादि पुरिमसमं । कच्चि धातुविभत्तीति आदिना एव्य एव्यासि एव्यामि एव्यं इच्चेतेसं विकप्पेन एकारादेसो । सोदानि किन्नुखो भवे, यदि सो पठमवये पब्बजेय्य अरहा भवेय्य, सचे सङ्खारा निच्चा भवेय्युं न निरुज्जेय्युं, यदि त्वं भवेय्यासि, तुम्हे भवेय्याथ, कथमहं देवो भवेय्यामि, किन्नुखो मयं भवेय्याम । तथा भवेथ भवेरं, भवेथो भवेय्यव्हो ।

पत्थने तु-अहं सुखी भवे, बुद्धो भवेय्यं, भवेय्याम्हे । कम्मनि-सुखन्तया अनुभूयेथ, अनुभूयेरं; अनुभूयेथो, अनुभूयेय्यव्हो; अनुभूये, अनुभूयेय्यं, अनुभूयेय्याम्हे । परस्सपदते - अनुभूयेय्य, अनुभूयेय्युं; अनुभूयेय्यासि इच्चादि । भावे-भूयेथ ।

विधिम्हि - सो ओदनं पचे पचेय्य, ते पचेय्युं; त्वं पचे पचेय्यासि । तुम्हे पचेय्याथ; अहं पचे पचेय्यामि, मयं पचेय्याम; पचेथ पचेरं; पचेथो पचेय्यव्हो; पचे पचेय्य, पचेय्याम्हे । कम्मनि - पच्चेथ, पच्चेरं; पच्चेथो, पच्चेय्यव्हो; पच्चे पच्चेय्यं, पच्चेय्यासि इच्चादि ।

अनुमतियं - सो गामं पदेन गच्छेय्य । 'कच्चि धातू'ति आदिना ऐयुंस्स उञ्च^३ । गच्छुं, गच्छेय्युं; त्वं गच्छे, गच्छेय्यासि, गच्छेय्याथ; गच्छे, गच्छेय्यामि, गच्छेय्याम; गमे, गमेय्य, गमुं गमेय्युं; गमे, गमेय्यासि, गमेय्याथ; गमे । गमेय्यामि गमेय्याम; गच्छेथ, गच्छेरं; गच्छेथो, गच्छेय्यव्हो: गच्छे गच्छेय्यं गच्छेय्याम्हे; गमेथ, गमेरं, इच्चादि । कम्मनि - गच्छेयेथ, गमियेथ; गच्छेयेरं, गमियेरं इच्चादि । परस्सपदते - गच्छेयेय्य, गमियेय्य, गमेय्य गमेय्युं इच्चादि । तथा घम्मे, घम्मेय्य, घम्मेय्युं इच्चादि ।

सत्तमीविभत्ति । पच्चुप्पन्नाणत्तिपरिकप्पकालिकविभत्तिनयो ।

(४३९) हिष्यत्तनी आ ऊ ओ त्थ अं म्हा, त्थ त्थुं से वहं इं म्हसे ।

आआदयो द्वादस हिष्यत्तनीसञ्जा होन्ति । अपच्चक्खे अतीतेति वत्तते ।

१. कथचि पोराणपोत्थके गम्मयतं, गमियतं, गमियतु इच्चादि इति दिस्सति ।

२. पुच्छतु भवं पञ्चं - म ।

३. उं वा - म ।

(४४०) हिय्योपभूति पच्चक्खे हिय्यत्तनी ।

हिय्योपभूति अतीते काले पच्चक्खे वा अपच्चक्खे वा हिय्यत्तनीविभत्ति होतीति हिय्यत्तनीपरस्सपदपठम-
पुरिसेकवचनं - आ । कचि धातु इच्चादितो कचि धातूनं पवत्तते ।

(४४१) अकारागमो हिय्यत्तनीअज्जत्तनीकालातिपत्तीसु ।

कचि धातूनमादिम्हि अकारागमो होति हिय्यत्तनी अज्जत्तनी कालातिपत्ति इच्चेतासु तीसु विभत्तीसु ।

कथमयमकारागमो धात्वादिम्हीति चे ?

सतिस्सरेपिधात्वन्ते पुनाकारागमस्सिध

निरत्थता पयोगानु - रोधा धात्वादितो अयं ।

अप्पच्चयवुद्धिअवादेससरलोपादि वुत्तनयमेव ।

अभवा अभवू; अभवो । कचि धातूति आदिना ओकारस्स अआदेसो वा । अभव, अभवत्थ । अभवं, अभवम्हा,
अभवत्थ, अभवत्थुं; अभवसे, अभवन्हं; अभविं, अभवम्हसे । कम्मनि-यप्पच्चयो । तया सुखुमन्वभूयत्थ ।
अकारागमाभावे-अनुभूयत्थ, कचि धातूतिआदिना त्थस्स थादेसो । अन्वभूयथ अनुभूयथ, अन्वभूयत्थुं अनुभूयत्थुं;
अन्वभूयसे अनुभूयसे, अन्वभूयन्हं अनुभूयन्हं, अन्वभूयिं अनुभूयिं, अन्वभूयम्हसे अनुभूयम्हसे । परस्सपदते
अन्वभूया अनुभूया इच्चादि । भावे - अन्वभूयत्थ ।

तथा सो ओदनं अपचा पचा, अपचू पचू; अपचो पचो, अपचत्थ पचत्थ; अपचं पचं, अपचम्हा पचम्हा;
अपचत्थ पचत्थ, अपचत्थुं; पचत्थुं; अपचसे पचसे, अपचन्हं पचन्हं; अपचिं पचिं, अपचम्हसे पचम्हसे । कम्मनि -
अपच्चथ अपच्चत्थ, अपचत्थुं; अपच्चसे, अपच्चन्हं; अपचिं, अपच्चम्हसे । अपच्चा अपचू इच्चादि ।

तथा अगच्छा, अगच्छू; अगच्छो, अगच्छ, अगच्छत्थ; अगच्छं, अगच्छम्हा; अगच्छत्थ, अगच्छत्थुं;
अगच्छसे, अगच्छन्हं; अगच्छिं, अगच्छम्हसे । अगमा, अगमू; अगमो अगम, अगमत्थ; अगमं, अगमम्हा;
अगमत्थ, अगमत्थुं; अगमसे, अगमन्हं; अगमिं, अगमम्हसे । कम्मनि-अगच्छियत्थ गच्छियत्थ, अगमियत्थ
गमियत्थ, अगच्छियत्थुं गच्छियत्थुं, अगमियत्थुं गमियत्थुं इच्चादि । तथा अघम्मा, अघम्मू इच्चादि ।

हिय्यत्तनीविभत्ति ।

(४४२) हिय्यत्तनीसत्तमीपञ्चमीवत्तमाना सब्बधातुकं ।

हिय्यत्तनादयो चतस्सो विभत्तियो सब्बधातुकसञ्ज्ञा होन्तीति हिय्यत्तनादीनं सब्बधातुकसञ्ज्ञता इकारागमो
असब्बधातुकम्हीति वुत्तो इकारागमो न भवति ।

सब्बधातुकं ।

(४४३) परोक्खा अ उ ए त्थ अं म्ह, त्थ रे त्थो व्हो इं म्हे ।

अआदयो द्वादस परोक्खासञ्ज्ञा होन्ति । अक्खानं इन्द्रियानं परं परोक्खा । तद्वी पक्त्ता' अयं विभत्ति परोक्खाति
वुच्चति ।

(४४४) अपच्चक्खे परोक्खातीते ।

अपच्चक्खे वत्तुगो इन्द्रियाविसयभूते अतीते काले परोक्खाविभत्ति होति । अतिक्रम्म इतोति अतीतो । हुत्वा

अतिक्रन्तोति अत्थो । हेडा वृत्तनयेन परोक्खापरस्सपदपठमपुरिसेकवचनं-अ । भू-अ इतीध ।
विपरिणामेन धातूनन्ति वत्तते ।

(४४५) क्रचादिवण्णानमेकस्सरानं द्वेभावो ।

धातूनमादिभूतानं वण्णानमेकस्सरानं कविद्वेभावो होति । ववल्थितविभासत्थोयं कविसद्दो ।
तेन-

खछसेसु परोक्खायं	द्वेभावो सब्बधातुनं
अप्पच्चये जुहोत्यादिस् -	सपि किञ्चादिके कवि

भू भू - अइतीध ।

(४४६) पुब्बोन्भासो ।

द्वेभूतस्स धातुस्स यो पुब्बो अवयवो, सो अब्भाससञ्जो होतीति अब्भाससञ्जा ।
अब्भासगहणमनुवत्तते ।

(४४७) अन्तस्सिवण्णाकारो वा ।

अब्भासस्स अन्तस्स इवण्णो होति वा अकारो च । ववल्थितविभासत्थोयं वासद्वे । तेन-

खछसेसु अवण्णस्स	इकारो सगुपुस्स ई
तस्स ^१ भूस्स परोक्खायं	अकारो नापरस्सिमेति ।

ऊकारस्स अकारो^२

(४४८) दुतियचतुर्थानं पठमततिया ।

अब्भासगतानं दुतियचतुर्थानं वग्गव्यञ्जनानं यथाक्रमं पठमततिया होन्तीति भकारस्स बकारो ।

(४४९) ब्रूभूनमाहभूवा परोक्खायं ।

ब्रू भू इच्छेतेसं धातूनं आहभूव इच्छेते आदेसा होन्ति परोक्खायं विभत्तियन्ति भूसद्वस्स भूवआदेसो ।
सरलोपोअमादेसप्पच्चयादिमीति आदिना सरलोपादि । सो किर राजा बभूव, ते किर बभूवु; त्वं किर बभूवे ।
धातूहीति वत्तते, सीहगतिया कविग्गहणञ्च ।

(४५०) इकारागमो असब्बधातुकम्हि ।

सब्बस्मिं असब्बधातुकम्हि परे कवि धातूहि परो इकारागमो होति ।

असब्बधातुके व्यञ्ज -	नादिम्हेवायमागमो
क्रचादिकारतो व्यञ्ज -	नादोपि कवि नो सिया ।

एथ चः न सब्बधातुकं असब्बधातुकमीति कत्वा हिय्यत्तनीसत्तमीपञ्चमीवत्तमाना सब्बधातुकन्ति हिय्यत्तनीआदीनं
सब्बधातुकसञ्चाय वुत्तता तदञ्जा चतस्सो विभत्तियो असब्बधातुकन्ति वुच्चति ।

१. वास्स-सी ।

२. पोराणपोत्थके ओकारम्म आभकागोति तिष्यन्ति ।

तुम्हे किर बभूवित्थ; अहं किर बभूवं, मयं किर बभूविम्हे । अत्तनोपदे - सो बभूवित्थ, बभूविरे; बभूवित्थो बभूविव्हो; बभूविं बभूविम्हे । कम्मनि-अत्तनोपदे ईकारागमयप्पच्चयिकारागमा । अनुबभूवीयित्थ । यप्पच्चयस्स असब्बधातुकम्हि क्वचि धातूतिआदिना लोपे कते इवण्णागमो न भवति । तथा किर अनुबभूवित्थ, अनुबभूविरे इच्चादि । भावे - बभूवीयित्थ, बभूवित्थ वा । तथा- पपच, पपचु, पपचे, पपचित्थ; पपचं पपचिम्ह; पपचित्थ, पपचिरे; पपचित्थो, पपचिव्हो, पपचिं पपचिम्हे । कम्मनि - पपचित्थ, पपचिरे इच्चादि । तथा-अपच्च अपचू इच्चादि ।

गमिम्हि क्वचादिवण्णानन्ति आदिना द्वेभावो । पुब्बोब्बासोति अब्बाससञ्जा । अब्बासेति वत्तते ।

(४५१) कवगगस्स चवग्गो ।

अब्बासे वत्तमानस्स कवगगस्स चवग्गो होतीति गकारस्स जकारो । क्वचि धातूतिआदिना अनब्बासस्स पठमपुरिसेकवचनम्हि दीधो । सो गामं जगाम किर, जगम वा जगमु; जगमे, जगमित्थ; जगमं जगमिम्ह; जगमित्थ, जगमिरे, जगमित्थो, जगमिव्हो, जगमिं, जगमिम्हे । कम्मनि - जगमीयित्थ, जगमित्थ वा इच्चादि ।

परोक्खाविभत्ति ।

(४५२) अज्जत्तनी ई उं ओ तथ इं म्हा, आ ऊ से व्हं अं म्हे ।

ईआदयो द्वादस अज्जत्तनीसञ्जा होन्ति । अज्ज भवो अज्जत्तनो । तंदीपकत्ता^१ अयं विभत्ति अज्जत्तनीति वुच्चति । अपच्चक्खे अतीते पच्चक्खेति पवत्तते ।

(४५३) समीपे अज्जत्तनी ।

समीपे समीपतो पट्टाय अज्जप्पभूति अतीते काले पच्चक्खे च अपच्चक्खे च अज्जत्तनीविभत्ति होतीति अज्जत्तनीपरस्सपदपठमपुरिसेकवचनं - ई ।

पुरे विय अकारागमो वुद्धादि च । क्वचि धातूविभत्तीति आदिना ईम्हादिविभत्तीनं क्वचि रस्सतं, ओआअवचनानं इत्थअमादेसा च, सरलोपादि । सो अभवी अभवि वा । अकारागमाभावे - भवि । मण्डूकगतिया वाति वत्तते ।

(४५४) सब्बतो उं इंसु ।

सब्बेहि धातूति उं विभत्तिस्स इंस्वादेसो होति वा ।

ते अभविंसु भविंसु वा, अभवुं भवुं वा; त्वं अभवि भवि वा, अभवो भवो वा; तुम्हे अभवित्थ भवित्थ वा । इकारागमो । अहं अभविं भविं वा, मयं अभविम्ह भविम्ह वा, अभविम्हा भविम्हा वा । सो अभवित्थ भवित्थ वा, अभवा भवा वा, अभवू भवू वा; अभविसे भविसे वा, अभविव्हं भविव्हं वा; अभवं भवं वा । अभव भव वा, अभविम्हे भविम्हे वा ।

कम्मनि - यप्पच्चयलोपे वुद्धि अवादेसादि । सुखन्तया अनुभवित्थ, अन्वभूयित्थ अनुभूयित्थ वा इच्चादि । परस्सपदते-तथा अन्वभूयि अनुभूयि, अन्वभूयी अनुभूयी वा, अन्वभूयिंसु अनुभूयिंसु, अन्वभूयुं अनुभूयुं, त्वं अन्वभूयि अनुभूयि, तुम्हे अन्वभूयित्थ अनुभूयित्थ; अहं अन्वभूयिं अनुभूयिं, मयं अन्वभूयिम्ह अनुभूयिम्ह, अन्वभूयिम्हा अनुभूयिम्हा वा । भावे - अभवित्थ अभूयित्थ तथा ।

सो अपचि पचि, अपची पची वा, ते अपचिंसु पचिंसु, अपचुं पचुं, त्वं अपचि पचि, अपचो पचो वा, तुम्हे अपचित्थ पचित्थ; अहं अपचिं पचिं, मयं अपचिम्ह पचिम्ह, अपचिम्हा पचिम्हा वा; सो अपचित्थ पचित्थ, अपचा पचा वा अपचू पचू, अपचिसे, अपचिव्हं । तथा अपचं पचं, अपच पच वा, अपचिम्हे पचिम्हे ।

१. पोराणपित्थके तद्वितकतज्जाति गत्रोपि हिष्पनि ।

कम्मनि - अपच्चित्थ पच्चित्थ इच्चादि । परस्सपदते - अपच्चि पच्चि, अपच्ची पच्ची वा, अपच्चिंसु पच्चिंसु, अपच्चुं पच्चुं; अपच्चि पच्चि, अपच्चो पच्चो वा अपच्चित्थ पच्चित्थ; अपच्चि॑ पच्चि॑, अपच्चिम्ह पच्चिम्ह, अपच्चिम्हा पच्चिम्हा वा ।

सो गामं अगच्छी गच्छी, अगच्छि॑ गच्छि॑ वा, ते अगच्छिंसु गच्छिंसु, अगच्छुं गच्छुं; त्वं आगच्छि॑ गच्छि॑, अगच्छो॑ गच्छो॑ वा, तुम्हे अगच्छित्थ गच्छित्थ; अहं आगच्छि॑ गच्छि॑, मयं अगच्छिम्ह गच्छिम्ह, अगच्छिम्हा॑ गच्छिम्हा॑ वा । कवचि॑ धातूति॑ आदिना॑ अज्जतनिम्हि॑ गमितो॑ च्छस्स कवचि॑ ज्ञादेसो॑ । अगच्छि॑ गच्छि॑, अगच्छी॑ गच्छी॑ वा, ते अगच्छिंसु, गच्छिंसु॑ । अगच्छुं गच्छुं; त्वं अगच्छि॑ गच्छि॑, अगच्छो॑ गच्छो॑ वा, तुम्हे अगच्छित्थ गच्छित्थ; अहं अगच्छि॑ गच्छि॑, मयं अगच्छिम्ह गच्छिम्ह, अगच्छिम्हा॑ गच्छिम्हा॑ वा ।

ज्ञादेसाभावे - सो अगमि॑ गमि॑, अगमी॑ गमी॑ वा । करस्स कासत्तमज्जतनिम्हीति॑ एत्थ भावनिदेसेन सत्तमज्जतनिम्हीति॑ योगविभागेन वा सागमो॑ । अगमासि॑ । सागमे॑ कवचि॑ धातूति॑ आदिना॑ व्यञ्जनतो॑ अकारागमो॑ । अगमासि॑ । उंवचनस्स कवचि॑ अंस्वादेसो॑ । उ चागमो॑ त्थम्हेसु॑ कवचि॑ । अगमिंसु, गमिंसु, अगमंसु॑ गमंसु, अगमुं॑ गमुं॑, त्वं अगमि॑ गमि॑, अगमो॑ गमो॑ वा, अगमित्थ गमित्थ, अगमुत्थ गमुत्थ; अहं अगमि॑ गमि॑, अगमिम्ह गमिम्ह, अगमुम्ह गमुम्ह, अगमिम्हा॑ गमिम्हा॑ वा । कवचि॑ धातूति॑ आदिना॑ गमिस्स अज्जतनिम्हि॑ गादेसो॑ च । सो अज्जगा॑ । सरलोपो॑ । ते अज्जगुं॑; त्वं अज्जगो॑ । तुम्हे अज्जगत्थ; अहं अज्जगिं॑, मयं अज्जगुम्ह ।

अत्तनोपदे - सो अगच्छित्थ गच्छित्थ, अगच्छित्थ गच्छित्थ इच्चादि । ज्ञादेसाभावे - सो अगमित्थ गमित्थ, अगमा॑ गमा॑, ते अगमू॑ गमू॑, अज्जगू॑, अगू॑; त्वं अगमिसे॑ गमिसे॑, अगमिक्ह॑ गमिक्ह॑; अहं अगमं॑ गमं॑, अगम गम, अज्जगं॑ वा अगमिम्ह॑ गमिम्ह॑ ।

कम्मे - गामो॑ अगच्छीयित्थ तेन गच्छीयित्थ, अगच्छीयित्थ गच्छीयित्थ, अगमीयित्थ गमीयित्थ, अगमित्थ गमित्थ इच्चादि ।

परस्सपदते - अगच्छीयि॑ गच्छीयि॑ वा, अगमीयि॑ गमीयि॑ वा; अगच्छीयुं॑ अगमियुं॑ वा तथा अघमीयि॑ अघमीयिंसु॑ इच्चादि । हिय्यत्तनी॑ अज्जतनी॑ति॑ वत्तते॑ ।

(४५५) मायोगे सब्बकाले च ।

यदा मायोगे॑ तदा हिय्यत्तनज्जतनी॑विभत्तियो॑ सब्बकाले॑ च होन्ति॑ । चसदेन॑ पञ्चमी॑ वा॑ । मा॑ भवति॑ मा॑ भवा॑ मा॑ भविस्सति॑ मा॑ भविस्साति॑ वा॑ अत्थे॑ हिय्यत्तनी॑अज्जतनी॑पञ्चमी॑विभत्तियो॑ । सेसं॑ नेयं॑ । सो॑ मा॑ भवा॑, मा॑ भवी॑, मा॑ ते॑ भवन्त्॑वन्तराया॑, मा॑ पचा॑ मा॑ पचि॑, मा॑ पचतु॑, मा॑ गच्छा॑ मा॑ गच्छि॑, मा॑ गच्छतु॑, मा॑ किञ्चि॑ पापमागमा॑, मा॑ अगमि॑, मागमा॑, मा॑ गमी॑, मा॑ गमेतु॑, त्वं॑ मा॑ गच्छो॑ मा॑ गच्छि॑, मा॑ गच्छाहि॑ इच्चादि ।

अतीतकालिकविभत्ति॑ ।

(४५६) भविस्सन्ति॑ स्सति॑ स्सन्ति॑ स्सति॑ स्सथ॑ स्सामि॑ स्साम, स्सते॑ स्सन्ते॑ स्ससे॑ स्सव्वे॑ स्सं॑ स्साम्हे॑ ।

स्सत्यादीनं॑ द्वादसन्नं॑ वचनानं॑ भविस्सन्ति॑सञ्चा॑ होति॑ । भविस्सतिकालदीपकता॑ ३ अयं॑ विभत्ति॑ भविस्सन्ती॑ति॑ वुच्वति॑ ।

१. परलोपो॑ - मा॑ ।

२. च-मा॑ ।

(४५७) अनागते भविस्सन्ति ।

अनागते काले भविस्सन्ति विभति होति ।

अतीतेषि भविस्सन्ति	तंकालवचनिच्छया
अनेकजातिसंसारं	सन्धाविस्सन्ति आदिसु ।

न आगतो अनागतो, पच्यसामग्नियं सति आयतिं उप्पज्जनारहोति अत्थो । इकारागमो वुद्धी अवादेसा सरलोपादि च ।

भविस्सति भविस्सन्ति, भविस्ससि भविस्सथ, भविस्सामि भविस्साम; भविस्सते भविस्सन्ते, भविस्ससे भविस्सन्हे, भविस्सं भविस्साम्हे । कम्मे - यप्पच्ययलोपो । सुखं तथा अनुभविस्सते अनुभविस्सन्ते, अनुभविस्ससे अनुभविस्सन्हे, अनुभविस्सं अनुभविस्साम्हे । परस्सपदते - अनुभविस्सति देवदत्तेन अनुभविस्सन्ति इच्चादि । भावे - भविस्सते तेन । यप्पच्ययलोपाभावे - अनुभूयिस्सते अनुभूयिस्सन्ते इच्चादि । भावे - भूयिस्सते ।

तथा पचिस्सति पचिस्सन्ति, पचिस्ससि पचिस्सथ, पचिस्सामि पचिस्साम; पचिस्सते पचिस्सन्ते, पचिस्ससे पचिस्सन्हे, पचिस्सं पचिस्साम्हे । कम्मे-पचिस्सते ओदनो देवदत्तेन, पचिस्सन्ते इच्चादि । परस्सपदते - पचिस्सति पचिस्सन्ति, पचिस्ससि पचिस्सथ, पचिस्सामि पचिस्साम ।

गच्छिस्सति गच्छिस्सन्ति, गच्छिस्ससि गच्छिस्सथ, गच्छिस्सामि गच्छिस्साम; गच्छिस्सते गच्छिस्सन्ते, गच्छिस्ससे गच्छिस्सन्हे, गच्छिस्सं गच्छिस्साम्हे । सो सगं गमिस्सति गमिस्सन्ति, गमिस्ससि गमिस्सथ, गमिस्सामि गमिस्साम इच्चादि । कम्मे - गच्छीयिस्सते गच्छीयिस्सन्ते, गच्छीयिस्सति गच्छीयिस्सन्ति वा, गमीयिस्सते गमीयिस्सन्ते, गमीयिस्सति गमीयिस्सन्ति वा इच्चादि । यप्पच्ययलोपे - गमिस्सते गमिस्सन्ते, गमिस्ससे गमिस्सन्ति वा । तथा घमिस्सति घमिस्सन्ति इच्चादि ।

भविस्सन्तिविभति ।

(४५८) कालातिपत्ति स्सा स्संसु स्से स्सथ स्सं स्साम्हा, स्सथ स्सिंसु^१ स्ससे स्सव्वे स्सं^२ स्साम्हसे ।

स्सादीनं द्वादसन्नं कालातिपत्तिसञ्चा होति । कालस्स अतिपतनं कालातिपत्ति । सा पन विरुद्धपच्ययूपनिपाततो कारणवेकल्लतो वा किरियाय अनभिनिब्बति । तद्वितपकतत्ता अयं विभति कालातिपत्तीति वुच्चति ।

(४५९) किरियातिपत्रेतीते कालातिपत्ति ।

किरियातिपत्रमते अतीते काले कालातिपत्ति विभति होति । किरियाय अतिपतनं किरियातिपत्रं । तं पन साधकसत्तिविरहेन किरियाय अच्चन्तानुपपत्ति । एत्थ चः किञ्चापि न किरिया अतीतसदेन वोहरितब्बा । तथापि तक्षिरियुप्तिपटिबन्धकरकिरियाय कालभेदेन अतीतवोहारो लब्धते- वाति दडुब्बं ।

कालातिपत्तिपरस्सपदपठमपुरिसेकवचनं - स्सा । अकारिकारागमावुद्धि अवादेसा च । क्वचि धातूति आदिना स्सा स्साम्हा विभत्तीनं क्वचि रस्सतं । स्सेवचनस्स अतं ।

सो चे पठमवये पब्बजं अलभिस्स अरहा अभविस्स भविस्स, अभविस्सा भविस्सा वा । ते चे तं अलभिस्संसु अरहन्तो अभविस्संसु भविस्संसु । एवं त्वं अभविस्स भविस्स, अभविस्से वा । तुम्हे अभविस्सथ, भविस्सथ । अहं अभविस्सं, भविस्सं । मयं अभविस्सम्ह भविस्सम्ह, अभविस्साम्हा भविस्साम्हा वा । सो अभविस्सथ अभविस्संसु,

१.स्सिंसु - म ।

अभविस्ससे अभविस्सव्हे, अभविस्सं अभविस्साम्हसे । कम्मे - अन्वभविस्सथ अन्वभविस्सिंसु । अन्वभूयिस्सथ वा इच्चादि । परस्सपदते - अन्वभविस्स, अन्वभविस्संसु, अन्वभूयिस्स वा इच्चादि । भावे - अभविस्सथ देवदत्तेन अभूयिस्सथ ।

तथा सो चे तं धनं अलभिस्स ओदनं अपचिस्स पचिस्स, अपचिस्सा पचिस्सा वा, अपचिस्संसु, पचिस्संसु । अपचिस्स पचिस्स, अपचिस्से पचिस्से, अपचिस्सथ पचिस्सथ । अपचिस्सं पचिस्स, अपचिस्सम्ह पचिस्सम्ह, अपचिस्साम्हा पचिस्साम्हा । अपचिस्सथ पचिस्सथ, अपचिस्सिंसु पचिस्सिंसु । अपचिस्ससे पचिस्ससे । अपचिस्सव्हे पचिस्सव्हे । अपचिस्सं पचिस्सं, अपचिस्साम्हसे पचिस्साम्हसे । कम्मे - अपचिस्सथ ओदनो देवदत्तेन, अपचिस्सिंसु । यप्पच्चयलोपाभावे - अपचीयिस्सथ इच्चादि ।

परस्सपदते - अपचिस्स तेन पचिस्स वा, अपचिस्सा पचिस्सा वा । अपचिस्संसु पचिस्संसु इच्चादि ।

सो अगच्छिस्स गच्छिस्स, अगच्छिस्सा गच्छिस्सा, अगच्छिस्संसु गच्छिस्संसु । त्वं अगच्छिस्स गच्छिस्स, अगच्छिस्से गच्छिस्से वा, अगच्छिस्सथ गच्छिस्सथ । अगच्छिस्सं गच्छिस्स, अगच्छिस्सम्ह गच्छिस्सम्ह, अगच्छिस्साम्हा गच्छिस्साम्हा वा । अगमिस्स गमिस्स, अगमिस्सा गमिस्सा वा, अगमिस्संसु गमिस्संसु । अगमिस्स गमिस्स, अगमिस्से वा, अगमिस्सथ गमिस्सथ । अगमिस्सं गमिस्स, अगमिस्सम्ह गमिस्साम्ह, अगमिस्साम्हा गमिस्साम्हा वा । अगच्छिस्सथ गच्छिस्सथ वा इच्चादि । कम्मे-अगच्छीयिस्सथ गच्छीयिस्सथ, अगच्छीयिस्स गच्छीयिस्स इच्चादि । तथा-अघमिस्स अघमिस्संसु इच्चादि ।

कालातिपत्तिविभत्ति ।

पञ्चमी सत्तमी वत्त -	माना सम्पत्तिनागते
भविस्सन्ति परोक्खादि	चतस्रोतीतकालिका ।

छकालिकविभत्तिविधानं ।

इसु - इच्छाकन्तीसु । पुरे विय धात्वन्तलोपोत्यादुप्पत्ति अप्पच्ययो च । धातूनन्ति वत्तमाने -

(४६०) इसुयमानमन्तो छ्ठो वा॑ ।

इसुयमु इच्वेतेसं धातूनं अन्तो छ्ठो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । अन्तो छ्ठो वाति योगविभागेन आदेस्सपि॑ । सो सगं इच्छति इच्छन्ति, इच्छसि इच्छथ, इच्छामि इच्छाम । छ्ठादेसाभावे - असंयोगन्तत्ता अञ्जेसुचाति वुद्धि । एसति एसन्ति इच्चादि । कम्मे - अत्तनोपदस्स येभुय्येन परस्सपदत्तमेव पयोजीयति । तेन चेत्थ अत्तनोपदे रूपानि सङ्खिपिस्साम । सो इच्छीयति एसीयति । इस्सते इस्सति । यकारस्स पुब्बरूपतं । तथा इच्छतु एसतु । इच्छेय एसेय । परोक्खाहिय्यतनीसु पन रूपानि सब्बत्थ पयोगमनुगम्म पयोजेतब्बानि । इच्छि एसि, इच्छिस्सति एसिस्सति, इच्छिस्सा एसिस्सा इच्चादि ।

यमु - उपरमे । निपुब्बो छ्ठादेसो च । नियच्छति नियच्छन्ति, नियमति नियमन्ति । संपुब्बो सये चाति जत्तं द्वित्तश्च । सञ्जमति सञ्जमन्ति । कम्मे-नियच्छीयति नियमीयति, नियम्मति सञ्जमीयति वा । तथा नियच्छतु सञ्जमतु । नियच्छेय सञ्जमेय्य । नियच्छि सञ्जमि । नियच्छिस्सति सञ्जमिस्सति । नियच्छिस्स सञ्जमिस्स इच्चादि ।

आस - उपवेसने । योगविभागेन छ्ठादेसो । रस्सत्तं । अच्छति अच्छन्ति, अच्छसि अच्छथ, अच्छामि अच्छाम । अञ्जत्र उपपुब्बो । उपासति उपासन्ति । अच्छीयति उपासीयति । अच्छतु उपासतु । अच्छेय्य उपासेय्य । अच्छि

उपासि । अच्छिस्सति उपसिस्सति । अच्छिस्स उपासिस्स इच्चादि ।

लभ-लाभे । लभति लभन्ति, लभसि लभथ, लभामि लभाम; लभते लभन्ते, लभसे लभव्हे, लभे लभाम्हे । कम्मे - यकारस्स पुब्बरूपते कते कचि धातूति आदिना पुरिमधकारस्स बकारो । लब्बते लब्बन्ते, लब्बति लब्बन्ति, लब्बतं लब्बतु, लब्बे लब्बेय्य ।

अज्जतनिम्हि, वा, अन्तलोपोति च वत्तमाने -

(४६१) लभस्मा ईङ्ग्रं त्थत्थं ।

लभ इच्चेतस्मा धातुतो परेसं ईङ्ग्रं विभतीनं त्थत्थं इच्चेते आदेसा होन्ति वा । धात्वन्तस्स लोपो च । अलत्थ अलभि लभि, अलभिंसु लभिंसु, अलभित्थ लभित्थ, अलत्थं अलभिं लभिं, अलभिम्ह लभिम्ह इच्चादि । भविस्सन्तिम्हि

- करस्स सप्पच्चयस्स काहोति एत्थ सप्पच्चयग्णहणेन वच मुच भूजादितो स्सस्स खादेसो । वसछिदलभादितो छादेसो च वा होतीति स्सस्स छादेसो । व्यञ्जनन्तस्सचो छप्पच्चयेसु चाति धात्वन्तस्स चकारो । लच्छति लच्छन्ति, लच्छसि लच्छथ, लच्छामि लच्छाम । छादेसाभावे - लभिस्सति लभिस्सन्ति, लभिस्ससि लभिस्सथ, लभिस्सामि लभिस्साम इच्चादि । अलभिस्स अलभिस्संसु इच्चादि । वच - वियत्तियं वाचायां । वचति वचन्ति, वचसि वचथ, वचामि वचाम । कम्मे - अत्तनोपदे यप्पच्चये च कते -

(४६२) वचवसवहादीनमुकारो वस्स ये ।

वच वस वह इच्चेवमादीनं धातूनं वकारस्स उकारो होति यप्पच्चये परे । आदिसदेन वङ्गस्स च । 'वस्स अ व' इति समासेन दुतियश्चेत्थ वग्गहणं इच्छितब्बं । तेन अकारस्सपि उकारो होति । पुरिमपक्खे परलोपो । तस्स चवग्ग इच्चादिना सधात्वन्तस्स यकारस्स चकारो द्वितं । उच्चते उच्चन्ते, वुच्चते वुच्चन्ते, वुच्चति वुच्चन्ति वा इच्चादि । तथा वचतु वुच्चतु, वचेय्य वुच्चेय्य, अवचा अवच्चा, अवचू अवच्चू, अवच अवचो, अवचुत्थ, अवच अवचं, अवचम्हा अवचुत्थ इच्चादि ।

(४६३) वचस्सज्जनिम्हिमकारो ओ ।

वच इच्चेतस्स धातुस्स अकारो ओत्तमापज्जते अज्जतनिम्हि विभत्तिम्हि । अवोचि अवोचुं, अवोचो अवोचुत्थ, अवोचिं अवोचुम्ह । उत्तं । अवोच, रस्सतं । अवोचु इच्चादि । अवुच्चित्थ । भविस्सन्तिम्हि सप्पच्चयग्णहणेन स्सस्स खादेसो । व्यञ्जनन्तस्साति वत्तमाने को खे चाति धात्वन्तस्स कादेसो । वक्खति वक्खन्ति, वक्खसि वक्खथ, वक्खामि वक्खाम इच्चादि ।

वस-निवासे । वसति वसन्ति कम्मे - उत्तं, पुब्बरूपत्तञ्च । वुस्सति वुस्सन्ति इच्चादि । वसतु वसेय्य । अवसि वसि । भविस्सन्तियं - स्सस्स छादेसो धात्वन्तस्स चकारो च । वच्छति वच्छन्ति, वच्छसि वच्छथ, वच्छामि वच्छाम, वसिस्सति वसिस्सन्ति । अवसिस्स अवसिस्संसु । तथा रुद-अस्सुविमोचने । रोदति रुच्छतिं^१ रोदिस्सति इच्चादि ।

कुस - अक्कोसे । आपुब्बो द्वित्तरस्सत्तानि, अप्पच्चयवुद्धियो च । अक्कोसति, अक्कोसतु; अक्कोसेय्य ।

अन्तलोपोति वत्तते, मण्डूकगतिया वाति च ।

(४६४) कुसस्मा दीच्छि ।

कुस इच्चेतस्मा धातुतो इविभत्तिस्स च्छिआदेसो होति धात्वन्तस्स लोपो च । अक्कोच्छि मं, अक्कोसि वा अक्कोसिस्सति, अक्कोसिस्स इच्चादि । वह - पापुणने । वहति वहन्ति । कम्मे - अत्तनोपदे यप्पच्चये च कते । येति वत्तते ।

(४६५) हविपरिययो लो वा ।

हकारस्स विपरिययो होति यप्पच्चये परे । यप्पच्चयस्स च लकारो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । तेन गृह्णतीति आदीसु लत्तं न होति । निमित्तभूतस्स यकारस्सेवेतं लत्तं । वचवस इच्चादिना उत्तं । बुल्हति बुध्यति बुध्यन्ति, बुल्हतुं बुध्यतु, बुल्हेय्यं बुध्येय्य, अवहि, अबुध्यित्थ अवहित्थ, अवहिस्सति बुध्यिस्सति, अवहिस्स अबुध्यिस्स इच्चादि । जर - वयोहानिम्हि ।

(४६६) जरमरानं जीरजिय्यमिय्या वा ।

जर मर इच्चेतेसं धातूनं जीरजिय्यमिय्यादेसा होन्ति वा । सरलोपादि जीरति जीरन्ति, जिय्यति जिय्यन्ति । कचादिसुत्तेन एकयकारस्स क्वचि लोपो दीघो च । जिय्यति जिय्यन्ति । कम्मे - जीरीयति जीरीयन्ति । जिय्यति जिय्यन्ति^३, जीरतु जिय्यतु, जिरेय्य जिय्येय्य, अजीर जीर जिय्यि, जीरिस्सति । जिय्यिस्सति । अजीरिस्स । मर-पाणचागे । मिय्यादेसो । मिय्यति मिय्यन्ति, मीयति मीयन्ति वा, मरति मरन्ति इच्चादि । दिस - पेक्खणे ।

(४६७) दिसस्स पस्सदिस्सदक्खावा वा ।

दिस इच्चेतस्स धातुस्स पस्सदिस्सदक्खइच्चेते आदेसा होन्ति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । तेन दिस्सादेसो कम्मनि सब्बधातुके एव । पस्सति पस्सन्ति, दक्खति दक्खन्ति । कम्मनि - यकारलोपो । दिस्सते दिस्सन्ते, दिस्सति दिस्सन्ति, विपस्सीयति दक्खीयति, पस्सतु, दक्खतु, दिस्सतु, पस्सेय्य, दक्खेय्य, दिस्सेय्य ।

हिय्यत्तनियं - क्वचि धातूति आदिना धातुस्स इकारस्स अत्तं । अद्वासा अद्वास । कम्मनि - अदिस्स । तथा अपस्सि पस्सि, अपस्सिंसु, पस्सिंसु, अपस्सि पस्सि, अपस्सित्थ पस्सित्थ, अपस्सिं पस्सिं, अपस्सिम्ह पस्सिम्ह, अदिस्स^४ दस्सि, अदस्संसु दस्संसु । कम्मनि - अदिस्संसु । अदक्खिअदक्खिंसु । पस्सिस्सति पस्सिस्सन्ति । भविस्सन्तिम्हि स्सस्सा चाति योगविभागेन स्सस्स लोपो, इकारागमो च । दक्खिन्ति दक्खिन्ति । लोपाभावे - दक्खिस्सति दक्खिस्सन्ति, अपस्सिस्स, अदक्खिस्स इच्चादि । सद-विसरणगत्यावसानेसु । सब्बत्थाति वत्तते । मण्डूकगतिया क्वचीति च ।

(४६८) सदस्स सीदत्तं ।

सद इच्चेतस्स धातुस्स सीदादेसो होति सब्बत्थ विभत्तिपच्चयेसु क्वचि । सेसं नेय्यं । निसीदति निसीदन्ति । भावे-निसज्जते । इध क्वचाधिकारेन सीदादेसो न भवति । निसीदतु निसीदे, निसीदि, निसीदिस्सति निसीदिस्स इच्चादि । यज - देवपूजासङ्गतिकरणदानेसु । यजति यजन्ति । कम्मे - यम्हीति वत्तते ।

(४६९) यजस्सादिस्सि ।

यजइच्चेतस्स धातुस्स आदिस्स यकारस्स इकारादेसो होति यप्पच्चये परे, सरलोपो । इज्जते मया बुद्धो, तथा यजतु इज्जतं, यज्ञे इज्जेथ, यजि इज्जित्थ, यजिस्सति, इज्जिस्सते, यजिस्स इज्जिस्सथ इच्चादि ।

वद-वियत्तियं वाचायं । त्याद्युप्ति, अप्पच्चयो च । वाति वत्तते ।

१. वहतु - म ।

२. वहेय्य - म ।

३. जिय्यति जिय्यन्ति - म ।

४. अद्वासि - सी ।

(४७०) वदस्स वज्जं ।

वद इच्चेतस्स धातुस्स सब्बस्स वज्जादेसो होति वा सब्बासु विभतीसु । विभत्याधिकारता चेत्थ सब्बासूति अत्थतो सिद्धं । वाति वत्तते ।

(४७१) लोपञ्चेत्तमकारो ।

भूवादितो परो अप्पच्चयो एत्तमापज्जते लोपञ्च वा । विकरणकारियविधिप्पकरणतो चेत्थ अकारोति अप्पच्चयो गथहति ।

भूवादितो जुहोत्यादि -	तो च अप्पच्चयो परो
लोपमापज्जते नाज्जो	ववत्थितविभासतोति ।

अप्पच्चयस्स एकारो, सरलोपादि । वज्जेति, वदेति, वदति । अन्तिम्हि-

(४७२) क्वचि धातुविभत्तिप्पच्चयानं दीघविपरीतादेसलोपागमा च ।

इध धात्वाधिकारे आळ्याते च कितके च अविहितलक्खणेसु पयोगेसु क्वचि धातूनं त्यादिविभत्तीनं धातुविहितप्पच्चयानञ्च दीघतब्बिपरीतादेसलोपागम इच्चेतानि कारियानि जिनवचनानुरूपतो भवन्ति । तथ-

नाम्हि रस्सो कियादीनं	संयोगे चञ्चधातूनं
आयूनं वा विभत्तीनं	म्हाससन्तस्स च रस्सता
गमितो च्छस्स ज्ञो वारस्स,	गमिस्सज्जत्तनिम्हि गा
उचागमो वा त्थम्हेसु,	धातूनं यम्हि दीघता
एव्येय्यासेय्यमेत्तञ्च,	वास्सेस्सतञ्च पापुणे
ओकारा अत्तमित्तञ्च	आत्था पप्पोन्ति वात्थये
तथा ब्रूतो तिअन्तीनं	अउ वाह च धातुया
परोक्खाय विभत्तिम्हि	अनब्भासस्स दीघता
संयोगन्तो अकारेत्थ	विभत्तिप्पच्चयादि तु
लोपमापज्जते निच्च -	मेकारोकारतो परोति ।

एकारतो परस्स अन्तिअकारस्स लोपो । वज्जेन्ति वदेन्ति वज्जेसि वदेसि, वज्जेथ वदेथ वदथ, वज्जेमि वज्जामि, वदेमि वदामि, वज्जेम वदेम, वज्जाम वदाम । कम्मनि-वज्जीयति वज्जीयन्ति, वज्जति वज्जन्ति, वदीयति वा, वज्जेतु, वदेतु वदतु, वज्जे वज्जेय्य, वदे वदेय्य, वज्जेय्युं वदेय्युं, वज्जेय्यासि वज्जेसि वदेय्यासि, अवदि वदि, वर्दिसु, वदिस्सति वदिस्सन्ति, अवदिस्स इच्चादि ।

कमु-पदविकखेपे । अप्पच्चये कते क्वचादिवण्णानमेकस्सरानं द्वेभावोति द्वितं । कवग्गस्स चवग्गो ।

अब्भासग्गहणमन्तग्गहणं वाग्गहणञ्च वत्तते ।

(४७३) निग्गहितञ्च ।

अब्भासन्ते निग्गहितञ्चागमो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । तेन कमादीनमेवेतं । चइकमति चइकमन्ति, कमति कमन्ति इच्चादि । चल - कम्पने । चञ्चलति, चलति । दल - दलने । दद्वलति ।

आयादेसो । ज्ञायति ज्ञायन्ति इच्चादि । विसेसविधानं ।

सवुद्धिकभूवादिनयो ।

तुद-ब्यथने । त्यादुप्पत्ति, अप्पच्चयो, अज्जेसु चाति एत्थानुवत्तितवाण्हणेन तुदादीनं बुद्धिअभावोव विसेसो । तुदति तुदन्ति, तुदसि तुदथ, तुदामि तुदाम । कम्मे - तस्स चवग्गइच्चादिना सदकारस्स यप्पच्चयस्स जकारो । द्वितं । तुज्जते तुज्जन्ते, तुज्जति तुज्जन्ति, तुज्जरे वा । तथा तुदतु, तुदन्तु, तुदे तुदेय्य तुदेय्युं, अतुदि तुदिसु, अतुदि अतुदित्थ, अतुदि अतुदिम्ह, अतुज्जित्थ, अतुज्जि, तुदिस्सति, अतुदिस्स इच्चादि ।

विस - पवेसने । पपुब्बो । सो गामं पविसति पविसन्ति, पविससि पविसथ, पविसामि पविसाम । कम्मे - पविसिय्येते पविसियन्ते, पविसिय्यति पविसिय्यन्ति, पविसिय्यस्ते वा । तथा पविसतु पविसन्तु । पविसेय्यय, पाविसि पविसि, पावेक्खि पथविं । कचि धातूति आदिना अज्जतनिम्हि विसस्स वेक्खादेसो च । पाविसिंसु पविसिंसु । कम्मे - पाविसीयित्थ पविसीयित्थ पाविसीयि पविसीयि, पविसिस्सति पविसिस्सन्ति, पविसीयिस्सते, पाविसिस्स, पाविसियिस्स इच्चादि । नुद - खेपे । नुदति नुदन्ति । दिस - अतिसज्जने । उद्दिसति उद्दिसन्ति । लिख - लेखने । लिखति लिखन्ति । फुस - सम्फस्से । फुसति फुसन्ति इच्चादि ।

तुदादिनयो ।

हू-भू-सत्तायं । त्यादुप्पत्ति । भूवादितो अ इति अप्पच्चयो । वाति अधिकिच्च लोपञ्चेत्तमकारोति भूवादितो परस्स अप्पच्चयस्स लोपो । अज्जेसु चाति बुद्धि । सो होति, ते होन्ति । कचि धातूति आदिना परसरस्स लोपो । होसि होथ, होमि होम । भावे - हूयते ।

तथा होतु होन्तु होहि । अनकारपरता हिलोपो न भवति । होथ, होमि होम । भावे - हूयतं । सत्तमियं - सरलोपादि, हेय्य हेय्यं, हेय्यासि हेय्याथ, हेय्यामि हेय्याम, हेय्यं वा । भावे - हूयते ।

हिय्यतनीयं - अप्पच्चयलोपे कचि धातूति आदिना हूधातुस्स ऊकारस्स उवादेसो । अहुवा अहुव अहुवू । अहुव अहुवो, अहुवत्थ, अहुवं अहुवम्ह, अहुवत्थ अहुवत्थुं, अहुवसे अहुवन्हं, अहुविं अहुवम्हसे । भावे - अहूयित्थ ।

अज्जतनिम्हि - कचि धातूति आदिना हूतो ईविभत्तिस्स लोपो रस्सतं । सो अहु । लोपाभावे - करस्सकासत्तमज्जतनिम्हीति एत्थ सत्तमज्जतनिम्हीति योगविभागेन सागमो बुद्धि । अहोसि अहेसुं । कचि धातूति आदिना ओकारस्सेकारो । अहवुं वा, अहोसि, अहोसित्थ, अहोसिं, अहुं । परसरस्स लोपो रस्सत्तञ्च । अहोसिम्ह, अहुम्ह । रस्सतं । भावे - अहवित्थ । हि लोपं वाति इतो लोपो वाति च वत्तते ।

(४७४) होतिस्सरेहोहे भविस्सन्तिम्हि स्सस्स च ।

हूइच्चेत्तस्स धातुस्स सरो एह ओह एत्तमापज्जते भविस्सन्तिम्हि स्सस्स च लोपो होति वा । इकारागमो सरलोपादि । हेहिति हेहिन्ति, हेहिसि हेहिथ, हेहामि हेहाम । लोपाभावे - हेहिस्सति हेहिस्सन्ति, हेहिस्ससि हेहिस्सथ, हेहिस्सामि हेहिस्साम । ओहादेसे - होहिति होहिन्ति, होहिसि होहिथ, होहामि होहाम । तथा होहिस्सति होहिस्सन्ति, होहिस्ससि होहिस्सथ, होहिस्सामि होहिस्साम । एकारादेसे - हेति हेन्ति, हेसि हेथ, हेमि हेम, हेस्सति हेस्सन्ति, हेस्ससि हेस्सथ, हेस्सामि हेस्साम । भावे - हूयिस्सते ।

कालातिपत्तियं - अहविस्स अहविस्संसु, अहूयिस्सथ इच्चादि ।

हू - भू - सत्तायं । भूइतीध अनुपुब्बो त्यादुप्पत्ति अप्पच्चयलोपबुद्धियो । अनुभोति अनुभोन्ति, अनुभोसि अनुभोथ, अनुभोमि अनुभोम । कम्मे - अनुभूयति अनुभूयन्ति । तथा अनुभोतु अनुभोन्तु, अनुभोहि अनुभोथ,

अनुभोमि अनुभोम, अनुभूयतु अनुभूयन्तु, अनुभवे अनुभवेय्य अनुभूयेय्य, अनुभोसि अनुभवि । अनुभोस्सति अनुभोस्सन्ति । अनुभोस्ससि अनुभोस्सथ । अनुभोस्सामि अनुभोस्साम । अनुभविस्सति वा, अनुभोस्स, अनुभविस्स वा इच्चादि । सी^१ सये । अप्पच्चयलोपो वुद्धि च । सेति सेन्ति, सेसि सेथ, सेमि सेम, सेते सेन्ते इच्चादि । अप्पच्चयलोपाभावे -

सरेति वत्तते धातुगहणन्न ।

(४७५) ए अय ।

एकारस्स धात्वन्तस्स सरे परे अयादेसो होति । सरलोपादि । सयति सयन्ति, सयसि सयथ, सयामि सयाम । कम्मे - अतिपुब्बो । कचि धात्वादिना यम्हि रस्सरस्स धात्वन्तस्स दीघो । अतिसीयते अतिसीयन्ते, अतिसीयति अतिसीयन्ति, भावे - सीयते ।

तथा सेतु सेन्तु, सेहि सेथ, सेमि सेम, सयतु सयन्तु, सय सयाहि सयथ, सयामि सयाम, सयतं सयन्तं, सयस्सु सयव्वो, सये सयाम्हसे, अतिसीयतं अतिसीयन्तं, अतिसीयतु अतिसीयन्तु । भावे - सीयतं । सये सयेय्य, सयेय्युं, अतिसीयेय्य । भावे - सीयेथ । असयि सयि, असयिसु सयिंसु, असयुं । सागमे - अतिसेसि अतिसेसुं । कम्मे - अच्चसीयित्थ, अच्चसीयि, अतिसीयि । भावे - अतिसीयित्थ ।

सयिस्सति सयिस्सन्ति । इकारागमाभावे - सेस्सति सेस्सन्ति । कम्मे - अतिसीयिस्सते, अतिसीयिस्सति ।

भावे - सीयिस्सते । असयिस्सा असयिस्संसु । कम्मे - अच्चसीयिस्सथ इच्चादि ।

नी - पापुणने । द्विकम्मकोयं । अजं गामं नेति नेन्ति, नेसि नेथ, नेमि नेम । लोपाभावे - नयति नयन्ति इच्चादि । कम्मे - नीयते गामं अजो देवदत्तेन, नीयरे नीयन्ते, नीयति नीयन्ति । तथा नेतु नयतु, नीयतं नीयन्तं, नये नयेय्य, नीयेथ नीयेय्य, अनयि नयि, अनयिंसु नयिंसु, विनेसि विनेसुं । अनीयित्थ नीयित्थ, नयिस्सति नेस्सति, नयिस्सते नीयिस्सते नीयिस्सति, अनयिस्स अनीयिस्स इच्चादि । ठा - गतिनिवतिम्हि । वाति वत्तते ।

(४७६) ठा तिड्डो ।

ठा इच्चेतस्स धातुस्स तिड्डादेसो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । अप्पच्चयलोपो । तिड्डति तिड्डन्ति, ठाति ठन्ति । लोपाभावे - कचि धातूति आदिना ठातो हकारागमो च, रस्सतं, संपुब्बो । सण्ठहति सण्ठहन्ति । एते - अधिड्डेति अधिड्डेन्ति । कम्मे -

(४७७) यम्हि दाधामाठाहापामहमथादीनमी ।

भावकम्मविसये यम्हि पच्ये परे दाधामाठाहापामहमथ इच्चेवमादीनं धातूनं अन्तो ईकारमापज्जते । निच्चत्थोयमारम्भो । उपट्टीयति उपट्टीयन्ति । हकारागमे - रस्सतं, ईकारागमो च । पतिड्डहीयति पतिड्डहीयन्ति । भावे - ठीयते । तथा तिड्डतु तिड्डन्तु, ठातु ठन्तु, सण्ठहतु सण्ठहन्तु, तिड्डे तिड्डेय्य, सण्ठे सण्ठेय्य, सण्ठेय्युं, सण्ठहे सण्ठहेय्युं, अड्डासि अड्डंसु, सण्ठहि सण्ठहिंसु, पतिड्डिस्सति पतिड्डिस्सन्ति, ठिस्सति ठिस्सन्ति, पतिड्डहिस्सति पतिड्डहिस्सन्ति, पतिड्डिस्स पतिड्डिस्संसु; पतिड्डहिस्स पतिड्डहिस्संसु इच्चादि ।

पा - पाने । वाति वत्तते ।

(४७८)

पा पिबो ।

पा इच्चेतस्स धातुस्स पिबादेसो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । पिबति, पिबतु, पिबेय्य । कचि

धात्वादिना बकारस्स वकारो । पिवति पिवन्ति, पाति पन्ति वा, पीयते पीयन्ते, पीयति पीयन्ति, पिवतु पिवेय्य, अपायि पिवि, पिविस्सति, अपिविस्स इच्चादि । अस-भुवि । विभतुप्पति अप्पच्चयलोपो । अस इतीध ।

असस्मा अन्तलोपोति च वत्तते ।

(४७९) तिस्स त्थितं ।

अस इच्चेतस्मा धातुम्हा परस्स तिस्स विभत्तिस्स त्थितं होति । धातुन्तस्स लोपो च । अत्थि ।
वाति वत्तते ।

(४८०) सब्बत्थास्सादिलोपो च ।

सब्बत्थ विभत्तिप्पच्चयेसु, च अस इच्चेताय धातुया आदिस्स लोपो होति वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वा ।
सन्ति । अस अन्तलोपोति च अधिकारो ।

(४८१) सिम्हि च ।

असधातुस्स अन्तलोपो होति सिम्हि विभत्तिम्हि च । त्वं असि ।

(४८२) थस्स त्थतं ।

अस इच्चेताय धातुया परस्स थस्स विभत्तिस्स त्थतं होति, धात्वन्तस्स लोपो च । तुम्हे अथ ।
वाति वत्तते ।

(४८३) असस्मा मिमानं म्हिम्हन्तलोपो च ।

अस इच्चेताय धातुया परासं मिम इच्चेतासं विभत्तीनं म्हि म्हे इच्चेते आदेसा होन्ति वा, धात्वन्तस्स लोपो च ।
अम्हि अम्ह, अस्मि अस्म ।

(४८४) तुस्स त्थुतं ।

अस इच्चेताय धातुया परस्स तुस्स त्थुतं होति, धात्वन्तस्स लोपो च । अत्थु । असस्सादिलोपो च । सन्तु आहि,
अथ, अस्मि अस्म ।

सत्तमियं - असस्सादिलोपो । कचि धातूति आदिना असतो एय्यएय्युंविभत्तीनं इयाइयुञ्च होन्ति । सिया सियुं ।

लोपाभावे - कचि धात्वादिना असतो एय्यादीनं सधात्वन्तानं स्स स्सु स्स स्सथ स्सं स्साम आदेसा होन्ति ।

एवमस्स वचनीयो अस्सु, अस्स, अस्सथ, अस्सं, अस्साम ।

अज्जतनियं - अकारागमो दीघो च । आसि आसिंसु आसु, आसि आसित्थ, आसिं आसिम्ह ।
वा असस्साति च वत्तते ।

(४८५) असब्बधातुके भू ।

असस्सेव धातुस्स भूआदेसो होति वा असब्बधातुके । भविस्सति भविस्सन्ति, अभविस्स अभविस्संसु । वाति
किमत्थं ? आसुं । ब्रू - वियत्तियं वाचायं । त्यादुप्पति अप्पच्चयलोपो च ।

कचीति वत्तते ।

(४८६) ब्रतो ई तिम्हि ।

अञ्जेसु चाति सुत्तानुवत्तितवाग्णेन ब्रूधातुस्स व्यञ्जने वुद्धि न होति, बहुवचने झलानमियुवा सरे वाति उकारस्स सरे उवादेसो । ब्रुवन्ति । कचि धात्वादिना ब्रूतो तिअन्तीनं वा अउ आदेसा, ब्रूस्स आहादेसो च । आह आहु । ब्रूसि ब्रूथ, ब्रूमि ब्रूम, ब्रूते ब्रूवन्ते, ब्रूसे ब्रूवन्हे । ब्रूवे ब्रूम्हे, ब्रूतु ब्रूवन्तु, ब्रूहि ब्रूथ, ब्रूमि ब्रूम, ब्रूतं ब्रूवन्तं, ब्रूवे, ब्रूवेय्य, ब्रूवेयुं । ब्रूवेय्यासि ब्रूवेय्याथ, ब्रूवेय्यामि ब्रूवेय्याम, ब्रूवेथ ब्रूवेरं । अब्रुवा अब्रुवु ।

परोक्खायां - ब्रूभूनमाहभूवा परोक्खायन्ति ब्रूधातुस्स आहआदेसो, सरलोपादि । सुपिने किरमाह । तेनाहु पोराणा, आहंसु वा इच्चादि । अज्जत्तनियं - अब्रवि, अब्रुवि, अब्रवुं, ब्रविस्सति, अब्रविस्स इच्चादि ।

हन-हिंसागतीसु, तिम्हि कचि अप्पच्यलोपो । हन्ति हनति, हनन्ति, हनसि हनथ । हनामि हनाम । कम्मे - तस्स चवग्ण इच्चादिना भतं द्वित्तच्च । हञ्जते हञ्जन्ते, हञ्जरे, हञ्जति हञ्जन्ति, हनतु हनन्तु, हनेय्य ।

हनस्साति वत्तति ।

(४८७) वधो वा सब्बत्थ ।

हन इच्चेतस्स धातुस्स वधादेसो होति वा सब्बत्थ विभत्तिप्पच्ययेसु च । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो । अवधि अवधिंसु, अहनि अहनिंसु, वधिस्सति, हनिस्सति ।

खादेसे-पटिहङ्गखामि, पटिहनिस्सामि, अवधिस्स अहनिस्स इच्चादि ।

हूवादयो ।

हु-दानादनहब्यप्पदानेसु, त्यादुप्पत्ति तप्पच्ययो च । कचादिवण्णानमेकस्सरानं द्वेभावोति द्वितं, पुब्बोब्भासोति अब्भाससञ्ज्ञा । अब्भासेति - वत्तते ।

(४८८) हस्स जो ।

हकारस्स अब्भासे वत्तमानस्स जो होति । लोपञ्चेत्तमकारोति अप्पच्ययलोपो, वुद्धि । जुहोति ।

लोपाभावे झलानं सरेति च वत्तमाने-

(४८९) यवकारा च ।

झलसञ्ज्ञानं इवण्णुवण्णानं यकारवकारादेसा होन्ति सरे परेति अपदन्तस्स उकारस्स वकारो ।

जुह्नति जुहोति, जुह्नन्ति जुहोन्ति, जुह्नसि जुहोसि, जुह्नथ जुहोथ, जुह्नामि जुहोमि जुह्नाम जुहोम । कम्मे-कचि धातूति आदिना दीघो । हूयते हूयन्ते, हूयति हूयन्ति, तथा जुहोतु जुहोन्तु, जुह्नन्तु वा, जुहे जुहेय्य, जुहेयुं, अजुहवि अजुहवुं, अजुहोसि अजुहोसुं, अजुहूयित्थ अग्नि । जुहिस्सति जूहिस्सन्ति, जुहोस्सति जुहोस्सन्ति वा, अजूहिस्स अजूहिस्संसु इच्चादि ।

हा - चागे । पुरे विय द्वेभावजादेसअप्पच्ययलोपा । अब्भासेति वत्तते ।

(४९०) रस्सो ।

अब्भासे वत्तमानस्स सररस्स रस्सो होति ।

जहाति जहन्ति, जहासि जहाथ, जहामि जहाम । कम्मे - यम्हिदाधामाठाहाठाहापामहमथादीनमीति धात्वन्तस्स ईकारो । हीयते हीयन्ते, हीयरे, हीयति हीयन्ति । तथा जहातु जहन्तु, जहे जहेय्य, जहेयुं, हीयेथ, हीयेय्य, अजहासि, अजहिंसु, अजहासुं, पजहिंसु, पजहंसु पजहुं, कम्मे - पजहीयित्थ पजहीयि, पजहिस्सति पजहिस्सन्ति, हीयिस्सति

दा - दाने । त्यादुप्पत्ति, द्वेभावरस्सत्तानि, अप्पच्चयस्स लोपो । ददाति ददन्ति, ददसि ददाथ, ददामि ददाम ।
द्वित्ताभावे मण्डूकगतिया वाति वत्तते ।

(४११) दाधातुस्स दज्जं ।

दा इच्चेतस्स धातुस्स सब्बरस्स दज्जादेसो होति वा । वबत्थितविभासत्थोयं वासहो, अप्पच्चयलोपो । दज्जति दज्जन्ति, दज्जसि दज्जाथ, दज्जामि दज्जाम । दज्जादेसाभावे - लोपञ्चेत्तमकारोति अप्पच्चयस्स एकारो । दानं देति देन्ति, देसि देथ । वाति वत्तते ।

(४१२) दादन्तस्सं मिमेसु ।

दा इच्चेतस्स धातुस्स अन्तस्स अं होति वा मि म इच्चेतेसु परेसु निग्गहितस्स वग्नत्ततं । दम्मि दम्म, देमि देम ।
कम्मे - यम्हि दाधा इच्चादिना ईकारो । दीयते दीयन्ते, दीयति दीयन्ति, दिय्यते दिय्यन्ते, दिय्यति दिय्यन्ति वा इच्चादि ।

ददातु ददन्तु, ददाहि ददाथ, ददामि ददाम, ददतं ददन्तं, ददस्सु ददव्हो, ददे ददाम्हसे, दज्जतु दज्जन्तु इच्चादि । देतु देन्तु, देहि देथ, देमि देम । कम्मे - दिय्यतं दिय्यन्तं । दीयतु दीयन्तु ।

सत्तमियं - ददे ददेय्य, ददेय्युं, ददेय्यासि ददेय्याथ, ददेय्यामि ददेय्याम, ददेथ ददेरं, ददेथो ददेय्याव्हो, ददेय्यं ददेय्याम्हे, दज्जे दज्जेय्य । क्वचि धातूति आदिना एय्यस्सात्तश्च । दज्जा, दज्जुं, दज्जेय्युं, दज्जेय्यासि दज्जेय्याथ, दज्जं । एय्यामिस्स अमादेसोच । दज्जेय्यामि दज्जेय्याम । द्वित्ताभावे - देय्य देय्युं, देय्यासि देय्याथ, दियेथ, दियेय्य ।

हिय्यत्तनियं - अददा अददू, अददो अददत्थ, अददं अददम्ह, अददत्थ, अददम्हसे । कम्मे - अदीयित्थ ।

अज्जत्तनिम्हि - अददि अददिसु, अददुं, अदज्जि अदज्जिसु, अदासि अदंसु, अदासि अदो, अदित्थ, अदासिं, अदासिम्ह, अदुम्ह, अदा दानं पुरिन्ददो । कम्मे - अदीयित्थ, अदियि ।

भविस्सन्तियं - इकारागमो, सरलोपादि । ददिस्सति ददिस्सन्ति, दज्जिस्सति दज्जिस्सन्ति । रस्सतं । दस्सति दस्सन्ति, दस्ससि दस्सथ, दस्सामि दस्साम, दस्सते दीयिस्सते दीयिस्सति ।

कालातिपत्तियं - अददिस्स, अदज्जिस्स, अदज्जिस्सा, अदस्संसु, अदीयिस्सथ अदीयिस्स इच्चादि ।

धा - धारणे । पुरे विय विभन्तुप्पत्तिद्वित्तरस्सत्तानि, अप्पच्चयलोपो च । दुतियचतुर्थानं पठमततियाति धकारस्स दकारो । दधाति दधन्ति अपि पुब्बो । तस्स तेसुवुद्धीति आदिना अकारलोपो । क्वचि धात्वादिना धकारस्स हकारो रस्सत्तश्च । द्वारं पिदहति पिदहन्ति । द्वेभावाभावेनिधिं निधेति निधेन्ति । कम्मे - धीयते, धीयति पिधीयते पिधीयति, तथा दधातु, पिदहतु, निधेतु निधेन्तु, दधे दधेय्य, पिदहे पिदहेय्य, निधे निधेय्य, दधासि पिधहि, धस्सति पिदहिस्सति परिदहेस्सति, अधस्स, पिदहिस्स इच्चादि ।

जुहोत्यादयो ।

अवुद्धिकातुदादी च

हूवादि च तथा परो

जुहोत्यादि चतुर्द्धेवं

ब्रेय्या भूवादयो इध ।

भूवादिनयो समत्तो ।

रुथ - आवरणे । पुरे विय धातुसञ्चादिम्हि कते विभन्तुप्पत्ति । अइति वत्तते ।

(४१३)

रुथादितो निग्गहितपुब्बञ्च ।

आगमो होति । तश्च निर्गहितं पकतिया सरानुगतता धातुसरतो परं होति । चसदेन - इईएओपच्चया च । निर्गहितस्स वगन्ततं । इधं संयोगन्तता न वुद्धि होति । तदागमस्स तग्गहणेन गहणतो ।

सो मग्म रुन्धति रुन्धन्ति, रुन्धसि रुन्धथ, रुन्धामि रुन्धाम, रुन्धते रुन्धन्ते इच्चादि । इकारादिपच्चयेसु पन - रुन्धिति रुन्धीति, रुन्धेति रुन्धोतीतिपि होति ।

कम्मे - निपुब्बो यप्पच्चयस्स तस्स चवग्ग इच्चादिना सधात्वन्तस्स इकारे कते वगे घोसाति आदिना द्वित्तं । मग्मो निरुज्जते तेन, निरुज्जन्ते ।

परस्सपदते - निरुज्जति निरुज्जन्ति, निरुज्जसि निरुज्जथ, निरुज्जामि निरुज्जाम, रुन्धतु रुन्धन्तु, रुन्धाहि रुन्धथ, रुन्धामि रुन्धाम, रुन्धतं रुन्धन्तं, रुन्धस्सु, रुन्धव्वो, रुन्धे रुन्धामहसे निरुज्जतं निरुज्जन्तं, निरुज्जतु निरुज्जन्तु, रुन्धे रुन्धेय्य, रुन्धेय्युं, रुन्धेथ रुन्धेरं, निरुज्जेथ निरुज्जेय्य इच्चादि । रुन्धि रुन्धिंसु, अरुन्धि, निरुज्जित्थ, निरुज्जि निरुज्जिंसु, रुन्धिस्सति रुन्धिस्सन्ति, रुज्जिस्सते रुज्जिस्सन्ते, निरुज्जिस्सति निरुज्जिस्सन्ति, अरुन्धिस्स अरुन्धिस्संसु, निरुज्जिस्सथ, निरुज्जिस्स इच्चादि ।

छिदि - द्विधाकरणे । छिन्दति छिन्दन्ति । कम्मे - छिजते छिजन्ते, छिजति छिजन्ति । तथा छिन्दतु, छिन्दन्तु, छिजतु छिजन्तु, छिन्दे छिन्देय्य छिजेय्य, अछिन्दि छिन्दि छिन्दिसु, अछिजित्थ, छिजि, छिन्दिस्सति छिन्दिस्सन्ति । सस्स छादेसे - छेच्छति छेच्छन्ति, छिच्छिति वा । कम्मे - छिजिस्सते छिजिस्सन्ते छिजिस्सति छिजिस्सन्ति, अछिन्दिस्स अछिजिस्स इच्चादि । भिदि-विदारणे । भिन्दति भिन्दन्ति इच्चादि ।

युज - योगे । युज्जति युज्जन्ति, युज्जते युज्जन्ते, युज्जति युज्जन्ति, युज्जतु युज्जतं, युज्जे युज्जेथ, अयुज्जि अयुज्जिंसु, अयुज्जित्थ, अयुज्जि, युज्जिस्सति युज्जिस्सन्ति, युज्जिस्सते युज्जिस्सन्ते, युज्जिस्सति युज्जिस्सन्ति, अयुज्जिस्स अयुज्जिस्सथ, अयुज्जिस्स इच्चादि ।

भुज - पालनब्यहरणेसु । भुज्जति भुज्जन्ति इच्चादि । भविस्सन्तियं - करस्स सप्पच्चयस्स काहोति सुते सप्पच्चयगहणेन भुजतो च सस्स खादेसो । को खे चाति धात्वन्तस्स ककारो वुद्धि । भोक्खति भोक्खन्ति, भोक्खसि भोक्खथ, भोक्खामि भोक्खाम । खादेसाभावे - भुज्जिस्सति भुज्जिस्सन्ति इच्चादि ।

मुच - मोचने । मुञ्चति मुञ्चन्ति, मुञ्चते मुञ्चन्ते, मुञ्चतु मुञ्चन्तु मुञ्चतं मुञ्चन्तं, मुञ्चे मुञ्चेय्य मुञ्चेय्युं, मुञ्चेथ मुञ्चेरं, अमुञ्चि अमुञ्चिंसु, अमुञ्चित्थ, मोक्खति मोक्खन्ति, मुञ्चिस्सति मुञ्चिस्सन्ति, मुञ्चिस्सते मुञ्चिस्सन्ते, अमुञ्चिस्स, अमुञ्चिस्सथ इच्चादि ।

रुधादिनयो ।

दिवु - कीलाविजिगीसाब्यवहारजुतिथुतिकन्तिगतीसु । पुरे विय धात्वन्तलोपविभतुप्पतियो ।

(४९४) दिवादितो यो ।

दिवादितो धातुगणतो यप्पच्चयो होति कत्तरि विभतिपच्चयेसु ।

यग्गहणं चवग्गयकारवकारतं सधात्वन्तस्स पुब्बरूपन्ति च वत्तते ।

(४९५) तथा कत्तरि च ।

यथा भावकम्मेसु यप्पच्चयस्सादेसो होति, तथा कत्तरिपि यप्पच्चयस्स सधात्वन्तस्स चवग्गयकारवकारादेसो पुब्बरूपञ्च कातब्बानीति धात्वन्तस्स वकारता सह तेन यकारस्स वकारे कते द्विभावो । दो धस्स चाति एत्थ चग्गहणेन बो वस्साति वुत्तता वकारद्वयस्स बकारद्वयं । दिब्बति दिब्बन्ति, दिब्बसि दिब्बथ, दिब्बामि दिब्बाम । कम्मे-दिब्बते

दिब्बन्ते, दिब्बति दिब्बन्ति, दिब्बतु दिब्बतं, दिब्बे दिब्बेथ, अदिब्बि, अदिब्बित्थ, दिब्बिस्सति, दिब्बिस्सते अदिब्बिस्स इच्चादि ।

सिवु - तन्तसन्ताने । सिब्बति सिब्बन्ति, सिब्बतु, सिब्बेय्य, असिब्बि सिब्बि सिब्बिस्सति, असिब्बिस्स इच्चादि ।

पद - गतिम्हि उपुब्बो, द्वितं । तथा कत्तरि चाति सधात्वन्तस्स यकारस्स जकारो द्वितश्च । उपज्जति उप्पज्जन्ति, उप्पज्जते उप्पज्जन्ते, उप्पज्जरे । कम्मे-पटिपज्जते पटिपज्जन्ते, पटिपज्जति पटिपज्जन्ति । भावे-उप्पज्जते तथा । तथा उप्पज्जतु, उप्पज्जेय्य, उदपज्जा, उदपज्जाथ, उदपादि उप्पज्जी, उप्पज्जित्थ, उप्पज्जिस्सति, उप्पज्जिस्सा इच्चादि ।

बुध - अवगमने । यप्पच्ययपरता न वुद्धि । झकारादेसोव विसेसो । धम्मं बुज्जति बुज्जन्ति, बुज्जते बुज्जन्ते, बुज्जरे वा । कम्मे - बुज्जते मया धम्मो, बुज्जन्ते, बुज्जति बुज्जन्ति बुज्जतु बुज्जेय्य, अबुज्जि अबुज्जित्थ, बुज्जिस्सति, अबुज्जिस्स । युध - सम्पहरे । युज्जति युज्जन्ति । कुध - कोपे । कुज्जति कुज्जन्ति । विध - ताळने । विज्जति विज्जन्ति इच्चादि ।

नह - बन्धने । हविपरिययोति योगविभागेन विपरिययो । सन्नयहति सन्नयहन्ति इच्चादि ।

मन - जाणे । जादेसो व विसेसो । मञ्जति मञ्जन्ति इच्चादि ।

दा - आदाने संआपुब्बो । कचि धातूतिआदिना यम्हि धात्वन्तस्स इकारो । सीलं समादियति समादियन्ति इच्चादि ।

तुम - पीतिम्हि । यप्पच्ययस्स पुब्बरूपतं । तुस्सति तुस्सन्ति इच्चादि ।

तथा समु उपसमे । सम्मति सम्मन्ति । कुप - कोपे । कुप्पति कुप्पन्ति ।

जन - जनने । जनादीनमा तिम्हि चाति एत्थ जनादीनमाति योगविभागेन यम्हि धात्वन्तस्स आकारो । जायति जायन्ति, जायते जायन्ते । कम्मे-जनीयति, जनीयन्ति जायतु जायेय्य अजायि अजनि, जायिस्सति जनिस्सति, अजायिस्स अजनिस्स इच्चादि ।

दिवादिनयो ।

सु - सवने । पुरे विय विभत्तुप्पत्ति ।

(४९६) स्वादितो णुणाउणा च ।

सु इच्चेवमादितो धातुगणतो णुणाउणा इच्चेते पच्यया होन्ति कत्तरि विभत्तिप्पच्ययेसु । अब्बेसु चाति एत्थ चग्गहणेन णुप्पच्ययस्स वुद्धि । तत्थेवानुवत्तिवाग्गहणेन स्वादीनं णुणादीसु न वुद्धि ।

धम्मं सुणोति । सरलोपादि । सुणन्ति, सुणोसि सुणोथ, सुणोमि सुणोम । णाप्पच्यये - सुणाति सुणन्ति, सुणासि । कचि धातूति आदिना रस्सतं । सुणसि, सुणाथ, सुणथ, सुणामि सुणाम ।

कम्मे - यप्पच्यये कचि धातूति आदिना दीघो । सूयते सूयन्ते, सूयति सूयन्ति । द्विते रस्सतं । सुय्यति सुय्यन्ति, सूय्यति सूय्यन्ति वा, सुणोतु सुणन्तु सुणोहि सुणोथ, सूणोमि सुणोम, सुणातु सुणन्तु, सुण सुणाहि सुणाथ, सुणामि सुणाम, सुणतं सुणन्तं, सुणसु सुणहो, सुणे सुणाम्हसे । कम्मे - सूयतं सूयन्तं, सूयतु सूयन्तु, सुणे सुणेय्य, सुणेयुं, सुणेय्यासि सुणेय्याथ, सुणेय्यामि सुणेय्याम, सुणेथ सुणेरं, सुणेथो सुणेय्यान्हो, सुणेय्यं सुणेय्याम्हे, सूयेथ, सुयेय्य ।

असुणि सुणि, असुणिंसु सुणिंसु, असुणि असुणित्थ, असुणिं सुणिं, असुणिम्ह सुणिम्ह, असुणित्थ सुणित्थ, णाप्पच्ययलोपो, वुद्धि । सस्स द्विभावो सागमो, अस्सोसि, अस्सोसिंसु, पच्यस्सोसुं, अस्सोसि, अस्सोसित्थ, अस्सोसिं अस्सोसिम्ह, अस्सोसिम्हा वा, अस्सोसित्थ असूयित्थ, असूयि ।

सरलोपादि । सुणिस्सति सुणिस्सन्ति, सुणिस्ससि सुणिस्सथ, सुणिस्सामि सुणिस्साम, सुणिस्सते सणिस्सन्ते

सुणिस्ससे सुणिस्सव्हे, सुणिस्सं सुणिस्साम्हे । नाप्पच्चयलोपो, वुद्धि । सोस्सति सोस्सन्ति, सोस्ससि सोस्सथ, सोस्सामि सोस्साम, सोस्सते, सूयिस्सते, सूयिस्सति, असुणिस्स असूयिस्स इच्चादि ।

हि - गतिम्हि पुपुब्बो, नाप्पच्चयो । पहिणाति, पहिणति वा, पहिणन्ति, पहिणातु पहिणन्तु, पहिणेय्य, पहिणि दूतं पाहेसि, पहिणिस्सति पहिणिस्स इच्चादि । वु - संवरणे । आवुणाति आवणन्ति इच्चादि ।

मि - पक्खेपे । कचि धातूति आदिना णस्स नत्तं । मिनोति मिनन्ति इच्चादि ।

अप - पापुणने पपुब्बे । सरलोपे दीघन्ति दीघो । उणाप्पच्चयो । सम्पत्तिं पापीणाति पापीणन्ति, पापुणासि पापुणाथ, पापीणामि पापुणाम । कम्मे - पापीयति पापीयन्ति, तथा पापुणातू, पापीयतु, पापुणे, पापुणेय्य, पापीयेय्य, पापूणि, पापुणिंसु, पापीयि, पापुणिस्सति, पापीयिस्सति, पापुणिस्स, पापीयिस्स इच्चादि ।

सक - सत्तम्हि, द्विभावो । सक्कुणाति सक्कूणन्ति । भावे - पुब्बरूपञ्चाति पुब्बरूपत्तं । सक्कते तया सक्कति वा । सक्कुणातु सक्कुणेय्य । कचि धातूति आदिना सकन्तस्स खादेसो अज्जतनादिम्हि । असकिखि सकिखि, असकिखिंसु सकिखिंसु, सकिखिस्सति सकिखिस्सन्ति, असकिखिस्स असकिखिस्संसु, इच्चादि ।

स्वादिनयो ।

की - दब्बविनिमये, विपुब्बो, द्वित्तं । पुरे विय विभत्तुपत्ति ।

(४९७) कियादितो ना ।

कीइच्चेवमादितो धातुगणतो नाप्पच्चयो होति कत्तरि, नापरत्ता न वुद्धि । कचि धातूति आदिना कियादीनं नाम्हि रस्सतं, कीतो नाप्पच्चयनकारस्स णत्तञ्च । भण्डं विक्किणाति विक्किणन्ति, विक्कीयति विक्कीयन्ति विक्किणातु विक्किणन्तु, विक्कीयतु विक्कीयन्तु, विक्किणे विक्किणेय्य, विक्कीयेय्य विक्कीयेयुं, अविक्किणि विक्किणि, विक्कीयित्थ विक्कीयि, विक्किणिस्सति विक्किणिस्सन्ति, विक्कीयिस्सति विक्कीयिस्सन्ति, अविक्किणिस्स अविक्किणिस्संसु विक्कीयिस्स विक्कीयिस्संसु इच्चादि ।

जि- जये । किलेसे जिनाति जिनन्ति, जीयति जीयन्ति; एवं जिनातु जीयतु, जिनेय्य जीयेय्य, अजिनि जिनि, अजिनिंसु जिनिंसु, अजेसुं, अजीयित्थ अजीयि, जिनिस्सति जिनिस्सन्ति, विजेस्सति विजेस्सन्ति, जीयिस्सति जीयिस्सन्ति, अजिनिस्स अजीयिस्स इच्चादि । तथा चि - चये । चिनाति चिनन्ति इच्चादि ।

जा - अवबोधने, नाप्पच्चयो । वाति वत्तते ।

(४९८) जास्स जाजन्ना ।

जा इच्चेतस्स धातुस्स जाजन्ना इच्चेते आदेसा होन्तिवा ।

जादेसो नाम्हि जञ्जाम्हि	नाभावो तिम्हिएविध
ववत्थितविभासत्थ -	वासद्दस्सानुवत्तना ।

धम्मं विजानाति, विजायति विजानन्ति । कम्मे - विज्जायति विज्जायन्ति । इवण्णागमे पुब्बलोपो । कचि धातूति आदिना एकारो द्वित्तञ्च । जेय्यति जेय्यन्ति, विजानातु विजानन्तु । रस्सतं । विजान विजानाहि विजानाथ, विजानामि विजानाम, विजानतं विजानन्तं, विजानस्सु, विज्जायतु विज्जायन्तु ।

(४९९) एय्यस्स आतो इया आ वा ।

एय्यस्स विभत्तिस्स आ इच्चेताय धातुया परस्स इया आ इच्चेते आदेसा होन्ति वा. सरलोपाटि । निज्जातिग्गा ।

(५००) नास्स लोपो यकारतं ।

आ इच्चेताय धातुया परस्स नाप्पच्यस्स लोपो होति वा यकारतश्च । ववल्थितविभासत्थोयं वासद्वे । तेन-

जाम्हि निच्चश्च नालोपो	विभासाज्जतनादिसु
अञ्जत्थ न च होतायं	नातो तिम्हि यकारता ।

निगहितस्स वगन्ततं । विजञ्जा विजानेय्य विजानेय्युं, विजानेय्यासि विजानेय्याथ । विजानेय्यामि विजानेय्याम, विजानेमु वा, विजानेथ, विज्ञायेय्य विज्ञायेय्युं ।

समजानि सज्जानि सज्जानिंसु । नालोप - अञ्जासि अञ्जासुं, विजानित्थ विज्ञायित्थ, पञ्जायि पञ्जायिंसु, विजानिस्सति विजानिस्सन्ति, जस्सति जस्सन्ति, विज्ञायिस्सते विज्ञायिस्सन्ते, पञ्जायिस्सति पञ्जायिस्सन्ति । कचि धातूति आदिना सस्स हि च । पञ्जायिहिति पञ्जायिहिन्ति, अजानिस्स अजानिस्सथ, अञ्जायिस्सथ, अञ्जायिस्स इच्चादि । मा - माने । कचि धातूति आदिना मान्तस्स इकारो । मिनाति मिनन्ति । कम्मे - मीयति मीयन्ति इच्चादि ।

लू - छेदने । नाम्हि रस्सतं । लुनाति लुनन्ति, लूयति लूयन्ति इच्चादि ।

धू - कम्पने । धुनाति धुनन्ति, धूयति धूयन्ति इच्चादि । गह - उपादाने । नाम्हि सम्पत्ते -

(५०१) गहादितो प्पण्हा ।

गह इच्चेवमादितो धातुतो प्पण्हा इच्चे ते पच्या होन्ति कत्तरि । आदिसद्वेयं पकारो ।

गहस्साति वत्तते ।

(५०२) हलोपो ष्हाम्हि ।

गह इच्चेतस्स धातुस्स हकारस्स लोपो होति ष्हाम्हि पच्ये परे । सीलं गण्हाति । रस्सते - गण्हति वा, गण्हन्ति, गण्हासि गण्हाथ, गण्हामि गण्हाम । कम्मे - येति वत्तमाने हविपरिययो लो वाति हकारस्स यकारेन विपरिययो होति । गर्हति गर्हन्ति, गण्हातु गण्हन्तु, गण्ह गण्हाहि गण्हाथ, गण्हामि गण्हाम, गण्हतं गण्हन्तं, गर्हतं गर्हन्तं, गर्हतु गर्हन्तु, गण्हे गण्हेय्य गण्हेय्युं, गर्हेय्य गर्हेय्युं, अगण्हि गण्हि, अगण्हिंसु गण्हिंसु ।

यदा कचि धातूति आदिना असब्बधातुके विकरणपच्यस्स लोपो, इकारागमस्स एकारो च, तदा सागमो । अगहेसि अगहेसुं, अगहि अगहिंसु अगाहुं, अगग्हित्थ, अगग्हि, गण्हिस्सति गण्हिस्सन्ति, गहेस्सति गहेस्सन्ति, गहीयिस्सते गहीयिस्सन्ते, गर्हीस्सति गर्हिस्सन्ति, अगग्हिस्स अगग्हिस्सथ अगग्हिस्स इच्चादि ।

प्पप्पच्ये -

(५०३) गहस्स घे प्पे ।

गह इच्चेतस्स धातुस्स सब्बस्स घेआदेसो होति प्पच्ये परे । घेप्पति इच्चादि ।

कियादिनयो ।

तनु-वित्थारे । पुरे विय धात्वन्तलोपविभन्तुप्पत्तियो ।

(५०४) तनादितो ओयिरा ।

(५०५) उत्तमोकारो ।

तनादितो ओकारप्पच्यो उत्तमापज्जते वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वे । एत्थ चः
विकरणकारियविधिप्पकरणतो ओकारोति ओविकरणं गद्यति । तनुते । बहुवचने - यवकारा चाति वत्तं । तन्वन्ते ।
तनुसे तनुम्हे । तन्वे तनुम्हे । कम्मे - कचि धातूति आदिना तनुधात्वन्तस्स यम्हि आकारो । पतायते पतायन्ते, पतायति
पतायन्ति आकाराभावे- पतञ्जति पतञ्जन्ति, तनोतु तनोन्तु, तनेय्य तनेय्युं, अतनि अतनिसु, अतायित्थ, पतायि,
तनिस्सति तनिस्सन्ति, पतायिस्सति पतायिस्सन्ति, अतनिस्स, पतायिस्स इच्चादि ।

कर - करणे । पुञ्जं करोति । बहुवचने - वाति वत्तमाने उत्तमोकारोति उत्ते कते -
वा उत्तन्ति च वत्तते ।

(५०६) करस्साकारो च ।

कर इच्चेतस्स धातुस्स अकारो उत्तमापज्जते वा । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वे । यवकारा चाति अपदन्तस्स
परउकारस्स वकारो । कचि धातूति आदिना धातुरकारस्स वकारस्मिं लोपो । वकारस्स द्वित्ते तस्स बो वस्साति वकारद्वयं ।
कुञ्जन्ति करोन्ति, करोसि करोथ, करोमि करोम, तथा कुरुते कुञ्जन्ते, कुरुसे कुरुव्वे, कुञ्जे कुरुम्हे । यिरप्पच्ये -
रकारलोपो । कयिरति कयिरन्ति इच्चादि ।

कम्मे - यप्पच्ये इवण्णागमो वाति ईकारागमो । यकारस्स द्वित्तं । करीयते कटो तेन । करीयति करीयन्ति ।
करीयति करीयन्ति वा । ईकाराभावे - तस्स चवग्न इच्चादिना सधात्वन्तस्स यकारतं द्वित्तश्च । कय्यति कय्यन्ति ।
इकारागमे कचि धातु इच्चादिसुते चग्नहणेन रथानं विपरियायो । कयिरति कटो तेन, कयिरन्ति इच्चादि ।

तथा कुसलं करोतु, कुरुत् वा, कुञ्जन्तु करोन्तु, करोहि करोथ, करोमि, करोम, कुरुतं कुञ्जन्तं, कुरुस्सु, कुरस्सु
वा, कुरुव्वो, कुञ्जे कुञ्जाम्हसे । कम्मे-करीयतु करीयन्तु, कय्यतं कयिरतं कयिरतु ।

सत्तमियं - करे करेय्य करेय्यं, करेय्यासि करेय्याथ, करेय्यामि करेय्याम । उत्ते - कुञ्जे, कुञ्जेय्य ।
यिर - प्पच्ये-

यिरतो आत्तमेय्यस्स	एथादिस्सेयुमादिसु
एय्यसद्वस्स लोपो च	कचि धातूति आदिना ।

सरलोपादि । कयिरा कयिरुं, कयिरासि कयिराथ, कयिरामि कयिराम । अत्तनोपदे - कयिराथ धीरो कुञ्जेथ,
करोथ वा । कचि धातूति आदिना कुस्स क्रु च । कुञ्जेथ, कुञ्जेरं, कुञ्जेथो, कुञ्जेय्यव्वो, कुञ्जेय्यं, कुञ्जेय्याम्हे ।
कम्मे - करीयेय्य करीयेय्युं ।

हिय्यत्तनियं - करस्स काति योगविभागेन का होति । सरलोपादि । अका, अकरा, अकरु, अकरो, अकत्थ ।
अकरोत्थ, अकं अकरं, अकम्ह, अकरम्ह, अकत्थ, अकरीं, अकरिम्हसे । वाति वत्तते ।

(५०७) करस्स कासत्तमज्जत्तनिम्हि ।

कर इच्चेतस्स धातुस्स सञ्जस्सेव कासत्तं होति वा अज्जत्तनिम्हि विभत्तिम्हि परे । कासत्तमीति भावनिद्वेसेन
अञ्जस्मापि धातुतो सागमो । अथवा यदा करस्स का होति सत्तश्चागमो अज्जत्तनिम्हि वाति अत्थो, तदा
सत्तमज्जत्तनिम्हीति योगविभागेन अञ्जस्मापि धातुतो सागमोपि सिञ्जति । योगविभागतो इड्पसिद्धीति येभुय्येन
दीघतोव सागमो होति । करस्स काति योगविभागेन काभावो च हिय्यत्तनियं सिद्धो होति ।

करिंसु, अकंसु, अकरूं, अकरि अकरित्थ, अकरिं करिं अकरिम्ह, अकरित्थ, करीयित्थ । अकरीयि ।
वा लोपो भविस्सन्तिम्हि स्सस्स चाति च वत्तते ।

(५०८) करस्स सप्पच्चयस्स काहो ।

कर इच्चेतस्स धातुस्स सप्पच्चयस्स काहादेसो होति वा भविस्सन्तिम्हि स्सस्स च लोपो होति ।
अधिकभूतसप्पच्चयगहणेन वचमुचभुजादितो स्सस्स खादेसो वसछिदिलभादितो छादेसो होति ।
काहति काहन्ति, काहसि काहथ, काहामि काहाम । इकारागमे - काहिति काहन्ति इच्चादि । काहाभावे-
करिस्सति करिस्सन्ति, करिस्ससि करिस्सथ, करिस्सामि करिस्साम, करिस्सते करिस्सन्ते, करिस्ससे करिस्सन्हे,
करिस्सं करिस्साम्हे, करीयिस्सति करीयिस्सन्ति, अकरिस्स, अकरीयिस्सा इच्चादि ।

यदा संपुब्बो, तदा पुरसमुपपरीहि करोतिस्स खखरा वाति योगविभागेन त्यादिविभत्तीसुपि संपुब्बकरोतिस्स
खरादेसो । अभिसङ्घरोति अभिसङ्घरोन्ति, अभिसङ्घरीयति अभिसङ्घरीयन्ति, अभिसङ्घरोतु,
अभिसङ्घरेय्य, अभिसङ्घररि । खादेसे - अभिसङ्घरसि वा, अभिसङ्घररिस्सति, अभिसङ्घररिस्स इच्चादि ।

सक - सत्तिम्हि, ओप्पच्चयो । सक्कोति सक्कोन्ति, सक्कोसि सक्कोथ, सक्कोमि सक्कोम ।

अप - पापुणने, पपुब्बो । पप्पोति पप्पोन्ति, पप्पोसि पप्पोथ, पप्पोमि पप्पोम, पप्पोतु पप्पोन्तु इच्चादि ।
तनादिनयो ।

चुर - थेय्ये, पुरे विय धात्वन्तलोपो विभत्तुप्पत्ति ।

तथा कत्तरि चाति इतो कत्तरीति च सीहविलोकनेन भावकम्मग्गहणानि च वत्तन्ते, मण्डूकगतिया कारितग्गहणञ्च ।

(५०९) चुरादितो णेणया ।

चुर इच्चेवमादितो धातुगणतो णे णय इच्चेते पच्चया होन्ति कत्तरि भावे च कम्मनि विभत्तिप्पच्चयेसु । कारितं विय
णानुबन्धोतिणेणयानंकारितव्यपदेसो ।

(५१०) कारितानं णो लोपं ।

कारितप्पच्चयानं णकारो लोपमापज्जते ।

(५११) असंयोगन्तस्स वुद्धि कारिते ।

असंयोगन्तस्स धातुस्स कारिते परे वुद्धि होतीति उकारस्सोकारो वुद्धि ।

धनं चोरेति चोरेन्ति, चोरेसि चोरेथ, चोरेमि चोरेमि । णयप्पच्चये - चोरयति चोरयन्ति, चोरयसि चोरयथ, चोरयामि
चोरयाम, चोरयते चोरयन्ते, चोरयसे चोरयन्हे, चोरये चोरयाम्हे । कम्मे - यप्पच्चये ईकारागमो सरलोपादि च । चोरीयते
देवदत्तेन । चोरीयति चोरीयन्त्रि इच्चादि । चोरेतु चोरेन्तु, चोरेहि, चोरयतु चोरयन्तु, चोरय चोरयाहि । चोरेय्य चोरेय्युं,
चोरये चोरयेय्युं, अचोरेसि चोरेसि, अचोरेसुं चोरेसुं ।

अचोरयि चोरयि, अचोरयिंसु चोरयिंसु, अचोरयुं चोरयुं, अचोरेसि, त्वं अचोरयि, अचोरयित्थ, अचोरेसिं,
अचोरेसिम्ह, अचोरयिं अचोरयिम्ह, अचोरयित्थ, अचोरीयित्थ, अचोरीयि ।

चोरिस्सति चोरिस्सन्ति, चोरयिस्सति चोरयिस्सन्ति, चोरीयिस्सते चोरीयिस्सन्ते, चोरीयिस्सति चोरीयिस्सन्ति,
अचोरिस्स, अचोरयिस्स, अचोरीयिस्सथ, अचोरीयिस्स इच्चादि ।

चिन्तयतु, चिन्तेय्य चिन्तयेय्य, अचिन्तेसि चिन्तेसि, अचिन्तयि चिन्तयि, चिन्तेस्सति चिन्तयिस्सति, अचिन्तिस्स अचिन्तयिस्स इच्चादि ।

मन्त - गुरुभासने । मन्तेति मन्तयति इच्चादि पुरिमसमं । पाल - रक्खणे । धम्मं पालेति पालयति, पालीयति, पालेतु पालयतु इच्चादि । घट - घटने । घटेति घाटयति, घटेति घटयति, घटादिता विकप्पेन वुद्धि । विद - जाणे । वेदेति वेदयति । गण - सङ्ख्याने, घटादीनं वाति न वुद्धि । गणेति गणयति इच्चादि । सब्बत्थ सुबोधं ।

चुरादिनयो ।

भूवादि च रुधादि च	दिवादि स्वादयो गणा
कियादि च तनादी च	चुरादि चिध सत्तथा ।

विकरणविधानं समतं ।

अथ धातुप्पच्यन्ता वुच्चन्ते ।

तत्थ धात्वत्थे निदिङ्गा खादिकारितन्ता पच्या धातुप्पच्या नाम ।

तिज - निसानबन्धनखमासु । धातुसञ्जादि ।

धातुलिङ्गेहि पराप्पच्याति इतो धातुगहणं अनुवत्तते । पराप्पच्याति च अधिकारो ।

(५१२) तिज गुप कित मानेहि ख छ सा वा ।

तिजगुपकितमानइच्चेतेहि धातूहि खछस इच्चेते पच्या परा होन्ति वा ।

तिजतो खन्तियं खोव,	निन्दायं गुपतो तु छो ।
किता छो सो व मानम्हा,	ववत्थितविभासतो ।

कचादिवण्णानमेकस्सरानं द्वेभावोति धात्वादिस्स द्विभावो ।

ब्यञ्जनन्तस्साति वत्तमाने -

(५१३) को खे च ।

धात्वन्तस्स ब्यञ्जनस्स ककारादेसो होति खप्पच्ये परे ।

तितिक्ख इति ठिते धातुविहितानं त्यादिविभत्तीनं अधातुतो अप्पवत्तियमाह ।

(५१४) धातुप्पच्येहि विभत्तियो ।

धात्वत्थे निदिङ्गेहि खादिकारितन्तेहि पच्येहि त्यादयो विभत्तियो होन्तीति पुरे विय वत्तमानादयो योजेतब्बा ।

अतिवाक्यं तितिक्खति तितिक्खन्ति । कम्मे - तितिक्खीयति, तथा तितिक्खतु तितिक्खन्तु, तितिक्खेय्य, तितिक्खेय्युं, अतितिक्खि, अतितिक्खिंसु, तितिक्खिस्सति अतितिक्खिस्स इच्चादि । खप्पच्याभावे - अप्पच्यस्स एकारो । तेजेति तेजति वा, तेजेन्ति इच्चादि ।

गुप - गोपने । छप्पच्यद्विभावो । पुब्बोब्बासोति अब्भाससञ्जा, अब्भासस्साति वत्तमाने अन्तस्सिवण्णाकारो वाति अब्भासन्तस्सिकारो, कवग्गस्स चवग्गोति अब्भासग्गारस्स जकारो च ।

(५१५) ब्यञ्जनन्तस्स चो छप्पच्येसु च ।

पुरिमसमं । छाभावे - गोपेति गोपेन्ति इच्चादि ।

कित - रोगापनयने । छप्पच्यो, द्वितश्च । अब्भासगणहणमनुवत्तते ।

(५१६) मानकितानं वतत्तं वा ।

अब्भासगतानं मानकित इच्चेतेसं धातूनं वकारतकारत्तं होति वा यथाक्रमन्ति तकारो, धात्वन्तस्स चकारो, सेसं समं । रोगं तिकिच्छति, तिकिच्छन्ति इच्चादि । तकाराभावेकवग्गस्स चवग्गोति चकारो । विचिकिच्छति विचिकिच्छन्ति इच्चादि । मान - वीमंसपूजासु । सप्पच्यद्विभावईकारवकारा ।

(५१७) ततो पामानानं वामं सेसु ।

ततो अब्भासतो परासं पामानानं धातूनं वामं इच्चेते आदेसा होन्ति यथाक्रमं सप्पच्ये परे । सेसूति बहुवचननिदेसो पयोगेषि वचनविपल्लासजापनत्थं । अत्थं वीमंसति वीमंसन्ति इच्चादि ।

अञ्जत्थ लोपश्चेत्तमकारोति अप्पच्ययस्सेकारो । मानेति मानेन्ति ।

भुज - पालनब्यवहरणेसु । भोत्तुमिच्छतीति अत्थे -

खछसा वाति च वत्तते ।

(५१८) भुजघसहरसुपादीहि तुमिच्छत्थेसु ।

भुजघसहरसुपा इच्चेवमादीहि धातूहि तुमिच्छत्थेसु च ख छ स इच्चेते पच्या होन्ति वा । तुमिच्छानं तुमन्तयुत्तानं इच्छाय वा अत्था तुमिच्छत्था । तेन तुमन्तरहितेसु भोजनमिच्छतीति आदीसु न होन्ति । वुत्तत्थानमप्पयोगोति वाक्यस्स अप्पयोगो, धात्वादिस्स द्वेभावे कते दुतियचतुर्थानं पठमततियाति अब्भासभकारस्स बकारो, धात्वन्तस्स को खे चाति ककारो । बुभुक्खति बुभुक्खन्ति इच्चादि । वाति किमत्थं ? भोत्तुमिच्छति । इच्छत्थेसूति किमत्थं ? भोत्तुं गच्छति ।

घस - अदने । घसितुमिच्छतीति अत्थे छप्पच्यो, द्वितं । ततिय चवग्गइकारचकारादेसा । जिघच्छति जिघच्छन्ति । हर - हरणे । हरितुमिच्छतीति अत्थे सप्पच्यो ।

(५१९) हरस्स गिं सें ।

हर इच्चेतस्स धातुस्स सब्बस्स गिं होति सेप्पच्ये परे । गिं सेति योगविभागेन जिस्सपि । ठानूपचारेनादेसस्सापि धातुवोहारत्ता द्वितं । भिक्खं जिगिंसति जिगिंसन्ति ।

सु - सवणे । सोतुमिच्छति सुस्सूसति सुस्सूसन्ति । कचि धातूति आदिना दीघो । पा - पाने । पातुमिच्छतीति अत्थे - सप्पच्ययद्वित्तइकारादेसा, ततो पामानानं वामं सेसूति वादेसो । पिवासति पिवासन्ति इच्चादि ।

जि - जये । विजेतुमिच्छति विजिगिंसति इच्चादि । संघो पब्बतमिव अत्तानमाचरति पब्बतो इव आचरतीति वा अत्थे -

(५२०) आय नामतो कन्तुपमानादाचारे ।

आचरणकिरियाय कन्तुनो उपमानभूतम्हा नामतो आयप्पच्यो होति आचारत्थे, उपमीयति एतेनाति उपमानं । कन्तुनो उपमानं कन्तुपमानं । ततो वुत्तत्थानमप्पयोगोति इवसद्विनिवत्ति, धातुपच्यन्तत्ता तेसं विभत्तियो लोपा चाति सुते तेसं गहणेन विभत्तिलोपो, पकति चस्स सरन्तस्साति पकतिभावो, सरलोपादि । धातुप्पच्येहि विभत्तियोति विभन्तुप्पत्ति । पब्बतायति संघो, एवं समुद्रमिव अत्तानमाचरति समुद्रायति, चिच्चिटमिव अत्तानमाचरति चिच्चिटायति सद्वो । एवं

(५२१) ईयूपमाना च ।

उपमानभूता नामतो ईयप्पच्यो होति आचारत्थे । पुन उपमानग्रहणं कर्तुग्रहणनिवत्तनत्थं । तेन कम्मतोपि सिज्जति । सेसं समं । अछतं छत्तमिवाचरति छत्तीयति । अपुतं पुत्तमिवाचरति पुत्तीयति सिस्समाचरियो । उपमानाति किं? धम्ममाचरति । आचारेति किं । अछतं छत्तमिव रक्खति । ईयोति वत्तते ।

(५२२) नामम्हात्तिच्छत्थे ।

नामम्हा अत्तनो इच्छत्थे ईयप्पच्यो होति । अत्तनो पत्तमिच्छति पत्तीयति; एवं वत्थीयति । परिक्खारीयति, चीवरीयति, पटीयति, धनीयति, पुत्तीयति । अतिच्छत्थेति किमत्थं? अञ्जस्स पत्तमिच्छति ।

दब्धं करोति विनयन्ति' अत्थे-

कारितग्रहणमनुवत्तते ।

(५२३) धातुरूपे नामस्मा णयो च ।

धातुया रूपे निष्पादेतब्बे तं करोति तेन अतिकमति इच्चादिके पयुज्जितब्बे वा सति नामस्मा णयप्पच्यो होति कारितसञ्ज्ञा च । णलोपे विभत्तिलोपसरलोपादीसु कतेसु विभत्तुप्पत्ति । दब्धयति वीरियं; एवं पमाणयति, अमिस्सयति; तथा हथिना अतिकमति अतिहत्थयति, वीणाय उपगायति उपवीणयति, विसुद्धा होति रति विसुद्धयति, कुसलं पुच्छति कुसलयति इच्चादि ।

(५२४) धातूहि णे णय णापे णापयकारितानि हेत्वत्थे ।

सब्बेहि धातूहि हेत्वत्थे अभिधेय्ये णे णय णापे णापय इच्चेते पच्या परा होन्ति, ते कारितसञ्ज्ञा च होन्ति । हेतुयेव अत्थो हेत्वत्थो, सो च यो कारेति स हेतुति लद्धहेतुसञ्ज्ञो सुद्धकर्तुनो पयोजको हेतुकत्ता । अत्थतो पेसनज्जेसनादिको पयोजकब्यापारो इध हेतु नाम ।

एत्थ च-

णेण्याव उवण्णन्ता	आतो द्वे पच्छिमा सियुं ।
सेसतो चतुरो द्वे वा	वासद्वस्मानुवत्तितो ।
अकम्मा धातवो होन्ति	कारिते तु सकम्मका
सकम्मका द्विकम्मासु	द्विकम्मा तु तिकम्मका
तस्मा कत्तरि कम्मे च	कारिताख्यातसम्भवो
न भावे सुद्धकत्ता च	कारिते कम्मसञ्चितो ।
नियादीनं पधानञ्च	अप्पधानं दुहादिनं
कारिते सुद्धकत्ता च	कम्ममाख्यातगोचरन्ति ।

तत्थ यो कोचि भवति तमञ्जो भवाहि भवाहि इच्चेवं ब्रवीति, अथवा भवन्तं भवितुं समत्थं पयोजयति, भवितुं, पयोजेतीति वा अत्थे इमिना णेण्यप्पच्या, कारितसञ्ज्ञा च, वुत्तत्थानमप्पयोगोति वाक्यस्स अप्पयोगो, कारितानं णो लोपन्ति ण लोपो, असंयोगन्तस्स वुद्धि कारितेति उकारस्सोकारो वुद्धि ।

(५२५) ते आवाया कारिते ।

ते धात्वन्तभूता ओकारेकारा आवआयादेसे पापुणन्ति कारिते परे । ते आवायाति योगविभागेन झेआदीनं अकारितेपि होन्तीति ओकारस्स आवादेसो, सरलोपादि, धातुप्पच्चयेहि विभत्तयोति त्यादयो ।

सो समाधिं भावेति भावयति, भावेन्ति भावयन्ति, भावेसि भावयसि, भावेथ भावयथ, भावेमि भावयामि, भावेम भावयाम, भावयते भावयन्ते । कम्मे - अज्ञनोपदयप्पच्चयईकारागमा सरलोपादि च । तेन भावीयते समाधि, भावीयन्ते, भावीयति भावीयन्ति ।

तथा भावेतु भावयतु, भावेन्तु भावयन्तु, भावेहि भावय भावयाहि, भविथ भावयथ, भावेमि भावयामि, भावेम भावयाम, भावयतं भावयन्तं । कम्मे - भावीयतु भावीयन्तु ।

भावेय्य भावये भावयेय्य, भावेय्युं भावयेय्युं, भावेय्यासि भावयेय्यासि, भावेय्याथ भावयेय्याथ, भावेय्यामि भावयेय्यामि, भावेय्याम भावयेय्याम, भावेथ भावयेथ, भावेरं भावयेरं । कम्मे - भावीयेय्य भावीयेय्युं ।

अज्जत्तनियं - सत्तमज्जत्तनिम्हीति योगविभागेन कारितन्तापि दीघतो सकारागमो । अभावेसि भावेसि, अभावयि भावयि, अभावेसुं भावेसुं, अभावयिंसु, भावयिंसु, अभावयुं भावयुं, अभावेसि अभावयसि, अभावित्थ अभावयित्थ, अभावेसिं भावेसिं, अभावयिं भावयिं, अभाविम्ह अभावयिम्ह । कम्मे - अभावीयित्थ, अभावीयि ।

भावेस्सति भावयिस्सति, भावेस्सन्ति भावयिस्सन्ति, भावेस्ससि भावयिस्ससि, भाविस्सथ भावयिस्सथ, भावेस्सामि भावयिस्सामि, भावेस्साम भावयिस्साम । कम्मे-भावीयिस्सते भावीयिस्सन्ते, भावीयिस्सति भावीयिस्सन्ति ।

अभाविस्स अभावयिस्स, अभाविस्संसु अभावयिस्संसु । कम्मे - अभावीयिस्सथ । अभावीयिस्स इच्चादि ।

तथा योकोचि पचति, तमज्जो पचाहि पचाहि इच्चेवं ब्रवीति । अथवा पचन्तं पयोजेति पचितुं वा पयोजेतीति अत्थे वुत्तनयेन णेणयादयो । अकारस्साकारो वुद्धि । सेसं नेय्यं । सो देवदत्तं ओदनं पाचेति पाचेन्ति, पाचेसि पाचेथ, पाचेमि पाचेम; पाचयति पाचयन्ति, पाचयसि पाचयथ, पाचयामि पाचयाम । णापेणापयेसु पन - सो पुरिसो तं पुरिसं ओदनं पाचापेति पाचापेन्ति, पाचापयति पाचापयन्ति ।

कम्मे - सो ओदनं पाचीयति तेन पाचीयति, पाचापीयति पाचापीयीयति ।

तथा पाचेतु पाचयतु, पाचापेतु पाचापयतु पाचीयतं पाचीयतु, पाचीयीयतं पाचीयीयतु, पाचापीयतं पाचापीयतु, पाचापीयीयतं पाचापीयीयतु, पाचापीयीयतं पाचापीयीयतु, पाचेय्य पाचयेय्य, पाचापेय्य पाचापयेय्य, पाचीयेय्य पाचीयेय्युं, अपाचेसि पाचयि, अपाचापेसि अपाचापयि, पाचेस्सति पाचयिस्सति, पाचापेस्सति पाचापयिस्सति, अपाचिस्स अपाचयिस्स अपाचापिस्स अपाचापयिस्स इच्चादि ।

गच्छन्तं गन्तुं वा पयोजेतीति अत्थे णेणयादयो । वुद्धियं सम्पत्तायं, असंयोगन्तस्स वुद्धि कारितेति वत्तते ।

(५२६) घटादीनं वा ।

घटादीनं धातूनं असंयोगन्तानं वुद्धि होति वा कारितेति एत्थ वाग्हेन वुद्धि न होति । ववत्थितविभासत्थोयं वासद्वो ।

सो तं पुरिसं गामं गमेति गमयति, गच्छापेति गच्छापयति, सो गामं गमीयति तेन गमयीयति, गच्छापीयति गच्छापीयति इच्चादि । सब्बत्थ योजेतब्बं । एवं उपरिपि । घट - ईहायं । घटन्तं पयोजयति, घटेति । घटादीनं वाति न वुद्धि । घटयति घटापेति घटापयति । कारितेति वत्तते ।

(५२७) गुह दुसानं दीघं ।

गुह दुस इच्चेतेसं धातूनं सरो दीघमापज्जते कारिते परे । वुद्धापवादोयं । गुह - संबरणे । गुहितुं पयोजयति गूहयति, गूहयन्ति । दुस - अप्पीतिम्हि । दुस्सन्तं पयोजयति, दूसयति, दूसयन्ति इच्चादि ।

तथा इच्छन्तं पयोजयति, इच्छापेति इच्छापयति, एसेति एसयति; निच्छयन्तं पयोजयति नियामेति नियामयति; आसन्तं पयोजयति आसेति आसयति, अच्छापेति अच्छापयति; लभन्तं पयोजयति, लाभेति लाभयति; वचन्तं पयोजयति, वाचेति वाचयति, वाचापेति वाचापयति; एवं वासेति वासयति, वासापेति वासापयति; वाहेति वाहयति, वाहापेति वाहापयति; जीरेति जीरयति, जीरापेति जीरापयति; मारेति मारयति, मारापेति मारापयति; दस्सेति दस्सयति इच्चादि ।

तथा तुदन्तं पयोजयति । तोदेति तोदयति, तोदापेति तोदापयति; पविसन्तं पयोजयति पविसितुं वा, पवेसेति पवेसयति, पवेसापेति पवेसापयति; उद्दिसन्तं पयोजयति, उद्दिसापेति उद्दिसापयति; पहोन्तं पयोजयति, पहापेति पहापयति; सयन्तं पयोजयति, सायेति साययति, सायापेति सायापयति, एत्थ एकारस्स आयादेसो सयापेति सयापयति, क्वचि धातूति आदिना णापेणापयेसु आयादेसस्स रस्सत्तं । नयन्तं पयोजयति, नयापेति नयापयति; पतिङ्गं पयोजयति, पतिङ्गापेति पतिङ्गापयति, पतिङ्गापेति वा' । हनन्तं पयोजयतीति अथे-

णेण्यादयो णम्हीति वत्तते ।

(५२८) हनस्स घातो ।

हन इच्चेतस्स धातुस्स घातादेसो होति णकारवतिकारितप्पच्ये परे । घातेति घातयति, घातापेति घातापयति । वधो वा सब्बत्थाति वधादेसे वधेति वधापेति; जुहोन्तं पयोजयति, जुहापेति जुहापयति; जहन्तं पयोजयति, जहापेति जहापयति, हापेति हापयति, ददन्तं पयोजयति, दापेति दापयति; पिदहन्तं पयोजयति, पिदहेति पिदहयति, पिदहापेति पिदहापयति; रुन्धन्तं पयोजयति, रोधेति रोधयति, रोधापेति रोधापयति; छिन्दन्तं पयोजयति, छेदेति, छेदयति, छेदापेति छेदापयति; युज्ञन्तं पयोजयति, योजेति योजयति, योजापेति योजापयति; भुज्ञन्तं पयोजयति, भोजेति भोजयति, भोजापेति भोजापयति; मुञ्चन्तं पयोजयति, मोचेति मोचयति, मोचापेति मोचापयति; दिब्बन्तं पयोजयति, देवेति देवयति; उप्पज्जन्तं पयोजयति, उप्पादेति उप्पादयति; बुज्ञान्तं पयोजयति, बोधेति बोधयति; दाधान्ततो यो क्वचीति यकारागमो । बुज्ञापेति बुज्ञापयति; तुस्सन्तं पयोजयति, तोसेति तोसयति, तोसापेति तोसापयति; सम्मन्तं पयोजयति, समेति समयति; घटादित्ता न वुद्धि । कुप्पन्तं पयोजयति, कोपेति कोपयति; जायन्तं पयोजयति, जनेति जनयति; घटादित्ता न वुद्धि । सुणन्तं पयोजयति, धम्मं सावेति सावयति, पापुणन्तं पयोजयति, पापेति पापयति; विक्षिणन्तं पयोजयति, विक्षापेति विक्षापयति; जिनन्तं पयोजयति, जयापेति जयापयति; जानन्तं पयोजयति, जापेति जापयति; गण्हन्तं पयोजयति, गाहेति गाहयति, गाहापेति गाहापयति, गण्हापेति गण्हापयति; वितन्तं पयोजयति, वितानेति वितानयति ।

योकोचि करोति तमञ्जो करोहि करोहि इच्चेवं ब्रवीति करोन्तं पयोजयति कातुं वा, कारेति कारयति, कारापेति कारापयति इच्चादि । चोरेन्तं पयोजयति, चोरापेति चोरापयति; चिन्तेन्तं पयोजयति, चिन्तापेति चिन्तापयति; पूजेन्तं पयोजयति, पूजापेति पूजापयति इच्चादि । सब्बत्थ सुबोधं ।

तेन तितिक्खन्तं पयोजयति, तितिक्खेति तितिक्खापेति; तिकिच्छन्तं पयोजयति, तिकिच्छेति तिकिच्छयति, तिकिच्छापेति तिकिच्छापयति; एवं बुभुक्खेति बुभुक्खयति, बुभुक्खापेति । बुभुक्खापयति; पब्बतायन्तं पयोजयति, पब्बतायति, पुत्तीयति इच्चादिपि सिद्धं भवति ।
धातुप्पच्यन्तनयो ।

सासनत्थं समुद्घं	आरूयातं सकबुद्धिया
बाहुसच्चबलेनीदं	चिन्तयन्तु विचक्खणा ।
भवति तिङ्गति सेति	अहोसि एवमादयो
अकम्मकाति विज्जेय्या	कम्मलक्खणविज्ञुना ।
अकम्मकापि हेत्वत्थ -	पच्यन्ता सकम्मका
तं यथा भिक्खु भावेति	मग्नं रागादिदूसकन्ति

इति रूपसिद्धियं आरूयातकण्डो

छड्डो ।